

428 с.

209/211/. ОШИҚ II - Бу киши ўш шаҳаридандур. Кўлэзма бир китобнинг муқабасининг ичига ошиқ таҳаллусли ўтли бир шоир ўз қалами ила хати таълиқда хусни хат ила тубандагича мақола ила Муқимийнинг вафот этган ҳафтада таассуфли вафот хабарини эшитиб ўз таъсирини ифодалаб тожик тили ила муқаддима бериб 7 байтли тубандаги шеърни ёзадур. Тожик тилидаги муқаддимаси: “Таълиф марсияро дар ҳақи Муқимий марҳум фурсат ёрий нидод. Бинобарин ҳозиран ҳафт байт ба тартиб оварда дуо номудаст”, дейди. Бу етти байт эса муножатдан Муқимийга раҳмат тилашдан иборат бўлуб фақат икки байтнинг намуна учун бунда кўйдим:

*Муқимий турбатининг ўз тажаллинг бирла тобон қил
Жамолнинг кўрсатиб жаннат ичинда шод хандон қил*

деб бошлайди

*Дуойи Ошиқингни айла маҳбунинг худовандо
Муқимий меҳри оҳин машҳар кунда шоҳи мардон қил*

деб тугатади.

“Иншооллоҳ ба фурсати ноздик марсия дуо ва тарих хоҳам фармуд” дейди. Бу киши муфтий зода Муҳаммад аълам бўлиши эҳтимолдур.

Рожий Марғилоний бу кишининг ўзига вафот тарихи ёзмишдур. Уломолар ўзлари ўзбек бўлганлари ҳолда ирсоли муқаддималарни тожик тилида сўзлаш ўзларича бир марсиядур. Бу киши ўзбекдур. Муқимий билан замондош экани маълумдур. Ҳам алоқаси бор экани кўринаётир. Демак шоир ошиқ ўтли 1903 нчи йилда ҳаёт бўлган.

429 с.

210/212/ ВОСИФ - Бу киши қайдан экани маълум бўлмади. (Лекин) 16 нчи асрда Бухорода Абдулазизхон саройида 1540 нчи йилда бўлмиш шоирлар орасида Восифий ҳам кўринадур.

Бир пароканда варақда жуда хушхат ёзилмиш Мирза Қаландар Мушрифнинг Умархонга қаратиб сўзламиш баҳри тавил ёзилгани мужиби диққатимиз эди. Яна шул саҳифада “Илми наът нима” “ва истилоҳда нима?” деб берилган бир савол ила ва бунга берилмиш жавоб майда қалам ила хушхатда бенуқта ёзилмишдур. Шўл тўрт байтни варақнинг ичида Восифнинг шул мухаммасига кўзимиз тушди. Лекин қадам бошқадур. Шоир Восиф айтмиш сўзининг оҳсиз ёзадур. Фузулийга эргашганданми ё ўзидур. Ҳар ҳолда Восиф кучли бир шоир экани сўзларидан маълум. Ўзи тўғрисида бирор маълумотимиз бўлмади. Бу мухаммас Мавлоно Восифдан. Риёзийнинг газалига этмиш мухаммасдур.

*Таассуф ол ўзингни сийнаи софи жанобимдин
Узоқ кет, эй ғубор, ул чехраи сийма жанобимдин
Такаддар, нари тур бу лаъли рахшон дурри нобимдин
Йироқ тур, эй қудурат, чехраи олий жанобимдин
Ҳазар қил рашқ ила куйган дили барқи итобимдин*

*На танҳо ҳуру жаннат рашкдин сўзи изож бўлмиш
Малойик хайли ҳам кўк узра андин бе илож бўлмиш
Кавокиб сабъалар сиррин узиб бир турфа каж бўлмиш
На ялғуз шамси рухсорин кўруб оташ мизож бўлмиш
Қамар ҳам чехрасин доғ айламиш ул офтобимдин*

430 с.

*Муқаввас қошларин меҳроб ҳар дил ангамиз сонманг
Муҳити сафҳасин ҳар нуқтасин ёд айламиз соғманг
Таашуқ аҳлига бу нуқталар нафъ айламиз сонманг
Муҳаббат ваъзини оламга таъсир айламиз сонманг
Бу мавжи кудлар бир рақси таъсири хитобимдин*

*Замин сатқи деманг дунёда бир фарши сафар этган
Вужудим акгарим гард айлаган гүё гадир этган
Зилома гайм эмас дуди дилимдан кўкка қайр этган
Фалак тархи деманг оламға дуди мустадир этган
Губорим узра тушган соядур ашки хубобимдин*

*Маориф қадрини билмас бугун аҳли жаҳон воҳким
Фунуни илмдин бебахрадур марду замон ваҳким
На қилсун фазли донишни ҳама аҳли ёмон ваҳким
На билсун шарҳи аҳволими абнои замон ваҳким
Ики оламларинг бир нуқтадур ҳарфи китобимдин*

*Нечук этмам паришон хотиримға тоқат асбобин
Таалмуқдин мубашшар бўлса илгай роҳат асбобин
Бўлур осуда дил олса ўзига тоат асбобин
На мумкин истамас сиймоб олина роҳат асбобин
Ҳама ойина қолмиш ҳайрат ичра изтиробимдин*

*Бошимға ғам тоши тушди гирибон чок-чок ўлдим
Юзум сарғайди қолдим ер уза чун хокхок ўлдим
Кўзимдин қатра қон тўкдим ўзим ҳам дарднок ўлдим
Йиқилдим бурёдек ерга фарши мисли хок ўлдим
Хабар олмаз ўшалким маҳлиқо холи ҳаробимдин*

*Илоҳо, ҳўб элнинг қалбидан кетсин ситам этмак
Табиби зоти бўлсун дўстлар сизни фаҳм этмак
Шароб исидқдин Восиф дилини бежарим этмак
Риёзий сангдиллардин хато уммеди раҳм этмак
Нечун воқиф эмаз ҳажрида мен чеккан азобимдин*

432 с. (бўш)

433 с.

211/213/. НАСРИДДИН I - Бу киши Хўқанд
райони Сулаймон номли қишлоқда туғилиб, шу ерда

маҳалла масжидида ўқиб саводли бўлмиш. Шаҳарга тушиб мадрасаи Муҳаммад Алихонда араб тили, сарф наҳвидан таълим олмиш. Шу вақтдан бошлаб адабий қасида, ғазаллардан фойдаланиб ўзи ҳам ёза бошлаган. Шаҳарнинг жанубий ғарб томонида бўлмиш ўз қишлоғида имом бўлиб турмишдур. Зоқиржон фирқат билан дўстлик алоқаси зиёда бўлиб, фирқат Марғилонда турганда унинг соғиниб 15 байтли ёзган “Кел” радифли шеъри бунга далилдир. Бир девони бор бўлуб бунда адабиёт назариясига риоя қилинмаган поэма тарзида ёзилмиш 20 га болиғ ғазал бор. Таъби равон, оҳангли шеърлар, мухаммаслардан бошқаси тартибда эмасдур. Лекин мувашах балосига гирифтор бўлган шоирдир. Тўғри ўз хотуни Хадичахонга бағишлаб очиқ ёзадур. Унга ўзининг муҳаббатининг очиқ изҳор этган ғазаллари қасида бўлиб кетадур.

Айрим тахаллус ихтиёр этмишдур. Ҳаётининг ўрталарида бу киши кўчма ревматизм касалига дучор бўлмишдур. Чап қўли билагидан қалтираб турар эди. Бунинг учун эл орасида “қалтирақ эшон” деб юритилмишдур. Номи Насриддиндур. Қишлоқ шаҳарга туташ бўлганидан шаҳар билан алоқаси яхши эди. Ашъорлари муҳаббатга доир ошиқона бўлса ҳам фалсафий ашъорлари ҳам бордур. Таъби ўткир бўлуб ғазал қасида-сини бузуб 50 байтдан ортиқ шеърлари учрайди. Шоир охирида сийдиги тутулиб докторга мурожаат этмай эски тадавийлар ила гузалмай азобланиб 1918 нчи йилда 66 ёшинда ўз қишлоқи Сулаймонда вафот этмишдур.

Девони қўлёзмалар (Ўз Фа Беруний номли Шарқ-шунослик) институтига берилди. Ўзидан кейин бир қизи қолмишдур. Сўнгги касали вақтида ёзилган 434 с. “қутқар” радифли бир муножоти сўнгги шеъридур. Ғазалларида Тошхон яна алланарса хон деган хотунларга жуда кўп зорланиб ялбариб ёзадур. Биз бу ерда шоир Насриддиннинг Озарбайжон шоири Фузулийнинг ғазалига этмиш мухаммасининг кўрсатишни мувофиқ топдик. Фу-

1. Шу “Насриддин” сўзидан пастроқда “Нусрат” деб ёзиб қўйилган.

зулийнинг фикрига фикр пайванд этиб сўзлар топиб
ўзининг шоирликдаги маҳоротини намоён этмишдур.

На давлат эрди ки, ул вақт ёра ҳамдам эдим
Уружи мартабаи васлда мукаррам эдим
Бу ерда қатраман, анда муҳити авзам эдим
Хуш ул замонки, харими висола маҳрам эдим.
Не мубталои балою не муқайяди ғам эдим

Талабда берган эдим муддаоий куйингда
Нигоҳа чашми умидим атоий куйингда
Кўп эрди мен киби мискин гадойи куйингда
Кезардим итларинг ичра фазойа куйингда
Ерим беҳиш барин эрди, мен бир одам эдим

Замона мозики, ул нахуш замонинг эди
Шикаста каъбаи кўнглим қарор жойинг эди
Манга бу лутфу карам айти жовдонинг эди
Ҳамиша такягоҳим хоки остонинг эди
Бу эътибор ила бир сарбаланди олам эдим

435 с.

Ушал замонки жудо бўлмишам висолингдин
Тафаккур ила кўтармам бошим ҳаёлингдин
Вазифам эрди сени лутфи бемалолингдин
Замон-замон асари партави жамолингдин
Масолиху дил пур дард у чашми пур нам эдим

Ҳарими васлинг аро ҳажр меҳнатим йўх эди
Бажуз иноятинг анда мусибатим йўх эди
Иёдатингда эдим ўзга одатим йўх эди
Гадойи куйинг эдим бўйла заллатим йўх эди
Сарири салтанати қарйида муаззам эдим

Солиб тажаллийи меҳринг дилимга учқунлар
Муҳаббатингда куюб нолалар қилиб тунлар
Санга етушиган эдим кўздан оқузиб хунлар
Зиёда ғам задайам ҳажр ила, хуш ул кунлар
Ки ман бу ғамзадалиқдин зиёда хуррам эдим

Талабда бул яна Насриддин айлар эрсанг умид
Ризойи ёринг эрур куфли мудаойи калид
Бироқ ҳимматинг ўлса яқиндур арши мажид
Фузулий ўлмаз эмиш муҳаббату фироқа муфид
Бу завқ зикрига бир вақт ёра маҳрам эдим.

436 с.

212/214/. МИСКИН - Бу киши Тошканд ша-
харидандур. Номи Мулла Қўшоқ бўлуб, Тошмуҳаммад
ўғлидур. 1880 нчи йилда темирчи касиб оиласинда дун-
ёга келмишдур. 12 ёшинда отаси вафот этиб етим қола-
дур. Уста Ҳошим номли нонвой амакининг тарбиясин-
да қолмишдур. Ота касбининг эта олмай, хабардор бўлса
ҳам фойдалана олмайди. Нон сотиш ва баққолликда ҳам
бўлди. Амакиси бўлганда ўқимоқда ҳам давом этар эди.
Мадрасада ҳам таълим олишга муяссар бўлса ҳам, да-
вом этмади. Адабиётга ҳаваси зиёда эди. Тошканд шоир-
ларига эргашиб бошлаб сал вақтда шуҳратли шоир бўлиб
танилди.

Машҳур Мулла Тўйчи ҳофиз оғзидан Мискиннинг
ғазаллари эшитила бошлади. 1914 нчи йилда чиқарган
ёзма баёзларда ашъори кўрулди. Ҳўқанд шаҳарида бир
кўча “Мискин”нинг номида эди. Инқилобдан кейин
шоирнинг адабий фаолияти яна зиёдалашди. Ниҳоят
шоир 1937 нчи йилда вафот этди (57 ёшинда).

Бу ғазал Мискиннинг нашидаи таъбидандур:

*Ишқингни эй париваш ифшо қилайми қилмай
Фарёд уриб ғамингдин ғавғо қилайму қилмай
Олмоқ бўлиб висолинг бозори ишқа кирдим
Дегил ўзинг манго ким, савдо қилайму қилмай
Бундоғ очиб жамолинг чиқсин бўлиб хироминг
Бу жону жилни санга шайдо қилайму қилмай
Лаъли лабингни васфин минг йил десам туганмас*

*Юздан бирини айтгил иншо қилайму қилмай
Хуморман ичолмай васлингени бодасидин
Кўксимда дарду ҳолат пайдо қилайму қилмай
Олмиш ҳаёлу хушим нарисларингни фикри
Девоналиғ ўзимга барпо қилайму қилмай
Ноз уйқусида борсам Мускин агар баногоҳ
Куйган танимни анга ошино қилайму қилмай*

437 с.

213/215/. НАЙИРИЙ - Бу киши Хўқандли бўлуб Сармозор даҳасида Дўфифуруш маҳалласида ўтмишдур. Номи Солеҳжон маҳмуд Юнус халифа ўғлидур. Мадрасаи Норбўтахонда ўқуб илм таҳсил этмиш олим фозил мунаввар ул фикр кишидур.

Мадрасаи Бузургхўжада мударрис бўлуб талаба тарбия этмиш ва Олимжон ҳожининг мадрасасида имом бўлуб узоқ йил давом этмишдур. Сулаймонқўл Рожий, Усмон хўжа Зорийлар билан замондошдир. Мирза Хайрулла “Мирза”нинг устодидур. Бутун ҳаётида бир ноқобил зотунга учраб тушмушдан норози бўлиб доғу хасратда ўтмишдур. Ниҳоят тарих ва адабиётдан хабардор хушсуҳбат киши эди. Ўз олдида вафот этган ўғли ҳам шеър сўзлашга эришмиш. Кавкабий таҳаллусда бўлмишдур.

Инқилобдан кейинги даврда Сармозор даҳасида қози бўлиб турмушдир. Ниҳоят 1920 нчи йилда вафот этди.

Форсий, туркий бир неча ашъори орифанаси мавжуддир. Ўз хотуни демиш бир ғазалидан намуна олдик. “Исирға” радифли.

*Тақиб ул дилбари раъно исирға
Мани маҳв айлади тилло исирға
Ки бир хуснини юз хисса қилибдур
Бўлурму мунча ҳам зебо исирға
Фалотун дониши бошимда эрди*

Нетайким айлади шайдо исирға
Муталлодур тамоғда хуҗқа банди
Қулоғида эмас танҳо исирға
Манго раҳм айлаб тақмас пайёнай
Тоқар ул маҳвашим гоҳо исирға
Ҳамоно янги Қўрғон мавзеида
Бўлуб Фирдавсийн пайдо исирға
Ул мажнун бўлғай эрди бешак оқил
Шуниндек тоқса эрди Лайло исирға
Ки олди хушум ақлин Наййирийнинг
Тоқиб ул дилбари раъно исирға

438 с.

214/216/. РАШИДИЙ - Бу шоир тўғрисида маълумотга эга эмасмиз. Муқимий давридаги шоирлар жумласига кириши мумкин. Чунки 1911 нчи йилда босдирилмиш Хислатнинг “Баёзи маҳаллий”сида бу кишининг Рашидий деб кўрсатиладирки, бул тарихда бўлмагандур. Дунёнинг вафосизлигидан этган шикоятни ниҳоят шоирдаги қобилиятни изхор этадур. Бу ғазал Рашидийнинг нашидан табыдандур.

Куним қаттиғлиғинму шарҳ этай даврон жафосинму
Дахи бу чархнинг шиддат билан фирқат адосинму
Висол уммиди қатъ ўлғонини бир бир баён айлай
Юракка дафъа дафъа ханжари ҳижрон яросинму
Бу чархи вожгуннинг қайси рангоранг фирибин дей
Гули хор ошносин дейму зори гул намойинму
Бу даҳри бебаҳонинг қай ишда эътиборин дей
Вафосин дей жафосин дейму дардингму давосинму
Вужудим қасрини ғас сели бузғонинму шарҳ айлай
Бу меҳнатхонанинг баҳри фано узра биносинму
Диёру ёрдин айрилганим дардинму деб йиғлай
Бағир бирла юракни жавридин битмас яросинму
Қолибсан Рашидийо ғамсиз халойиқ ичра минг ғамга
Ғамимниму дейин ё беғам элнинг мажоросинму

439 с.

215/217/. ЗАРИФ - Бу киши Тошкандда туғилиб номи Муҳаммад Зариф қоридур. Тахаллус ҳам Зарифдур. Таҳсил учун Бухорога бормиш. Унда мадрасада истиқомат этиб хатми кутуб эмиш. Куръоннинг тавжид ила қироат этиб ёд олмиш. Хуш талаффуз қори бўлуб шуҳратланмишдур. Хаттотлик санъатида ҳам таълим олиб хусни хатга эга бўлуб, жалий қалам соҳиби бўлуб танилмишдур. Сўз санъатида ҳам шоирлар қаторида кўрилмишдур. Таълими иншо ва таҳрирда шуҳратшоир эди. Амир Абдулаҳад саёҳатдан қайтиб Бухорога келганида хушомад юзасидан бир мадҳия ёзиб тақдим этмишдур. Бунга жавобан шоирга лутфан бир даҳмага Маҳсурахон қори этиб таъйин этмишдур. Шоир Шарқий Туркистонга сайёҳат этиб Ёркандда бўлуб шоир мавлоно Тажаллийнинг зиёрат этмишдур. Ва мусоҳабада бўлуб кўп фойдаланмиш. Маълумотнинг "Тазкирани Афзалий" (81 бет)дан олдим. Бу ғазал шоир қори Зарифнинг нашидаи таъбидандур.

*Гул юзингсиз боғаро булбул каби зор ўлмишам
Хажр хори санчилиб бир бағри хунбор ўлмишам
Жусти жўйи орази шамъида ман ҳар субҳу шом
Кезибон дайру ҳарам парвона кирдор ўлмишам
Лутф айлаб бир келиб бошимга аҳволимни кўр
Ким ла янглиғ мен сенинг ҳажрингда афкор ўлмишам*

440 с.

*Кел самандинг ўйнатиб бошим уза Лайли сифат
Мен жунун водийсида Мажнун осор ўлмишам.
Фирқатингда дард ила гар чиқса жоним йўқ ажаб
Чунки жононсиз бу жондин балки безор ўлмишам
Шарбати лаъли лаби бирла даво қилса нўлар
Мен мусалсал зулфи савдосида бемор ўлмишам
Манъ қилма ишқдин, эй зоҳиди тақвофуруш
Санга матлаб хурдур ман толиби ёр ўлмишам
Кўтариб бурқав жамолингдин тажаллий айлағил
Ишқ таври ичра мен жўёйи дидор ўлмишам
То ғизо қилдим жигар кокила ишқ ичра Зариф
Воқифи сирри маоний рамзи асрор ўлмишам.*

***

Юз туман армони ҳасрат жони бирёнимдадур
Токи минг жавру жафо ул офати жонимдадур
Мақсадим бул ким, фидо ё қил рақибимга насиб
Манга нисбат харна бадхулққи жононимдадур
Ҳар неча бад меҳр бўлсанг ҳам кўнгулни узмагум
Чунки меҳринг муҳри нақши сафҳаи жонимдадур
Даҳри дун билмам мени мундоғ неча қон ютдирур
Гўйё комин хусули оҳу афғонимдадур
Даҳри дунпарвар каму бешин ғамидин бок йўқ
Бўлмаса ул жудларким, моҳи тобонимдадур
Васлинг истаб кетди ақлу сиҳқатим куйинг сари
Ҳажринг ичра телбау беморлиғ ёнимдадур
Давлати васлин Зарифий сўрганымда ажз ила
Айди ноз айлабки давлат санга ҳижронимдадур

***

Эй хаёли кўнглим ичра ул алиф ким жон аро
Келки жоним келди сансиз лабга бу ҳижрон аро
Раҳм этиб еткур нигоро соҳили васлинга ким
Ҳажрида кўз мардуми ғарқ ўлди баҳри қон аро
Оташи ишқинг кўнгли ичра ёқилди ўйлаким,
Лахчаи ахгардур тани жон оташи сўзон аро
Воизо дўзах ўтидин берма кўп қўрқинчким
Куймишам йиллар фиरोқ ўтида бу даврон аро
Қилмағил роҳат томошосин жаҳон ичра Зариф
Кимса роҳат кўрмади бу кулбаи аҳзон аро.

441 с.

216/218/. РОЖИЙ VII - Бу киши Кўқон ша-
ҳарида Сармозор даҳасига қарашли Кўрхона маҳалла-
синда иморатчи уста оиласинда 1868 йилда дунёга кел-
мишдур. Номи Сулаймонқул бўлиб меъмор Суярқул-
нинг ўғлидур. Отаси шаҳарнинг машҳур меморларидан
бўлуб, мадарасаи Султон Муродбекнинг эшик олди гул-
дасталарини бу киши ишламишдур.

Бошланғич мактабнинг маҳалла масжидида тамом этиб Мадрасаи Мирда ўқуб хатми кутуб этмишдур. Шоир найрий ва Усмонхўжа эшон, Зорий, Мулла Йўлдошхон Тоиб ҳам қори Маҳмудлар билан алоқаи дўстонаси бўлмиш. Маъсумхон Маҳмуд Гулханийда Бедилнинг фалсафасидан даср олмиш. Тожик адабиётидаги машҳур адиблар Соиб ва Шониёз Қашмирийларнинг шеърларига назиралар ёзмишдур. Кўрхонанинг масжидида узоқ вақтлар имом бўлиб турмиш.

Новча, қотма, бугдой рангли қора чўққи соқолли ҳалим киши бўлуб, Мирза Абдулқодир Бедилдан бу кишида дарс олган эдик, содда кулар юзли бўлуб, сўзга нотик эмас, тарих адабиётига берилмиш тасаввуф руҳида тақводор, солеҳ, ҳаммага дўст бир киши эди. Бир икки йил чамаси ошқозон касали ила юруб, ичбуруғга айланиб ётиб, ниҳоят 1924 нчи йили 56 ёшида ноябрь ойинда вафот этмишдур.

Рожий ниҳоят хушхат бўлуб, жалий қалами ила қитғалар ёзар эди. Муаммолар ёзиш ва уни қандай бўлма-син ечишда шуҳрати Бухорога ёйилган эди. Амир Абдулаҳаднинг вақтида қози Бадриддин Бухорога чақирилмишдур. Гулханий Муҳаммад 442 с. Шарифнинг машҳур “Зарбулмасал” китобига назира ила итмомига 442 с озгина қолганда Родийнинг ҳаёти мусоида этмади. Кимларнингдур қўлида қолиб кетди.

Рожийдаги илмий-адабий, бадий кучнинг қанча эканининг уни Муҳаммад Али Соиб Табризий ва хўжа Шониёз Қашмирийларнинг шеърларига этган назиралари кифоя этадур. Лекин бу ўзбек шоирдан ўзбек тилига айтилмиш бир муҳаммаднинг намунаси учун кўрсата олмаганимиз бизни ўқувчиларимиз олдида қизартираётир. Ўғли Мулла Абдуллахоннинг айтувича вафотларидан 10 кунлар олдин Мулла Ашурали Зоҳирий ва Носиржон ходи Зиёевлар келиб бир қанча туркий ёзган асарларини ўшал замон пули ила 600 сўм бериб сотиб олиб кетмишлар экан. Китобхонасинда ўз қўли ила ёзилмиш 220 бетли туркий, форсий, қўлёзма ғазаллари бордур. Бу кишининг қўлида Макнуна таҳаллусли бир шо-

иранинг девони бор эди, деб ўгли айтадур. Ўзбек тилида ахлоқга доир бир маснавийси бўлуб бир юз бетдан ортиқдур. Бундан баъзи бир ўрунларни кўчирдим:

*Таълим олса ҳар киши унда қолур
Уста йўқ ҳар мақомда йўрғилур*

*Бўлмаса илми кишининг не декор
Ким қозонда бўлса чўмичга келур*

*Ёшлигидан маълум ўлгай ҳар на бил
Ким баҳоридин билинган яхши йил*

*Индамасдин ўзни қилғил сен йироқ
Нори яхши тево бўлғай бақироқ*

*Кимки майдонда эмас, бўлмас шижоъ
Кулли илмун юбси фил қиртоси тоъ I*

*Бўлсун улус кўнгли жудинга гаров
Куймагай қўли узун бўлса кўсов*

*Подачининг икки кўзи говдадур
Бўрини ҳар дам қулоғи овдадур*

*Жулдур ўлган етишур жононага
Кунни тушгай ёруғи вайронага*

***

442а с. Гулханий маҳдум Хўқанд шаҳарининг Каттағон даҳасида Баковул номли маҳаллада шу маҳалла масжидида узоқ вақтлар имом бўлуб Маъсумхон маҳдум номли киши тургандур, нома сабабдардурки, бу кишини Гулханий маҳдум деб атаганлар. Шоирлиги бировга маълум эмасдур.

Чорсу деган ҳозирги фирқат майдонининг фирқат кўчасига бурилишда бир кичик мадраса бўлуб, оддий

масжиддан ҳам кичик ва лойин бўлуб Мирза Раҳим Парвоначи номли киши феодализм даврида бино этмишдур. Мадрасага жипс бир ҳаммом, бир неча дўконлар солиб мадрасага вақф жтмишдур. Охирда шул мадрасани номини эл мадрасани ҳаммом деб атаганлар. Бу мадраса машхур минг ойим мадрасани билан ён баён бўлуб жануб томонида эди. Шул мадрасада Масъумхон махмуд, яъни Гулханий маҳдум эскидан мударрис бўлуб, шогирд табиялаб дарс бергандур. Демак шаҳарнинг олими ва фозилларидан машхуридур. Муқимий бу кишида Бедилнинг фалсафаларидан айрим дарс ўқуғон. Фозиллар орасинда бедилшунослик ила шуҳрат қозонган ва хаттотлик ида хуснихат ўргатувчилар ҳам бўлган. Бу кишида тасаввуфга майл зиёдалашиб хама вазифаларидан баковул ва имомлик ва мадраса мударрислигидан бирдан воз кечиб, қаландорона турмушга кўчиб қўяқолгон. 1921 йилга келиб вафот этадур.

(442 б) Хуқандли мударрис ва имом, бедилшунос мулла Масъум маҳдум вафот этганда ҳижрий ила 1341 нчи йилда Рожий мулла Сулаймонкул домудла тубандаги тарихни ёзиб тубандаги мадҳияни демишдур,

*Гулханий маҳдум яъни гарми дил Масъумхон
Қуйди кетди хор хошокига ўт они билиб
Қуйдуриб омоли қасрин кўкка совурди кулин
Кўрди кетди охиратга коми дил ҳосил қилиб
Ўзни гармо гурм олди қурб ҳақ базми аро
Кечди иссиғ ўрнидин кетди жилиб
Неча йиллар илми ҳаммомин қизитмиш эрди бой
Жаҳл чирки кашфму деб халқдин қаршу келиб
Муқтадо эрди баковул масжидига неча йил
Охири кўнглин советди шавқ ўти ёйқилиб
Ҳолати ёр ўлмасин томуг оловига онинг
Бошида турсин дамодам абри раҳмат ёғилиб
Солиғо фикр оташидин бир қаровот ётди ким
Гулханий маҳдумдин қолди баковул айрилиб.*

1) Ҳар бир илм қиртосла кўринур

Абжад ҳисоби ила Гулҳаний маҳдум сўзини тўплаб баковул сўзини олиб чиқарса 1341 чиқадур. Муқобил 1921 йил мелодийга.

443 с.

217/219/ СЎФИЗОДА - Бу шоири оташзабон Фарғона водийси Наманган вилояти тарихий Аҳси жамоасига тобеъ Шаҳант қишлоғидан бўлуб камбағол деҳқон оиласинда дунёга келмиш. Маҳалла масжидида ўқуб саводини чиқармиш буюк талантга эга фикрда ашад замондоши Ҳамза Ҳакимзодага ёндош бир шоирдир. Номи Муҳаммад Шариф бўлуб Сўфизода фамилиясинда маъруфдур. Таҳсил Чустда, Намангонда бўлуб адабий ижодий ҳам Чуст задогонларига қарши доимо ҳажвий мунозоралар ила машҳур бўлмишдур. Шоир Туробий ила мушоиралари бутун элга маълумдур. Асосий касби ўқитувчилик бўлмиш. Адои ҳаж баҳонаси ила чет мамлакатларига сайёҳат этиб Ҳиндистонда, Арабистон ва Мисрда, Туркияга бўлуши фикрида буюк ўзгариш ҳосил этмиш. 1909 нчи йилда оренбургда чиқадурган “Шўро” журналида “Йўқтур” радифли шеъри, Самарқанддаги “Оина” журналида ва бошқа “Муштум” журналида турли темада ҳажвий шеърлари босилиб турди. Доим сўзи “Маслак балоси” деб сўзлар очиқ чехрали, кулар юзли, ғайрат акс этадирган келишимли қоматли, озода кўриниш шоирга ҳар кимни муҳаббатлантирар. Сухбатига киши тўймас, меҳрибон қалбга эга шоир эди. Енгил силиқ авом фаҳм ибораларга эга ўткур маъноли лирика эгаси шоир. Авомчилиги йўқсулларга яқин туриши ила танилиб турар. Бошқа шоирлардан кўра Ҳамзага ҳамфикр, Ҳамомханг турар эди. Шеъридаги фасоҳат ва балоғат бошқа шоирларда кам учрайдур. Унинг лирикасида сўздан кўра маъно оргиқ юрадур. Ўртоқ Лутфулла Олимий бундай деган эди: Шеърнинг ажойиб хусусияти шулки, лирикасинда аёгиндин қора булут чақмоқ чақиб кулиб тургани кўринадур.

Муҳаммад Шариф қишлоқнинг йўқсул 444 с. Оиласиндан бир боладур. 444 с. Ижоднинг биринчи давридаёқ бой ва эшонларга қарши чиқа бошлади. 1915 нчи йилданоқ

*Камбағаллар йиғилиб бойни қувинг дунёдан
Ўт қўюб салласига қўлни ювинг мулодан*

дейишга жасорат эди.

Ўша замондаги таассубга қараганда бу жуда катта чиқиш эди. Йўқсулларни қизганиб Шайхлар домидан қутқариш учун огоҳлиққа чақириб

*Пирим деб сажда қилган муршидингдур халқ сайёди
Омон алданма йўқсул шайхлар иблис устоди,*

деб эди. Йўқсул авомлар аҳволини кўриб чидай олмаган шоир тубандагича дейдур:

*Дод ўша олами руҳонидин
Қилди маишат фуқоро қондин*

Шоир хотун-қизларни илмга тортишда ўткур қалам тебратадур.

*Хоним севикби сочинг бор
На суд шонаси йўқ
Очиб диллим сўзими
Маърифат нишонаси фўқ*

деб афсусланади.

*Ватан, ватан, деярак гулшани чироияда
Ватан саро ўлароқ андалиба ғам йўқдур*

Хотун шоирларни кўрушни истайди. Шоир хотун-қизларга чин дўст, холис хайрихоҳ эканининг билдириб истиқболдаги хотун-қизлардан умидини тубандагича баён этиб ўтадур.

*Агар хотун ололмай бева бўлсам яллагчи қизлар
Мозоримга бориб чилдирма бирла ёр-ёр айтинг*

445 с. Сўфизоданинг 1925 нчи йилда 330 нчи мартда 265 нчи сон “Фарғона” газетасида тубандаги шеъри босилиб чиқди. Бунда ўз аҳволининг ноқулайлигидан зорланиб дўсти намонгонли Лутфулла Олимийга Хўқандга юборган экан. Ул газетага “Унутилган шоир” сарлавҳа ила бир мақола ёзиб бу шеърни элга тақдим этадур.

Сўфизода 1937 нчи йилда Намангонда ҳибсага олиниб Тошканд шаҳарига юбориладур. Бунда текширилганда бўшатилиб эди. Шул вақтда Тошкандда бир дўстининг хонасида шул йилда 57 ёшинда вафот этадур.

*Пайт пойлаб душманим қўйди йўлимга лой тузоқ
Гулдираб чалқанча тушдим тойилиб бўлдим чўлоқ
Судралиб қолган кунимда бўлмадинг қўлтўқ таёқ
Итимосимдин зерикдинг дўстим бўлдинг йироқ
Қайғириб кўп йиғламоқдин кўзларим бўлди шапоқ
Жола янглиғ кўз ёшим ҳар қатраси бир нос қовоқ*

*Бойдан ёрдам талаб қилдим буришди шалғоми
Бизга ношаръи деди тўртинчиларга ёрдами
Эл аросида масал “мазлум сичқон мотами”
Раҳмсиз инсофсиз зolim мушукнинг байрами
Уммагайдим кош туксиз кўсадин саққол тароқ
Кўри модарзоддин қандилгардин қўнғироқ.*

*Тўғридур чиқмас демишлар маслаҳат чангонадан
Истамас аҳли хирад хушёрни майхонадин*

446 с.

*Охтариш бирлан топилмас ганж ҳар вайронадин
Сўрмагай оқил киши ой бошини девонадин
Уйнасанг қадринг кетар атфол бирла жуфтму тоқ
Обрўйингни тўкар Мажнун билан қилсанг мазоқ.*

Хотиринг оинасига кўнмасин гарду малол
Аҳли ҳожат ҳар нечук нозик киши бўлсун қўпол
Жавҳари леймуга ўхшар муфлиси соҳибкамол
Муз қиёмидек кўрунгай шоири шўрида ҳол
Жирканур ҳасрат йўқи йўқсул саломидин қулоқ
Сенки Нур кал кўзгидин сурнайчи белунжи бўқоқ

Бенаво қаллош дунёдин наво топмай ўтар
Камбагални тева устида қутурғон ит қопар
Қорни оч бечора ош тапқан кунни оғзи куяр
Гердайиб ётган тегирмончини кўпроқ жин урар
Ким ҳисобдин адашти бўлди дунёси чатоқ
Синдурур бошида ҳар кун хотуни сопол товоқ

Ёғди кулфат абридин сочу сақолимға қиров
Арзи ҳолим қилди ёру ошноларни тумов
Афв қил айниқса дўстим ҳам санга бўлдим эгов
Сен не дерсен ушбу осон ишни кўрсатди биров
Бир иложни қилғилу чап ёнингга таппонча тақ
Туй қилу карнай қўюб соврин бериб чоптир улоқ

447 с.

Номтавон маънос Сўфизода меҳнатдин ҳориб
Ишчилар бирлашганининг кўрмайин ўлса қариб
Ёшлар кўмсун ўлугумни қизил бўзга сариб
Йиғласин қашшоқлар мунглиғ мазоримға бориб
Ўзгалар жавлон гаҳи кўрдингми тоқу тумтароқ
Бора-бора мен юқоридан куйинга дўмбалоқ

1935 нчи йил 3 август 31 нчи сонли “Фарғона” газета-
сида 9 бандли бир мухаммас босилмиш эди. Бундан икки
бандини намуна учун бунда кўрсатишни лозим топдик.

Тур ваҳ не бердинг тўрам деб халтага қолди кунинг
Кетди елкангдин Хўжам деб охири қил хуржунинг
Балки эшон деб эшакдин айрилиб чиқмас унинг
Гайравинг пиринг саломат бўлса тонг отмас тунинг
Эчкини сўфи олиб ҳофизга тан бўлди тақанг

*Ҳожи бўлдинг Қаббага бормаи туриб куйди кананг
Чарлангиз мажлисга меҳнат куйида афтодани
Базмдан қувланг икки юзлик хароми зодани
Чунки тиррақи бузав булғар тамоми подани
Ҳалқани йўлдошлар ифлослардин тозаланг
Бўлмасун озодаларнинг ишратиға кўндаланг.*

448 с.

218/220/. ДАВРОН - Бу киши Хўқанд шаҳарида хизматчи котиб оиласинда Хўқанд даҳасига тобеъ ғози ёғлиқ маҳаллада отасининг 4 нчи боласи бўлуб дунёга келмишдур. Номи Мираъзамдур. Мулла Муҳаммад Иброҳим Мирзонинг ўғлидур. Ғози ёғлиқдан Бешариқ I маҳалласига кейин кўчиб келмишдурлар. Бошда маҳаллада масжид олдидаги мактабнинг битириб Туземний школда рус тили ва хатидан маълумот олмишдур. Бир оз арабийдан ҳам форсийдан англлар фозил киши эди. Бошданоқ қалам хизматида бўлмишдур.

Оқ юзли, новча бўйли, қотмароқ, кичик қора соқолли, қирра бурунли нозик табиатли, озода табъли, мурувватли, тўғри, ҳалол ва оғир табиат, раҳмдил, хомуш, қамгап, хушсуҳбат, лаёқатли киши эди. Турли газета, журналлар ўқур, тараққийпарвар, онгли одам бўлуб, фотограф аппаратга I нчи бўлуб 1904 нчи йилда ҳозирги I нчи Шарқ кўчасидаги ҳовлида расм оладиган жой этди. Вывескалар ҳам ёзар, элга русча ариза ҳам ёзар эди.

Кўп шаҳарлардан, шоирлардан улфат дўстлари бор эди. Наманганда ҳам турганда Тўра Қўрғонли шоир Ибрат Исҳоқхон Тўра алоқаси бор эди. “Туркистон вилоятининг газетаси” номли газетада Даврон таҳаллус билан 1903 нчи йилдан бошлаб танқидий мақолалари чиқабошлаган эди. Муқимий ўз жиянига ёзган хатида (1900 нчи йилларда) Шаҳарда бир бола сувратчилик этиб юрибдур. Ҳазрат (Сайид Умархон ҳазрат) жиянлари қизчалари

билан суврат олдирдилар. Мени ҳам сувратга тушишга таклиф этдилар. Мен бетобликдан янги турган эдим. Рангим заҳир эди. Кўруб хафа бўларсиз деб тушмадим, дейдур. Муқимий айтган сувратчи бола шул Даврондур.

1914 нчи йиллар эди. Бу киши собун ва шунга ўхшаш нарсалар сотадурган бир дўкон очди. Бу дўконда жуда оз сармоя бўлуб, таъмин этарли ҳолда эмас эди.

449 с. Бундан нима фойда тўғрисида ҳамма ҳайрон эди. Вывеска ёзиш русча, арабчалар ёзиш каби ишлар учун бир марказ сифатида бир жой ҳолини тутар эди. Савдо ҳам бўлмас. Кўп ёру дўстлар бориб узоқ ўлтурушар эдилар. Чеккада салқин, бир камқатнов растада эди. Бир кун бориб мен ўлтурур эдим. Почтальон хат ила иккита газета келтириб берди. Газеталарни кўздан кечириб манга узатди. Ўқунг, яхши газета, Петербурғдан чиқадур. Ишчиларни газетасидур деб узатди. Мен олиб қараб чиқдим. Кичик форматда эди. Қоғози ҳам силлиқ эмас эди. Расми ҳам йўқ. Узун мақолалар бор эди. “Правда” деб ёзилган номи бор эди. Ортиқ қизиқмадим. Чунки ўқий олмас ҳам тушунмас эдим. Кўп ўтмади. Мадора исминда бир киоска дўкон очди. Бунда маҳаллий газеталар, баъзи брошюралар сотилар эди. Бунда I нчи асари “Ашъорун нисвон” чиқарилди. 65 саҳифалик бу китоб баҳоси 50 тийин эди. Хўқандда литографияда босдирилмиш эди. Хоқанд шоирларнинг шеърлари ила баробар хотунлар оғзидан айтиб ўзи томонидан надоматонез шеърлар бор эди. Кейин “Маданий жумбоқлар” номида мақолалар тўплами чиқарилди. Миллий ашъорлар “Мактаб манзумалари”, “Боқи жаллод”, “Ҳеч”, “Ошхона устаси” ва бошқа бир неча асарлари босилмай қолди.

Ҳамза Ҳакимзода билан қалин дўст эди. Ҳамзанинг бутун босдирган асарлари шул Мадора китобхонасида сотилар эди. Бу киши шоир экани тўғрисида билувчи 450 с. жуда оз эди. Ўз замонининг тараққийпарвар шоири ва фозили 450 с қийматли зиёлиси эди. Инқилобдан сўнгра 1918 нчи йилдан бошлаб муаллим бўлуб хизмат этди. 1922 нчи йил ёзида иситма касали билан оғриб

вафот этди. “Ашъор ун нисвон”нинг кириш сўзида “Хотунлар ҳақида бир сўз” деган сарлавҳада аввал жуда мароқли жумлалар ила уларга ҳурмат кўрсатадур. Хотунлар тўғрисида ёзиб кўрсатган эди. Китобнинг 6 нчи бетида ўз ҳовлисининг расмини чизмиши остида мустақод йўлида ёзмиш бу рубоий бордур:

*Эл ғаминда куюб кабоб ўлдум
Кечанинг сийнаи сиёҳинда
Қил томошо очиб аламларни
Ҳаста даврони қалбгоҳинда
6 нчи бет*

Бир хотуннинг эридан зорлангани деб сарлавҳа кўйиш нашидаи таъбидан бордур.

*Илоҳо дарбадар бўлган ватансиз жонни ер ютсун
Ҳамиша уйда ётган беҳунар ҳайвонни ер ютсун
Жаҳону осмону жумла мо фийҳони фаҳм этмас
Улукмас ё тирикмас бисмили нимжонни ер ютсун
Емак, ичмак; фалон этмак жаҳонда кори шулдур деб
Шароби ғафлат ичган беҳабар нодонни ер ютсун
Саропо жаҳлдан таркиб ўлунмиш бир йилондекким
Чақар шому саҳар андишасиз инсонни ер ютсун
Хотунлар сўзи бўлса гарчи маънан беғубор олтун
Қулоқ солмас жумодий маҳздек қотқонни ер ютсун*

451 с.

*Надоматдур биза ўлгунча нодон эрлара кетмак
Бизи ҳайвон каби боғлаб семиртиргонни ер ютсун
Ўқуш билмас, ёзиш билмас, яна дунёни фаҳм этмас
Бу аҳмоқдин туғулмиш бахтсиз ўғлонни ер ютсун
Узун тун қатта салла, кирмагон ҳаммомга умринда
Сасиб битган қаро кўйлак ила иштонни ер ютсун
Осишган икки иштонбоғ ила шақиллаған бурнин
Назофатсиз учун саққол ила юргонни ер ютсун
Қизи ўйнаидин оритмай эрга берган ваҳший мардумни
Сўқуб тазир бермас беамал муллони ер ютсун
Гирифтори ҳавою нафс ўлуб шайтонга алданган*

*Боқолмай қарзга ботуб уч хотун олгонни ер ютсун
Қилиб дорую дармон бил букулган чоғда айш истар
Ҳалокатларни тавлид айлаган дармонни ер ютсун
Ҳавоий нафс учун доим сотар ялғон кароматлар
Жаҳонда тўғри тушни кўрмаган эшонни ер ютсун
Қизил ип, қора латта боғладим бир неча жоду деб
Уқуб афсун фалоний дер азойимхонни ер ютсун
Ғарибдур бу жаҳонни кори сартосар назар солсанг
Ёмон эр бирла кўрган роҳати давронни ер ютсун*

***

*Улдум бўғулуб дунёда нодон орасинда
Андоғки, турур ялғуз алиф жон орасинда*

***

452 с. 35 нчи бетда “Доғли юрак” сарлавҳали шеърда бир хотун тилидан дейди:

*Биз хотун бечоралар ноҳақ оқар кўз ёшимиз
Не жафолар кўрмади эрлар қўлинда бошимиз
Бир гули пажмурда бўлдиқ доғи хасратда сўлуб
Булбул эрдик зоғлар бўлди бизим йўлдошимиз.
Оққим, қизлиқдаги завқу ҳаётим маҳв ўлуб
Бас бутун аксига бўлди неча бу кенгашимиз
Доғлидур қон қондур юрак юрмас муродимга фалак
Бахту давлатни ҳаёл айлаб заҳардур ошимиз.
Одат бўлмишдур асорат биз хотунлар ҳайлига
Бир қаро ҳайвондин ортиқ боғли қолмиш бошимиз
Бир хотун хуснан асира ҳур эса анда қусур
Эрдин ортиқча ситамгардур бизим кундошимиз
Сўзла, эй дўстим, хотундин бошқа мазлума надур
Эр бўлур бегона мутлақ қирққа кирса ёшимиз*

219/221/. ЗАВҚИЙ - Бу киши Хўқанд шаҳридан бўлуб номи Мулла Убайдулла бўлуб Муҳаммад Солеҳ ўғлидур. Қатагон даҳасида Шайхон маҳалласида косиб оиласида дунёга келмишдур. Маҳалла масжидида ўқуб саводли бўлгач, Мадрасаи Жомеъда бироз арабий, сарф, наҳвдан хабардор бўлмиш. Қироати қуръон ўқутуб бўлуб, дўкондор этиш кафш бозори растасида ўлтуруб савдо ила машғул бўлмишдур. Ҳажга бориб келиб яна савдогарликни ривожига киришган эди. Завқий ҳожи деб шуҳрат топди. Муқимий билан алоқаси тўғрисида Собир Абдулла театрда кўрувимизча ҳаддин ташқари Муқимийга шогирд, мутеъ, ғамхор этиб кўрсатадурки, мутлақо тўғри эмасдур. Ўзи Муқимийнинг кўрмаган ва Завқийнинг ҳам яхши танимагани бу киши ҳаёлига нима келса, шунга қалам тебрата берган. Пьесадаги Завқий бутунлай сохтадур. Элга тарихни 453 с сохталаштириб ўргатиш замонамиз ёшларини алдаш ҳиснат бўлганидан бунда биз ҳақиқатни кўрсатиб ўтишни бурчимиз деб биламиз.

Завқий ҳожи Хўқандли бўлганидан фахр этамиз. Лекин Муқимий, Зорийларга нисбатан Завқий буларда тенденция бутунлай йўқдур.

Бу новча бўйли, оқ, чиройли, қип қизил хўроздай соғлом оқ узунроқ таралган қора соқолли, кибр билан қадам қўювчи, оқ банорас чопон ичиндан яна оппоқ кийим, оқ катта салла ўраган.

Завқий ила Муқимий қандай бир кўзда кўрулган. Ичкари, ташқари олий иморатлар, отхонада бойланган доимий икки от. Бунда хизмат этувчи, ичкарида оқсоч хотун, ташқарида доимий хизматкор ила ҳуснли маҳрам ўспирин барно маҳрамли Завқий ила мадраса хужрасида гоҳ тўқ, гоҳ оч ётувчи Муқимий билан? Қишда меҳмонхона гап мажлиси савдогарлар ила бошланиб эрта баҳорга қадар бориб боғда тамом бўлур эди. Бирортасида Муқимий бўлубмиди? Муқимий Завқийга бир катта фонуснинг талабига биноан юборгани бор. Бундан бошқа Муқимийнинг Завқий тўғрисида нима-си бордур.

Завқий Ҳасанбойга куёв, бир қизи Хўжанд даҳаси мингбошиси, сўнгра Сармозор даҳа қозиси бўлмиш Абдусаттор қозига тушган бўлуб, набира куёви Шоҳ Носирбойнинг ўғли Муҳаммад шоҳ бойваччадур. Кафш бозори растасининг II нчисида юқорида Завқий ҳожининг юқорида дўкони бўлуб, 42 дўкон маҳси бозорига хос бўлуб, дўконлар Мадрасаи олийнинг вақф мулкидур. Ҳар йил бу 42 дўконнинг Мадрасаи мутаваллисидан бир йўла нақд пул ила ўзи олиб чиқиб, дўкондорларга ўзи кўяр эди. Ўз замони (учун) бу кичик гап эмас эди.

Муқимий ўлиш олдида 23 кун бир жойда бўлган. Завқий Хўқандда эди. Ўғли Акбархўжанинг айтувича Х Завқий келиб кўргани йўқ.

Аъзамхўжа Тўрахўжа ўғли заргар эшоннинг айтувича, кеч бозордан қайтар эдилар. Исфара гузарига борганимизда гарбдаги кўчадан жаноза тобути кўтарган ўндан ортукроқ киши олиб келдилар. Тўхтаб фотиҳа қилдик. Сўрасак, шоир Муқимий дейишди, дейди.

454 с. Собир Абдулла кўрсатган пьесадаги Завқий нимага бўлмади. Муқимийга Мавланий Йўлдош тарих айтди. Завқийдан нима бор? Пьесага қараганимизда Завқий марсия дейиши лозим эмасмуди. Муқимийга нисбатан Завқий юқоридаги кишидур.

Мен бу сўзларимни Завқийнинг яхши билган ҳар бир Хўқандли тасдиқ этадур. 1912 нчи йилларда Хўқанддаги Юргенс номли германияли немис фирмасида яшиклаб амиркон кўн, чармларни тўплаб олувчи устакорларга насяга беришда Завқий ҳожи кафил бўлур эди. Бунинг учун Завқий ишонч билдирмаса, фирма мол бермас, векселнинг қабул этмас эди. Завқий бозорга оқсоқол эмас эди. Лекин мўътабар савдогар киши эди. 1900 нчи йиллардан бошлаб, жонон куйида бунинг "... лар қилдинг" радифли шеъри куйлана бошланди. Дўкондор аҳли расталар ҳажви мўйи муборақ сайлгоҳида ёпиштирилган. Уларнинг бир нечаси ўзининг ошноларидур. Турли расталардаги кишилардур. Ҳақиқатда кучли шоирдур. Кўп биноларга тарих ёзмишдур. Ўзини мулла

олур. Диний таассуф зиёда кишидур. Усули жадид мактаби усули қадимга қараганда енгил эканини унинг ўткир зеҳни аллақачонлар тасдиқ этган бўлса ҳам, ўжарлик этиб қарши турар деб айтилар эди. Бутун янгиликни яратмас табиатли эди.

1917 нчи йили муваққат ҳукумат вақтида ёзган “Ажаб эрмас” радиофи шеъридан баъзи байтларнинг олиб кўрсатадурлар. Ваҳоланки, у бошқа мақсадларда сўзлагани шеърнинг бутун ўқуғонларга маълумдур.

Шаҳар кишилари томонидан вакил босмачиларни яраштириш учун икки киши бири шул Завқий ҳожи 2 нчи Юнусхон хазрат, булар Ёйилмага бориб учрашиб келаси ҳафтага яна учрашиш учун қайтишади. Келаси ҳафтада Юнусхон 455 хазрат бормайди. Завқий ҳожи ўзи ялғуз боради. 455. Бу ўртада Мадрасаи Ҳоким оймнинг мударриси Муҳиддин маҳдум босмачи Эргашбойга одам юбориб игво этадур. Бундан газабланган золим Эргаш Ёйилма қишлоғига келиб турганида бечора Завқий ҳожи ўзи борганидан бошда жуда яхши қабул этиб алдаб Бачқир қишлоғига олиб кетадур. Кечаси бошда зиёфат этиб, сўнгра ўзгариб ёмон қарай бошлайди. Урдиради. Бош, кўзлари яраланиб кетадур. Ниҳоят бир Хужрага киришиб ташлайди. Охирда кўп азоб тортиб ётиб қолади. Охирда Мулло Исо Муҳаммад Охунд номли бир мулла келиб Эргашдан тилаб олиб шаҳарга юборади. 2 ойдан кейин Завқий вафот топади.

Бу газал Завқий ҳожининг нашидан таъбидандур:

*Горат этдинг, эй пари тан мулкини
Кўрмадим оламда сендек тулкини
Фориғ эт бизни жафо зиндонидан
Сен эурсен яхшиларни эркини
Вой юз минг вой қадрим билмайин
Қочди тожик ташлади биз туркини -
Рўзи қисматда худо берган экан
Бизга оҳу воҳ сенга кулкини
Завқийи девона айтур доимо
Эй худо ё оч дилимни қулфини*

456 с. Завқий бу ғазални 1917 нчи йилда муваққат ҳуку-
мат вақтида айтган эди.

*Бу кунлар бошимизда бир саҳоб ўлса ажаб эмас
Мунаввар зимнида бир офтоб ўлса ажаб эмас
Бу давлат сув юзинда бир хубоб ўлса ажаб эмас
Кўрулса сувроти асли ниқоб ўлса ажаб эмас
Очилса пардалар юздин ҳижоб ўлса ажаб эмас*

*Дуои қўл очиб аз тахти дил йиғланг мусулмонлар
Заиф ўлди билурмусиз бу нуқсон бирла имонлар
Худоба ялбаринлар кетмасин кўнгилда армонлар
Буродарлар, азизлар, яхшилар, аҳбоб ёронлар
Дуолар ҳазратига мустажаб ўлса ажаб эрмас*

*Насими жон физо беморларга эй сабо еткур
Хазон пажмурда бўлганларга бир оби ҳаво еткур
Қўй эмди биз билан бегонани бир ошно еткур
Ғадомиз бошлар узра соялар солсун ваҳо еткур
Муқаррардур замона инқилоб ўлса ажаб эрмас*

*Шариат қури бирлан арсаи оламни анвар қил
Бисоти салтанатга зийнати ислом зевар қил
Амири адл густар ҳукмрон мазлумпарвар қил
Асоси зулм дафъин қил, адолат пеша сарвар қил
Адувлар кор бори ихтисоб ўлса ажаб эрмас*

475 с.

*Шиори шаръ бирлаш зийнат афзо бўлса Фарғона
Ҳавоси руҳпарвар ҳам дилоро бўлса Фарғона
Жаҳон аҳлига гўё дафъи савдо бўлса Фарғона
Тонг эрмасдурки гўё жаннат осо бўлса Фарғона
Бўлуб туфроғи анбар сув гулоб ўлса ажаб эрмас*

*Ўтуб бир қарн аҳбобим жаҳон обод кўргайсиз
Жаҳон аҳлини қайғу қайдидин озод кўргайсиз
Гирифтори алам эрмас ҳамани шод кўргайсиз
Азалги ўтгану кетган кўнгилда ёд кўргайсиз
Қариган чоғда бир аҳди шабоб ўлса-ажаб эрмас*

*Башоратларни билсанг Завқий олам огаҳидиндур
Бу раъй албатта ислом аҳли бўлса матлабидандун
Бўлур бир кунзи махфий ошкора деб жалидандур
Деган тарихлар ул Неъматуллоҳ Валидандур
Бу сўз валлоху аълам биссаваб ўлса ажаб эрмас.*

***

Завқийнинг умид этаётган ҳаёли мусулмонлиқ ус-
тидадур. Муҳаммаснинг сўнгги бандида очилиб кетадур.
Унинг руҳи шунда эди.

1898 нчи йилда жонон куйига солиб халқаро ашула
этила бошлаган “Юзингни кўрсатиб аввал ўзингга бан-
далар қилдинг”

“Яна ақлим олиб юз ноз бирла хандалар қилдинг”
радифли муҳаммаси бор.

458 с.

220/222/. СИРОЖИЙ - Бу киши Фарғона во-
дийси шоирларидан бўлуб Хувайдо Чимёнийнинг на-
бирасидур. Номи Сирожиддин маҳдумдур. Ўш шаҳарида
туғулуб шунда Сармозор номли жойда нашъу намо эт-
миш олим, фозиллардан бўлуб шеърда тахаллуси Си-
рожийдур. Мавлавий Сирожий деб маъруфдур. Бобоси
Хувойдонинг девонининг тўплаб тартибга солмишдур.
Отасининг номи Ҳолмуҳаммаддур. Ҳижрий ила 1296
бир минг икки юз тўқсон олтинчи йилда вафот этмиш.
Мутобиқ 1877 нчи мелодийдур. Бу муҳаммас Навоий-
нинг ғазалига этмиш бўлуб Сирожийдандур.

*Неча муддатдур эрмиш гарчи хоки даргоҳинг масжид
Манга эрмиш муяссар фатҳ боби Қаббаи беҳбуд
Не толейдур бу ким ёварлиқ айлаб ахтари масъуд
Қошинг меҳробининг васл аҳли қилмиш қиблаи мақсуд
Бошим юз қатла урсам ерга ҳажрингдин манга не суд*

*Киши бу чорсудин топмағай жинсу вафо фардин
Магар қилғай базл доғ айласам во чехраи зардин
Баҳо бермакки доғига кўнгил истар эди дардин
Чу кўйдинг доғ тиндурдинг кўнгилни дард истардин
Дирам бирлан гадони уйлаким, қилғай киши хушнуд.
Куҳан тоқи тила кафшарга йўқ даврида нақшу нил
Соғинма жоми мийнони шафақгун май кўруб юз йил
Гумон қилма фалак саҳнида роҳи қаққашон ёсил
Тун анжум дема ким, давронга роҳат бермасун деб мийл*

459 с.

*Қазо гул миҳлари тоқмиш қилиб гардунни қир андуд
Жаҳон шоҳидларининг сафҳаи сиймин рухсори
Канори узра сабт ўлғач ғубори хатти зангори
Фигонким, бул ҳаваслар ишқининг йўқ бўлди осори
Тўкулди гул фигон бас қилди булбул шукрим бори
Сени хуснунг мани ишқимда нуқсон бўлмади мавжуд*

*Шафақ кўсин ҳилол айла малак қоққандек эй соҳиб
Кўёшга холадек зевар қилиб тоққондек эй соҳиб
Тегиб фулод маржонга чақин чаққандек, эй соҳиб
Яро тошиққа қон буткач ёғин ёққандек, эй соҳиб
Ёган ёмғурдек ашким чўн бўлур лаълинг шароб олуд*

*Ҳама эл матлаби эй хўбларнинг хўби сендурсен
Агар майхона аҳли шўх шаҳр ошуби сендурсен
Агар тавфи ҳароб роғиблари марғуби сендурсен
Хароботу муножот аҳлининг матлуби сендурсен
Манга кўрсатмасанг йўл найлайин қайсоридур беҳбуд.*

*Сирожий айла нафъи изз тарки масиво иста
Чекиб жоми мусаффо суҳбати аҳли сафо иста
Гузар эт хонақаҳдин демаким, аҳли риё иста
Навоий Қазба зикрин қўйки, бир дайри фано иста
Заҳабно во дарил мақсад важадно мо хувол мақсуд
(Бордик мақсад уйига ва кўзлаган нарсани топдик ар. А.Қ.)*

460 с.

221/223/. СОҶИБ - Бу киши Ёш шаҳаридан бўлуб, номи ҳожи Салоҳиддиндур. Мавлавий Сирожиддиннинг ўғлидур. Кўп жойларни сайру сайёҳат эмишдур. Хувойдойи Чимёнийнинг набирасининг ўғлидур. 1907 нчи йилда ҳижрий ила 1326 нчи йилда Хувойдойи Чимёнийнинг девонини Тошкандда босдирмишдур, вафоти тўғрисида маълумот йўқдур. Шеърда тахаллуси Соқибдур. Ул бир байтда бундай дейди:

*Азизлар боғ бўстони машойих манзиллам, Соқиб
Сулаймон тахтидек жаннатнишон Ёшдек диёрим бор.*

Бу ғазал Соқибдандур:

*Даҳр аро жони жаҳонмен юраман жон истаб
Васл жононда туруб жон била жонон истаб
Васл ойинаси қошимда манга ҳайратда
Мен жаҳоннинг кезаман ёрни ҳайрон истаб
Мени нодон балиғи ташнаи сувман доим
Қаъри дарёи муҳит ичида уммон истаб
Ғарқи гулдур баданим гулшан аро умр ичида
Юрдим оламни кезиб ташна гулистон ичра
Дури шаҳвар қўлимда юраман беҳуда
Қаъри дарёга кирарман дури ғалтон истаб
Бари маржонда хижилдур кеча кундуз баданим
Юраман ҳинд аро донан маржон истаб
Маъдани лаъли Бадахшонман ўзум ганжи ниҳон
Нетаман руҳ кириб лаъли бадахшон истаб*

461 с.

*Жон чекиб хуни жигар оҳ уруб йиғлайдур
Кумри ку ку деюб сарв устида бўстон истаб
Ишқ дардиға даво дарди дилинг хуққасида
Бедаво дардға сен юрма луқмон истаб
Сухбати шоҳ Сулаймон кўп эрур оламда
Борасен қуйни сўюб тахти Сулаймон истаб
Манзилим сидра эди жойгағим шоҳи баланд
Юраман бунда келиб маскани риндон истаб*

*Домани шаръ наби қўлда эрур, эй Соқиб
Нетасен баҳр кезиб хикмати Лукмон истаб.*

222/224/. ФУРБАТ - Бу киши Фарғона шоирларидан бўлуб Хўқанд шаҳарига тобеъ Бешариқ волостида бўлмиш Яккатут қишлоқли Мулла Муҳаммад Карим номли деҳқон оиласинда дунёга келмиш. Номи Абдулладур. Бошланғич мактабнинг қишлоқда битириб, сўнгра шаҳарга (Кўқонга А.Қ.) Мадрасаи Муҳаммад Алихонга келиб арабий, сарф, наҳв, луғат таҳсил этмишдур. Бунда Муқимий ва Муҳийлар била адабий мусоҳабаларда бўлмиш. Фикрида ижодий ҳавас зиёда эмиш. Мадрасада бўлмиш вақтидаёқ шоирлиғи маълум бўлмишдур. Хўқандда Абдулла Каримов деб юрутиладур эди. Қишлоғида деҳқончилик ила туруб алойи ҳаж этиш учун Ҳижозга сафар этмиш. Бошқа иш билан машғулотти бўлмаган.

462 с. Мулла Кимё назар номли ҳамқишлоғи бўлмиш ўткур қора кўзли, озода кийимли бошда ипак кичик салла, кўзида кўзгу оёғи тоза этикни маҳобатли ўткур киши экани тўғрисида маълумот бермиш эди. Сирожиддин номли бир ўғли сўнгра Тожикистон бориб Сталинобод (Душанбе А.Қ.) атрофинда муаллимлик этиб қолди. Бу киши соф ўзбек бўлгани ҳолда қишлоғи Конибодомга яқин бўлганидан бозорни Конибодомда этгани муносабати ила ҳаётининг сўнгги вақтида вафот этган, хотунининг ўрнига шул Қони бодом шаҳарчасидан ўйланди ва шул жойда туриб қолишга тўғри келди. 1922 нчи йилда шунда вафот этди. Жуда хатлари хунук бўлуб, перонинг учи билан ёзилган бадхат бир девони бордур. Бадиий томондан шеърларида юқорилик кам учрайдур. Ҳаётининг сўнгги вақтида сўфилашиб фиғонли таассуф руҳида ёзган тожикча шеърлари ҳам бордур. Сўнгги ашъорларидан ҳам олдин фақир зарурат қоплаганлиги баъзи ашъоридан кўруниб турадур.

1914 нчи йилда жанжал волостининг волостной управители бўлмиш Мулла Ғозий номли кишига ёзмиш арзи аҳвол баёнотида бундай дейди:

*Ултуруб шод ўлмади афсуски кўнглим бир нафас
Дамбадам мағмум ўлуб роҳат назир гулзордин*

*Билмадилар қадрими аҳли замон, аҳбоблар
Заршунослар шаҳрига кетмаглицим ночордан*

Бул ғазалда ул Тўра Кўрғондаги шоир Ибратнинг меҳмонхонасида бўлуб ул билан кўрушгани тўғрисида бундай дейди: “Саёҳатнома” сида, девонинг 457 нчи бетида

*Ҳожи Тўра афанди қозийи Тўра Кўрғон
Шуҳратли номларидур Исо сифат Исҳоқхон
Гўёки бир эшондек айлаб фақирни меҳмон
Қолдим кўруб таажжуб хоналарини ҳар ён*

463 с.

*Холис деманг қадимдин ошно эдик нихонда.
Бухорода бўлганда ёзмиш шеърида дейди:
Убайдаллоҳ отимдур арсода аммо лақаб Ғурбат
Бухорода мусофирмен соҳиби ашъор мискинман.*

Шоир Маҳзунинг кўлёзма баёзида ҳижрий ила 1315 (1896 нчи мелодий) йилда ёзилмиш етти байтлик бир ғазал бор. Ғурбатдандур, лекин девонида йўқтур. Шундан икки байт кўрсатурмиз:

*Дилида ошнолиқ бўлса жонон бир келиб кетсун
Мақоним кокилингдек торикистоним бир келиб кетсун
Азобу кулфату ҳижроннинг ғурбатга ёр айлаб
Висолин ташнасимон роҳати жон бир келиб кетсун
деб тугатмиш.*

Бу мухаммаснинг бошлаб тугаталмай чала қолдирмишдур.

*Улунглар ришва бирлан қозийи охир замон бўлмай
Шароитда тамомий фирқа аҳлидин ёмон бўлмай
Халойиқни чақарға мисли ақраб ё чаён бўлмай
Кўрур кўзга мусулмондек ваё салла калон бўлмай*

***

498 с.

Шоир Фурбат 1898 нчи йилда Тошкандда бўлубдур.
Гимнозияни тамошо этган. Бундай дебдур:

*Кириб сайр этмаган кўнглида кўп армон экан гимноз
Маризи бедовонинг дардига дармон экан гимноз
Кезиб мен неча иқлим кўрмадим Фурбат баён этсам
Магар кўрдум келиб Тошкандда бир дуркон экан гимноз*

“Туркистон вилоятининг газетаси”да босилмиш.
“Шарқ юлдузи”, 4-нчи сон 1958 (ш. Тошкент)

***

496 саҳифа учун. Бешариқли Собир тепа қишлоқли мулла
Мухторхон Нусратилла ўғлининг берган хабарига би-
ноан Мулла Абдулланинг отаси ўқимишли мулла киши
бўлуб Мулла Муҳаммад Карим бўлганидан эл орасида
Мулла Абдулла Маҳдум деб, шеърда шуҳрати чиққан,
ғурбат маҳдум деб маъруф бўлмиш. Аслида Капа янги
номли қишлоқда туғулмишдур.

Бу ғазал ҳам Фурбатнинг нашидан таъбидандур:

*Сабзаи боғим манинг абёзи рухсорингдадур
Оқибат қатлим мани ул ул чаши хумморингдадур*

464 с.

*Лоларанг рухсоринга зебо ёзишмиш хорким
Жилва этсанг юз назокат қадди рафторингдадур
Моҳи тобондек юзингга нашъаи боғи ирам
Пардани очсанг келиб рухсори гулзорингдадур*

Охуйи дашти Хўтан шарманда хаттинг буйидан
Ул шу анбар сунбули тар зулфи тоторингдадур
Бир йўли қилсанг табассум ошиқи дилхастага
Юз ҳаёти жовдон бир лаъли гуфторингдадур
Сандиги ҳусну малоҳат ҳеч бир дилбарда йўқ,
Бил висолинг иштиёқи ман булбули зорингдадур
Оч юзингни, эй парирӯ маҳваши нозук ниҳол
Оразинг кўрмоқ қачон бирлан харидорингдадур
Нолаи афғон била ҳажрингда тинмай субҳи шом
Маҳвашо арзим эшит ғурбат дилофкорингдадур

* * *

Шоир ҳожи Муҳийнинг ғурбатга ёзган мадҳияси бўлуб ғурбатнинг бунга жавоби ҳам бордур. Бу парчада ғурбатнинг тубандаги фарди бордур:

Мунисим йўқ, ваҳший зўр бир биёбон ичрамен.

* * *

Шоир Чархийнинг оғзидан тубандаги байт эшиттим:

*Ғурбатнинг марқадиға дашном бериб ўтинлар
Пул топмайин кафанга ранжи азоби афзун.*

465 с.

223/225/. МАЖРУҲ - Бу киши Ўш шаҳрида нашу намо этмиш шоир бўлуб, номи Умарбекдур. Ҳайдархон аканинг берган маълумотларича буғдой рангли, ўрта бўйли, гирдоб қора соқолли, бурни ясси бети билан баробар киши эди. 1898 нчи йилда Ўшда кўрганда 45 ёшларинда бўлуб отга ишқу ҳаваси зиёда киши бўлган. Яхши ясатилган отни ва бошқа нарса-

ларни бирдан сотиб бошининг олиб ҳижрат этиб ҳажга кетмиш экан.

Ўзининг ўтли шоир Салоҳий билан айтган мушоирасинда айтувича, отаси уламолардан бўлуб Марғилонлидур. Хўқандда турган мавлавийлик унвонига эга эмиш Мажруҳнинг ўзи ҳам Хўқанд мадрасаларида бўлуб шунда ўқуған. Бошқа газал, мухаммаслари кўп учраған бўлса ҳам айрим девонига кўзимиз тушмади. Лекин “Баёзи хислат” да Мажруҳ ўший деб кўрсатмишдур. Салоҳий тахаллусли бир кўзи қисик шоир билан айтган ҳажвий мушоираси Фарғона адабиёти ҳавасчилари орасинда ўқулуб юрса ҳам, бу икки шоир охирда алаб доирасидан тамом чиқиб кетадурлар. Бу тўғри сўкишиш бўлуб бунга Салоҳийнинг кибру наҳвати сабаб бўладур. Мажруҳнинг ул “пучуқ” деб айтса, Мажруҳ “кўр” деб атайди. Бу билан кифояланмай тамом ифлос сўзларга ўтуб кетишадурки, ёзишга тўғри келмайдур. Бундай бўлса ҳам бу мушоирада бош бўлагини ёзиб кўрсатишни лозим топдим. Шоирнинг қайда вафот ва қачон экани бизга маълум бўлмади.

Бу тахаллусда Қува қасабасидан яна бир бор бўлуб, номи мулла Жўрабойдур. 1910 нчи йилларда ҳаёт бўлған. Хўқандда мадрасада ўқуған бўлсада, бир кўлёмза баёзда йигирмадан ортиқ шеърининг кўрсакда, 466 яъни газалларини учратсакда 466 с. бадий кучга эга бўлмагани куруқ, умумий сўзлардан иборат сўз йиғиндиси экани кўрунди. Бу Мажруҳнинг баёни ичигагина кўшуб кўйиш билан кифояланиш мувофиқ кўрунди.

1 нчи Мажруҳ Умарбекнинг Салоҳий билан этган мушоирасидан бир ози будур Мажруҳ Хўқандда Дахмаи Умархоннинг эшиги олдидаги бўрланған деворига шундаги мадрасадан чиқиб тубандагича ёзиб кўяди (қалам билан)

*Номини сўрса ҳарким Мажруҳ бенавони
Маснаднишини дуйюм жаннат макони соний*

Башқалар қатори Салоҳий ҳам чиқиб кўрадур. Остига бунни ёзадур:

*Маснаднишин ким эрмас, жаннат макон қаёнда
Умрингда кўрганинг йўқ бир эски бурёни*

*Мажруҳ - Аҳли хирад демишлар “яхши нафас ярим мол”
Беақл, бефаросат фаҳмига етмас они*

*Салоҳий - Ҳажв айлаган эмасдим санга насиҳат эрди
Бефаҳм сан эурсан ҳажв деб билибсан они*

*Мажруҳ - Илму маориф истаб туфроқ (ялаб) ётибман
Юз шуқр кўганим йўқ ҳеч эски бурёни*

467 с.

*Салоҳий - Ман Фавқман ҳасабда илму адаб насабда
Мандин бўлак кишига қилғил бу иддаони*

*Мажруҳ - Илму адаб деурсан наслимни ҳў билурсан
Мавлуд шаҳри Хўқанд, устози Марғиноний*

*Салоҳий - Сўрдим жувозкашидин тумшуғи нега йўқ деб
Айдики, от босибон сундурди ёғчувони*

*Мажруҳ - Сўрмоқ жувозкашидин ҳожат эмас эдику
От кўр бўлмаганда босмай ўтарди они*

*Салоҳий - Оайнакни қўлга олиб кўргил ўзингни рўйинг
Аҳволи баднамою аъмол нотовоний*

*Мажруҳ - Сан кўрга ким қўюбдур Мажруҳ ила олишмоқ
Таслим бўлу узр эт эмди Салоҳий оми*

***

Бу мушоирада олти байтни қолдириб кетдим. Чунки бу икки шоир бир-бирини шундай сўкадурларки, ёзишга имкон йўқ.

Бу мухаммас Мажрухдандур. Ўз хотунига узоқдан
ёзадур:

*Аё эй ёр дилдорим соғиндим ман соғиндингму
Вале боғ ичра бўстоним соғиндим ман соғиндингму*

468 с.

*Суюмли эй вафодорим соғиндим мен соғиндингму
Юзи гул шаҳд гуфторим соғиндим мен соғиндингму
Тасаддуқ йўлига жоним соғиндим соғиндим мен соғиндингму*

*Неча ойдуру бўлуб ҳайрон тополмай роҳ лутфунгга
Мени бечора кўп нур иштиёқ бир нуқта нутқингга
Ҳирожа етти иқлим арзимас бир тора зулфингга
Ва мандан ўзгалар ҳаргиз чидалмас бунча зулмингга
Мисоли ҳур филмоним соғиндим ман соғиндингму*

*Назар солсам юзунгга донаи гавҳарга ўхшарсан
Кўнгулни равшан айлар ламъаи анварга ўхшарсан
Тафарруҳ айласам ул ёқут жавҳарга ўхшарсан
Юзунг рағно, кўзинг шаҳло пари пайкарга ўхшарсан
Аё эй нозанин ёрим соғиндим ман соғиндингму*

*Гаҳи ёд этмаға тушсанг оҳ уруб фарёдлар қилсам
Сан учун хонумонимни барин барбодлар қилсам
Сан учун хонумонимни барин барбодлар қилсам
Манга раҳминг келурму телбалардек додлар қилсам
Фироқинг зўридан жонон ғазал бунёдлар қилсам
Етарму санга фарёдим соғиндим ман соғиндингму*

*Санга арзимни изҳор айлайин эй соҳиби давлат
Букиб қаддимни ҳам қилди эшит бу ғам ила кулфат
Ғуломи зар хариддек айласам доим санга хизмат
Баҳор айёми келди ҳар қаёнда айи ила роҳат
Аё эй позли жононим соғиндим ман соғиндингму*

469 с.

Суроғ айлаб топарман деб даме ўлтурмадим ҳаргиз
 Ки ғайр арз фирқатингга шоду хуррам ўлмадим ҳаргиз
 Санингдек гавҳари ноёбни ҳеч кўрмадим ҳаргиз
 Фароғат суҳбатида бир нафас ултурмадим ҳаргиз
 Садафсиз дурри ноёбим соғиндим ман соғиндингму

Тараҳҳум айлагил ёрим мани кўп мубтало қилма
 Висолингга яқин айла жамолингдин жудо қилма
 Мани бечорани ҳижрон ўтига ошно қилма
 Муродим бул эмас эрди манга мунча жафо қилма
 Бўйингдан ўргулай ёрим соғиндим ман соғиндингму.

Ўшал кунлардаги лутфинг қани эй юзлари раъно
 Ўшал кунларни истаб беқарор бўларман аммо
 Фироқинг ҳажридан бўлдим бемор сўрмадинг асло
 Умидим шул бориб кўрсам бўлурман солим ул аъзо
 Қуритма беҳи бунёдим соғиндим ман соғиндингму

Ўзинг инсоф этиб эй нозанин манзур қилсангчи
 Манга мунча ситам қилди кўзингга эмди илсангчи
 Санинг деб хону монимдан кечиб ман эмди билсангчи
 Улар ҳолатга етдим ман сўраб бир бор келсангчи
 Бўлардим шод паризодим соғиндим ман соғиндингму

Чидалмас тоғу тошлар ишиқ ўтининг оху воҳига
 Мени Юсуф каби солдинг ўзинг бир ғамни чоҳига
 Бу арзим етмади ҳаргиз сан ул ҳусн подшоҳига

470 с.

Мани манзур қилмай ташладинг фирқатни лойига
 Ки тутгай сен уволим соғиндим ман соғиндингму

Мани Мажруҳ қулингни сен муродин қилмадинг ҳосил
 Риёзатлар чекиб меҳнат билан ҳам бўлмадим восил
 Қўлимдин ушлабон васлинг боғига қилмадинг доҳил
 Қадрдонликни ёд эт марҳамат айлаб кел эй оқил
 Ки булбулман гулистоним соғиндим ман соғиндингму

224/226/. МАХМУР II - Бу киши Исфарадан юқорида (Кўркандда) нашъу намо этмишдур. Мажзубийлардан бўлуб номи Мулла Абдулкаримдур. Наманганли шайх Абдулазиз мажзубнинг халифасидур. Тарихи вафотидан хабаримиз бўлмаса ҳам Муқимийдан олдин вафот этгани сўзланадур. 1900 нчи йилларда бўлса керакдур. Мажзубга айтган марсияси бордур. Бу ғазал ундандур:

*Бу майхонада онча махоралар
Ўтиб билмай ўзини оворалар
Ичиб ташналикдин чунон маст ўлуб
Фанони ватан қилди бу бир ёралар
Бу махфилда ҳар кими гур ичса май
Анинг дўстидур мискину бечоралар
Нечун айтди: "Алфақру фахрий" деб ул
Шаҳаншоҳи гул янги рухсоралар
Яна айтди: "Хўббул масокин"ни
Буни англамай тифли ширхоралар
Бу мискин эли тутарлар сақар
Нечук айлар ул кун юзи қоралар
Этар баъзилар буларга жонин фидо
Қилур сурма гардини якборалар
Тиҳи дилда қитмир каби эргашиб
Жудо бўлмайин қилса минг боралар
Жаҳон лаззатидин манга шунча бас
Назар қилсалар гоҳ-гоҳ кўзи қоралар
Бу Махмурға йўхлаб беринг жому май
Шоҳаншоҳи гул янглиқ рухсоралар.*

IV дафтар МУНДАРИЖАСИ

Тартиб номер	Шоирларнинг номлари	кўлэзма	дафтарда
158/160/	Шавкат	354	
159/161/	Ҳайратий	357	
160/162/	Дилкаш	358	
161/163/	Фалоний	360	
162/164/	Нозил	361	
163/165/	Риёзий	361	
164/166/	Рожий V	363	
165/167/	Обид	364	
166/168/	Қорий	367	
167/169/	Омоний	369	
168/170/	Бегий	370	
169/171/	Мавлавий Охунд	371	
170/172/	Ибрат	372	
171/173/	Васфий	374	
172/174/	Ҳавоий	375	
173/175/	Роиқ	376	
174/176/	Иф.т	377	
175/177/	Сабрий	378	
176/178/	Хоиб	378	
177/179/	Ҳожи	380	
178/180/	Мақсуд	381	
179/181/	Фикрий	382	
180/182/	Шоиқ	383	
181/183/	Ҳилмий	384	
182/184/	Насир	385	
183	Важҳий	386	
184/186/	Нажмий	387	
185/187/	Қурбий	388	

Тўлажат Жаҳил Ғайбона

186/188/	Сафий	389	
187/189/	Ҳожии	390	
188/190/	Фанойи	392	
189/191/	Асирий	394	
190/192/	Нодир III	396	
191/193/	Сидқий	397	
192/194/	Васлий	398	
193/198/	Махмур II	401	
194/196/	Салоҳий II	403	
195/197/	Зоръ	404	
196/198/	Хислат II	405	
197/199/	Аҳқар	407	
198/200/	Толиб	408	
199/201/	Рамзий	409	
200/202/	Мурассаъ	411	
201/203/	Хотий	412	
202/204/	Қайюм	413	
203/205/	Салмий	415	
204/206/	Боқий	418	
205/207/	Ожиз	419	
	Ҳавоний II	422	
206/208/	Роиқ	424	
207/209/	Таржимон	425	
208/210/	Файзий II	426	
209/211/	Ошиқ II	428	
210/212/	Восиф	429	
211/213/	Насриддин	433	
212/214/	Мискин	436	
213/215/	Найирий	437	
214/216/	Рашидий	438	
215/217/	Зариф	439	

«*Таштарақ Ғылым*»

216/218/	Рожий VII	441	
217/219/	Сўфизода	443	
218/220/	Даврон	448	
219/221/	Завқий	452	
220/222/	Сирожий	458	
221/223/	Соқиб	460	
222/224/	Гурбат	461	
223/225/	Мажруҳ	465	
224/226/	Махмур II	470	

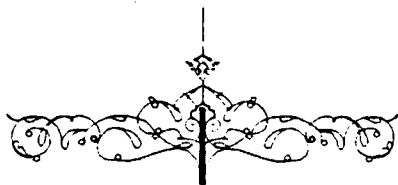
“ТАЗКИРАИ ҚАЙҶОМИЙ”

V ДАФТАР

فولادجان داملا قیوموف

تذکره قیومی

تاشکند ۱۹۹۸

471 с.

225 БЕРДИЁР - Бу киши Қўқонли бўлуб номи Бердиёрдур. Марҳум отамнинг берган маълумотларига қараганда феодализм даврида нашъу Намо этиб 1830 йилларда Хўқандда вафот этмишдур. Бир кун олдин бозорда жар солиб халққа ўз вафотидан хабар бериб, жаноза намозига чақирмиш. Эртаси худди ўша вақтда жанозаси ўқилмишдур. Бутун шеърлари ҳажвий бўлуб, ҳожи Аҳмад Яссавийнинг услубича “Ҳикмат”га тескари тарзда масхараомез шеърлар сўзлар эмиш. Шунинг учун ул шоирнинг халқ “Шум” деб атаб Бердиёр шум деб тасмиёа этибдурлар. Ғоят фақир косиб бўлган қаландарона турмуш эгаси бўлган. Шеърларининг ўзи халқ орасида баланд овоз ила ўқуб юрар экан. Дафтарга ёзмас. Бердиёрдан қолма халқ тилида тубандагича шеърлар учайдур: жумладан “Ҳикмати Бердиёр шум”:

*Панжшинба кун бозор бориб савдо қилдим
Кимни кўрсам пулим бор деб даъво қилдим
Шалғам олиб уйга бориб шўрбо қилдим
Шўрбо ичиб терлаб пишнаб ўлдим мано*

*Улуғ пирим хонақоҳда хўкуз сўйди
Муридлари шўрбосига ичиб тўйди
Ёғиқ гўштин ўзларига олиб қўйди
Чандир ерин чайнай-чайнай толдим мано.*

*Аё дўстлар, ўларимни билиб олдим
Надомат деб соқолимни юлиб олдим
Талқон туюб белбоғимга тугиб олдим
Ажал келса тайёр бўлиб турдум мано.*

*Водариғо бошгинамдан хакка учди
Ола қарға нолигимдан турмай қочди
Саратонда дарё суви тўлуқ тошди
Шошиб-пишиб хурмаларга олдим мано*

*Бердиёро ўлмас бурун тавба келтур
Нафси ёмон сўфиларни бўғиб ўлдур
Саратонда совуқ едим пўстун келтур
Пўстун кийиб терлаб чанқаб ўлдим мано.*

226 с.

РАМЗИЙ II - Бу шоир тўғрисида бирор маълумотга эга эмасмиз (наманганли эмиш). Бу киши адоий ҳаж этиш учун Ҳижозга сафар этиб қайтишда Жидда шаҳаридан параход ила ватанига жўнашда Миср туфроғида Сувайс каналидан ўтиш оллида карантина этиб буғланадир. Ҳожилар орасинда вабо хавфига чора кўриладур. Макка шаҳаридан олинган хурмо ва замзам ва бошқа муборак таомлар тортиб олиниб ташланадур. Қайси йилда экани кўрсатилмайди. Шоир бу воқеадаги ҳолга ўзи дучор бўлганидан диний ҳиссиёти зиёда экани сабабли норизолик билдириб воқеани тасвирлаб мухаммас этиб кўрсатадур. Ўзбекистонли экан, газеталар ҳам ўқиб тургани ҳам англашиладур. Ҳажга борганидан ҳолроқ киши экани маълумдур. Равонгина шеър ёзганидан Муқимий давридан кейинги шоирга ўхшайдур. 1905 йилда ёзилган китобда кўрулди. Воқеани бундай кўрсатадур: (феодализм даврида ўтмиш рамзий эмасдур. Магар 1335 ҳижрий - 1916) 17 м. Шаҳрисабзли Рамзий Мирзо Файзулло ҳужа муфтий бўлса мумкин? Бухороли

Мулло Ашур Муҳаммад номли бир шоирнинг ҳам тахаллуси Рамзий бўлмиш эсада, амир Музаффариддиннинг замонида яшаган бўлиши эҳтимолдир).

*Баён айлай ёронлар, воқеоти таври сийнони
Эшитинглар ёронлар бу ёзилгон назми иншонони
Миср мулкида табеъ жой экан ёнида дарёни
Бино қилмиш баройи буғ неча озода маъвои
Солиб дуд ила буғлар неча хуржун бор ашёни.*

*Тамоми ҳожиларни тўхтатиб ул ерда бир ҳафта
Барисин буғлагай маъвои мазкур ичра албатта
Либосин ештириб айлаб бараҳна бермайин латта
Қи яъни кашфи аврат этдириб, йўқ бу шариятта
Риоя қилмагайлар заррача ҳам амри муллони.*

473 с.

*Шариат амрини тарк айлаб тутмиш низом онлар
Низоми шаръ ижросина қилмай ихтимом онлар
Демасдин кашфи аврат айламоғлиқдур ҳаром онлар
Қилур фасбиҳи фармони худойи лайаном онлар
Нечун бу тарз этарлар билмадим бу шарри ихфони.*

*Ва лекин зоҳиран бу иш шариятга муҳолифдур
Хусусан астари аврат фарс қилмоқ амри хотифдур
Бу янглиғ айламоғлиқ қайси мазҳабда муносибдур
Худони амри аммоки амри шоҳ вожибдур
Унутмишлар кўрунг халқ айлаган ҳабби тавонони*

*Солурлар буғга сўнгра бўлса ҳар ашёки хуржунда
Қулюқга олмагайлар янги ашё бор деса мунда
Бўтур покиза қилгандек либоси касни собунда
Дегайлар жорий аввалдин бизим тартиб қонунда
Вабо бор деб атарлар бори замзам бирла хурмони*

*Ҳама ҳайронки замзам бирла хурма мўъжизи хазрат
На боисдин отар дарё сарига қилмайин хурмат
Ҳама ишлар худодин, жони йўқ маҳлуқда не қудрат
Керак ҳақдин демак ҳар кима ориз бўлса ҳар иллат
Таажжуб ичра қолдим мен кўруб бу кори бежони.*

*Бу ишлар бор экан ҳажжожжа изҳор айламак лозим
Газет бирлан халойиқни хабардор айламак лозим
Сотурмай Маккада замза:ни гуфтор айламак лозим
Бўлур деб таври сийно нарча бекор айламак лозим
Керакдур замзаму хурмога қилмоқ манъи савдони*

*Табаррук деб олурлар қанча замзам ҳожилар билмай
Этиб бир неча пулни сарф айлаб беҳабар билмай
Олур боз хурмо яъни нафеъ деб зарар билмай
Келурлар таври сийнога бу қонунга алар билмай
Кўрарлар панд этмас айласа жанг ё таваллони*

*Бўлур бир неча ҳожилар куйи мискин пулга зор
Пули нобуд бўлгандин топар кўнгли ани озор
Хусусан замзаму хурмо тушуб ерга бўлғай зор
Эрур ул савғолар шаҳримизда иззатдор
Дегаймиз қатрасини қадрича олтун бирла тиллони*

*На боисдин газет бирлан буни аълом қилмаслар
Хабарлар еткү:уб изҳори хосуом қилмаслар*

474 с.

*Бу янглиғ шоҳлар ноҳил ишини хом қилмаслар
Этиб изҳор усулни ўнглини ором қилмаслар
Писанд этмарсалар сўнг лозим бўлур бу тарки парвони*

*Олиб эрдим камина Рамзий хурмо бирла замзамлар
Этиб бир қанча пулни сарф кўнгли ичра юз ғамлар
Тўкулганин ғами ҳар лаҳза ғам устиға ғам хамлар
Бу ишдин бўлдилар ғоятда маҳзун қанча одамлар
Рақам этдим анинг чун буйла назми хасрат афзони.*

---

227. ФИТРАТ - Бу шоир Хўқанд шаҳарлик бўлуб
номи Мулла Хўжахондур. Ҳижрий ила 1330/1911-12м./
йилда вафот этмишдур. Шоир Соқиб бу кишининг ва-

фотига тарих ёзмишдур. Тарихи вафоти Фитрат Хўқандий деб сарлавҳа ила

*Сўрарлар эрди тарихи вафотин
Мени ғам дийдадин аҳли ғам андуз
Алам юзидину ғам ғоятидин
Дедим: етти жигарга доғи дилсўз.*

475 с.

228 ЮСУФ - Бу шоир Қашқадарёли бўлуб, номи Мирзо Юсуфдур. Турк ашъорлари бўлсада “Тухфат ул аҳбоб” эгаси (мисран аввал тожик тилида, мисрасонийнинг ўзбек тилида ёзмиш бир ғазалига арузда шириншакар деб сифатланадур). Шоирлардан Жомийда бордур. Баъзи шоирлар шунга эргашадурлар. “Тухфат ул аҳбоб”га намуна учун қори Раҳматулло шул ғазалнинг қуюшни мувофиқ топгандур:

Шоир Шаҳрисабз шаҳаридандур. Шунда нашъу намо этмишдур. 1330 ҳ (1911 м.) нчи ҳижрийда ҳаёт бўлган шоирлар жумласидандур.

*Нест монанди руҳат тоза гули дар гулзор
Булбул осо этамен шавқинг ила нолау зор*

*Ийнчи руйу чи қаду ийн чи лабу, ийнчи сухан
Тенг бўлолмас санга маҳвашлар агар бўлса хазор*

*Зулмсози ба ману лутфу навозиш бадигар
На сабабдин берасен жонима мунча озор*

*Мекашам оҳи жигар сўз ба ҳижрат, жоно
На қилур раҳм этиб ҳолима бўлсанг манга ёр*

*Чашми ҳар кас ба жамоли ба камолат уфтад
Ақл хуши кетибон бўлғусидур мажнунвор.*

*Аз ғазаб гарчи кишии ошиқу шайдойин ҳуд
Муродани тиргузадур кулкуларинг, эй дилдор*

*Нест жуз дийдани руйи ту муроди Юсуф
Айладим сирри дилимни санга эмди изҳор.*

229. ХУМУЛИЙ - Бу киши тўғрисида “Тухфат ул аҳбоб” номли тазкирада (99 нчи бетда) тубандагича кўрсатадур. Қандайд вилояти Ургут номли жойдан бўлуб номи Мулло Жумъақулдур. Аз тоифаи ўзбекиёа балдаи мазкура аъжубан замон, ноидаи даврон солҳо ба қазои анжо мансуб... деб ёзилмишдур.

Мазкур шаҳарнинг ўзбекларидан замонийнинг ажойибларидан, даврининг нодир кишисидур. Неча йилларча шул жойда қози бўлуб турадур. Лекин кўкнор ичадур. Ходимлари кўкнор тайёрлаш билан машғулдурлар. Қози ҳамма вақт боши 476 с. қизиган ҳолда ҳайём сифат бўлса ҳам таърихдан хабардор ашъорлари ҳаммага кўрунган-дур. Аксари ашъораш бу забон турк воқеъ шунда, деб тугатадур. Лекин бирорта туркий ғазалларидан кўрсатмай-дур. Тожик тилида ёзмиш ғазалидан уч байт зўрға ёза-дур. Демак Хумулий ўзбек шоирларидандур.

*Шарбати жому фано нозамки аз як журъаи
Масту бехуд мекунад то домани Маҳшар маро*

Ургут қозиси бўлмиш Хумулий амир Насрулло золимни Хўқанд сафарини мадҳ этиб ёзгани кўрунди. Демак 1842 нчи йили ҳаёт экани маълум бўлди.

230. ЮСУФ - Бу киши Хўқандда бўлуб муҳр уювчи заргарлик ҳунарманд бўлмишдур. Қандай бир сабаб ила Бухорога бориб қим бўлиб қолибдур. Бу

киши ёзган ашъорлари туркийдур. Номи Мулла Муҳаммад Юсуфдур. “Тазкираи афзалий”да 50 нчи бет ҳошиясида тожик тилида тубандагича баён этадур: Тахаллус Юсуф номи Мулла Муҳаммад Юсуф Хўқандист. Аз муқиймони Бухорои шарифки, ба дасти ранж муҳрканий маош мегузорида. Аглаб ашъораш ба забони туркий будаст”.

Тазкира эгаси бирор дона туркий ғазалидан кўрсатмаслиги табиийдур. Юсуф Хўқандийнинг тазкирада кўрсатилган ғазали “болийди” радифлидир. Таржимаси “ёғадур”. Нашидаи таъбининг кўрсатиш учун охириги байтидан олдик. Ғазал етти байтдан иборатдур.

*Зи шавқи кист ғайри ҳарфи килқати боли зани Юсуф
Чу най сар то қадам фарёд аз жойи сухан болад.*

Бу шоир Ҳижрий ила 1336/1917-18/нчи йилда ҳаёт бўлган экан.

Ҳижрий ила 1336/1917-18/ Тошкент литографиясида босдирилмиш “Боғи Ирам” ва “Афзал ит тизкор фи зикруш шуарои ва л ашъор” ва “Тазкираи Навоий” номли китобда “Тазкираи Афзалий” бўлимида 150-151 бет ҳошиясида шоир Юсуф тўғрисида тубандагича кўрсатадур, айнан “Юсуф” тахаллус номи Мулло Муҳаммад Юсуф Хўқандист. Аз муқиймони Бухорои шарифки, ҳарифист зариф бо таъби латиф, шеъри муниф. Ба дасти ранжи муҳрканий маош мегузорида, Аглаби ашъораш ба забони туркий будаст.

Таркира эгаси Ҳижоят бир дона етти байтли бир ғазалини кўрсата олган халос. Юқоридаги баёнотлари асосан бутун бир номер ила тазкираимизга киритдик.

477 с.

231. ФИЗОЛИЙ - Бу шоир тўғрисида бир маълумотга эга эмасмиз. Услуби жиҳатидан феодал

лизм даври шоирлари жумласига киради. Бунинг тубандаги ғазалининг 1904 нчи йилдаги эшитганлигим Эсимдадур. Бирор тазкира бу шоир тўғрисида ҳеч нарса кўрмадим. Ҳар ҳолда ўзбек шоирларидандур. Агар таҳаллус юзасидан ватанга нисбат ила Физолий деб таҳаллус ихтиёр этган Физола Бухорога яқин бир қаряга қадимий бўлуб машҳур ислом файласуфларидан имом Физолийнинг туғулмиш жойидур. Бухоро амири Субҳонқулихон даврида унинг саройида бўлмиш шоирлар орасинда Физолий таҳаллусли шоир учрайди. Тубандаги ғазал ундандур:

*Чикди ҳарамидин бир пари билким кими жононидур
Ишқ аҳлини сар фитнаси хусн аҳлининг султонидур*

*Ул шўх чашми сурма ранг мужгонлари тири ҳаданг
Гулгун қабодур сабз ранг боғи маломат конидур*

*Гул гунчадин ёпиб ниқоб жон булбулин қилди кабоб
Ул шўх чашми мастхоб ё жаннатни ризвонидур.*

*Исо каломи жон физо Лайли ваши ширин адо
Бир жонига минг жон фидо ё қуввати жононидур*

*Ёзди Физолий бир ғазал таърифин айлаб бебадал
Шаҳр ичра бордур бир масал “кимни маҳи тобонидур”.*

232. АРШИЙ - Бу шоир қайдан ва қачон ўтгани тўғрисида бирор маълумотга эга эмасмиз. Бир эски кўлёмза баёз(да) иккита мухаммасга кўзимиз тушди. 478 с. Шоир Навоийга эргашувчи услуби ила 19 нчи асрнинг 2 нчи ярмида нашъу намо этгани гумонимиздур. Таҳаллуснинг ҳам юқоридан ихтиёр этмишдур. Арший бир ғазалида бундай дейди:

Фироқинг зӯридин ёрим барим барбод айларман
Ки сендек бир суҳан фаҳму суҳандонимдин айрилгач

Тахаллус кӯймагандур. Бу мухаммас Аршийдандур:

Узоринг гулшанинг зулфинг аро шамъи шабистондур
Саводи сунбулинг даврида гуё анбаристондур.

Алифдек қоматинг шакли ниҳолу боғи бўстондур
Кӯзунг ноз уйқусинда кофири бераҳм чӯлфондур

Гулистон ичра оғзинг чашмаси ким, оби ҳайвондур
Тажаллийдурму ё бу буржи ахтардин уруб сарбар
Латофатдин мағар маҳи ҳуришиднинг айлаб турур дар бар
Малоик сирридин моҳим нузул етти юзунг шаҳпар
Саодат буржидин моҳим тулуъ айлабмудур ахтар
Туман минг кӯз била чарху фалак хуснунга ҳайрондур
Қаро кун бошима тушиди жудо бўлгач куёшимдин
Хароб ўлғусудур эмди жаҳон тўфони тошимдин
Куюбмен ҳажрида фиркат ўтига... (ёшимдин)
Ғараз жоним эмас, жононим эрди бу талошимдин
В агарна жонни жонон бўлмаса бермаклик осондур.
Эшитмас, оҳким, ҳар (неча) этсанг арзи ҳолингни

479 с.

Висолинг топмайин токай этай мунис ҳаёлингни
На чоғ маҳфий этар эй маҳи тобон, висолингни
Куяй парвонадек ўзни уруб бир йўл жамолингни
Жамолингдин жудо бўлмоқ мани баҳши сиёҳимдур.
Куёш рухсоридин олам юзини зарнигор этсанг
Лабинг партав солиб хороға лаъли обдор этсанг
Нечун Аршийни хори фирқат ичра дил фиғор этсанг
Гадойи хаста дилни гул юзунга ҳар зор этсанг
Жудо қилма ани гул хорсиз бўлмоқ на имкондур.

***

*Ўт сочиб ҳар дам юзингдин офати давронмусан
Ё лаби майгун ила дард аҳлига дармонимсан
Жим эмассан жонмусан ғ жон аро жононмусан
Шуъласан ё шамъсан ҳай-ҳай на хуш жавлонмусан
Телбасан, бебоксан билмамки ўтдек ёнасан*

деб бошланган мухаммасини 8 нчи бандини тубандагича деб тугатадур:

*Эй жамоли лозору бемисолу бебадал
Сувратинг тавсиф этибдур турфа наққоши азал
Қайда йўл топқай юзу қошингга нуҳс ила алал
Сайрадинг Арший онинг васфида кўп айтиб масал
Тўтийи шаккарфишон ё булбули нолонмусан.*

Аршийнинг бу мухаммаси Бобораҳим Машрабнинг мухаммасига назира бўлуб тушадур. Сўнги мисраи жомида ҳам бордур. Ўхшатма десанг бўладур.

480 с.

233 ФАРИБИЙ - Бу шоир тўғрисида бирор маълумотга эга эмасмиз. Сайийд Маҳмуд ака қўлида бўлмиш қўлёзма баёздан кўчурдик. Бу тахаллусда бошқа бирор баёзда Фарибийнинг кўрмадик. Шунинг ила бирга бирор шоир бир қизга очиқ ўз ҳиссини баён этиб ёзгани жуда камдур. Машраб I ёзган эди, қалмоқ қизига бўлуб эди. Сўфизода қизларга ёзгани илмга тарғиб этиб айтилган эдики, бошқа руҳдадур. Бу мухаммас Фарибийдандур:

*Кўрсатиб жамолини жонға ўтни ёққан қиз
Ой юзига бир боқсам кўрубон ўёлгон қиз
Бошига ётиб парда юзини ёшурғон қиз
Кўрмасам жамолини ёдидан чиқарғон қиз
Бир кўрарга рухсоринг кўкрагим тўла қон қиз.*

Бир кулиб қомин қаҳиб боқчани ирам қилди
Кўргузуб бу гул рухин элни ўзга рам қилди
Уртада вужудимни бир йўла адам қилди
Уртоғига ноз этди менга кўп алам қилди
Кўрмадим шу оламда бундайин гулистон қиз

Қомати хиромонин ҳам этиб салом этса
Ўт солур жаҳон ичра бир боқиб калом этса
Банда этгай ўзига барча элни ром этса
Хушидин кетар одам гар чиқиб хиром этса
Шарбати муҳаббатдин андагини тотқон қиз

Тавсифин қилай эмди юзи гул, сочи сунбул
Қаҳқаҳи этиб кулса субҳидан очилғай гул
Кўрса юзини ул дам кўп фиғон қилур булбул
Сочи яхт очилғони боғ ичинда анбар гул
Хусни барқмолидин барча гул уёлғон қиз.

Одам аҳлидин эрмас бўлса булпари бачча
Билқису Зулайҳо ҳам олдида анинг қанча
Ўзи бир қизил гулдур, лаблари гули гунча
Субҳу шом фироқида қон ютар ҳамма анча
Кўнглум олди боғ ичра очилиб гулистон қиз.

Ой юзида ҳолидек бу жаҳонда ҳол ўлмас
Ҳеч киши яна бундоғ нозанин ниҳол ўлмас

481 с.

Гунчаи гули жаннат мундоқ эътидол ўлмас
Андалиб фиғон айлаб умр ичинда лол ўлмас
Бормудур жаҳон ичра мундайин жаҳонбон қиз.

Билса оҳи сардимни кўрса руйи зардимни
Онғласа бу ҳолимни билса эътиқодимни
Ииқ элини султони тинглагил бу додимни
Йиғларимни кўпидин топмадим муродимни
Охиратни тарк айлаб динни дин сотган қиз.

*Жилва айласа ногоҳ барча қизлара сарфар
Бир боқиб кулиб қўйса олам аҳдини ўртар
Боғ ичинда ўлтурса қадди сарв ё ар-ар
Қошлари, кўзи жоду киприги эрур наштар
Ҳасрат ашқини кўздин баҳрдек оқузгон қиз.*

*Ишқ ҳажрига чўмган жонга мубталодурман
Фирқат ўтига куйган жонга мубталодурман
Ҳажр меҳнати ичра бемакон гадодурман
Васл боғига етмай дардга мубталодурман
Раҳм эт Ғарибийга эмди бағри қотган қиз.*

234 АЗКО - Бу шоир ўткур кинояжў ниҳоят ет-
ку(к) фикр эгаси бўлмиш киши фарғонали бўлиши гу-
монимиздур. Услуби бўйича Муқимийга замондош шо-
ирлардан бўлуши эҳтимолдур. Ҳар ҳолда бу шоир кам-
роқ ёзганлиги маълумдур. Биз ўртага қўямиз. Адабиёт
аҳллари тўлдирардар деган умид ила бу таъкирамызга
кўшуб шеърдан намуна кўрсатурмиз:

*Муқаввас қошларинг ушшоқ қатлига шитоб ўйнар
Эзиб бағрин дили мажруҳ этарга нур итоб ўйнар
Узоринг рўзи узра оонаи торинг эрди шаб
Чу жаннат боғида шоҳин ила анбар ғироб ўйнар*

482с.

*Жунун даштида бўлдим ташна кому интизор аммо
Парирўйимда заррин жом илгинда шароб ўйлар.*

*Латофат ҳусн гул авроқида шабнам ҳаёдиндур
Гулобинг қатраси ўт устида бир дурри ноб ўйнар.*

*Икки аждар юзингда тебраниб олмиш қароримни
Ва ё бу чуғз шайбинг сабо дам печтоб ўйнар*

*Ирам гулзори сайринг кўрмоғин доим талаб айлар
Бўлай парвонадек бошингдаги моҳи офтоб ўйнар*

*Йўқ эрди тоқатим сурсам кўзимга хоки пойингни
Зиё тонди магар ҳуснингда бир заррин ниқоб ўйнар.*

*Лабингдин лаъл раббоний қилиб рашқ ила қон бағри
Чу мендек куҳ аро ваҳший туюр айлаб туроб ўйнар.*

*Наво ҳар байтдин жамъ айлабон Азко ўқуб йиғлар
Анинг васфида ҳар танбур тори изтироб ўйнар.*

235 ШУХРАТ - Бу шоир Ҳувойдойи Чимёнийнинг авлодларидан, номи Мулло Умрзоқдур. Фарғона вилояти Чимён қасабасинда туғулиб шунда ўсмиш. Бобосининг тарбиясинда посбон бир олим, фозил киши бўлуб, узоқ йиллар сургунда бўлмиш эсада, ҳозир шул Чимёнда бўлуб (ушбу) сатрларни ёзаётган вақтда 83 ёшинда ҳаёт эди.

Тубандаги ашъори нуқтасанж Мавлоно Шухратнинг нашидан таъбидандур. Рубоний, ғазал, қасидалари машҳур бўлуб Ҳўқандли дўсти домулла Ҳайдарнинг оғизларидан эшитиб ёздим:

483 с.

*Азал меъморининг кирдори санъатда ҳашамдандур
Анинг тухми гули райҳони ишқ отлиқ шажардандур
Вале ҳар қатра нақшин анга берди зебу оройиш
Ва ҳар нақшини занги бундаги оби аламдандур
Бу дарду кулфати ранжу аламлар Шухрато тимдан
Бошим устинда вақти жамъи савдойи санамдандур.*

***

*Зоҳиди худбинлара ҳар байт кулку келтирур
Ишқ элининг дийдасидин йўқса ким су келтирур*

*Дардин афзун айлағай аҳли муҳаббатни, агар
Дардсизларга бу тавъжибдурки уйқу келтирур*

*Аҳл илгидин агар афъюн нӯш этсанг агар
Шаҳд но аҳл илгидин аксинча лейму келтирур*

*Дардманди ишқ сабр ила бу дам кўп чекма ғам
Дардинга шояд табиби ишқ дору келтирур*

*Бўйи нохушдин машоми кимса олса баҳрае
Ууду анбар ўрнига бўйи тамоку келтирур.*

*Шеъри шуҳрат чун сабоҳ вақти муҳаббат аҳлини
Боғи ваҳдатдин машоми жонига бў келтирур.*

484 с.

236 ДЕВОНА - Бу шоир Чуст районига тобе Оқча номли қишлоқдан бўлуб Чустда нашъу намо этмиш ва Бухорода таҳсил этмишдур. Отаси феодализм даврида Хўқандда ва Намангонда қозиюл куззотлиқ мансабида бўлиб ўтмиш зўр олимлардан экан. Шоирнинг номи Мулла Абдул Мажид Маҳдумдур. Бухорода мударрис бўлуб ҳам турганидан шеърда Бухоро шоирларидан Анбар ила мушоиралари бўлмишдур. Ҳижрий ила 1317 нчи йилда (1899-1900) вафот этмиш. Ҳалифа Солеҳ ёки Эшон Хўқандийга марсия ва тарих ёзмишдур. Ҳаётининг охирида Хўқанд шаҳарида турмиш. Ниҳоят 80 ёшлари чамасинда ёшда 1943 йилда Хўқандда вафот этмишдур.

Соғлом вужудли, кўркам кўринишли, узун соқолли, маҳобати адабиййаси бор киши бўлмишдур.

Тубандаги ашъори обдор нашидан таъбидандур:

*Ишқ бозоринда ошиқлар қўюб жон уйнағай
Ким анинг чун доим онлар кўксиде қон уйнағай*

*Пора қилгай хорани тунларда этган ноласи
Тинмай афғон қонди кўз ёшига тўфон ўйнагай.*

*Ибн Абдуллоҳ киби ошиқни шайдо айлади
Ишқ лангар ташласа гар Шайх Санъон ўйнаган.*

*Қиссаи Фарҳоди шайдодин ўқуб кўр бир варақ
Мубталоға бинг бало бошида ҳар он ўйнагай.*

*Кўрки ноҳақ хибсу қайд мансурни банд этмади
Беғуноҳлар оҳига занжиру зиндон ўйнагай.*

485 с.

*Нуктаварлик шевасин девонасин қилма ҳавас
Анга Саъдий ила Тулфийдек суҳандон ўйнагай.*

237

ҚУРБОН - Бу киши Хўқанд шаҳаридан бўлуб Хўжанд даҳаси ила кафоб маҳалладан ифакчи косиб бўлмишдур. Номи қурбоналидур. Шоир Маҳжур билан алоқаси бўлса керакдурки, ҳар иккиси бир киши(га) шеърлар ёзмишлардур. Маҳжурнинг ғазаллари ёзилган баёзда бир неча шеърлари кўринадур. Ижодининг бошида йиғитлик даврида ёзган шеърдан бошқа ашъори кўрунмади. Қумрихон номли қизга айтган мувашишаҳ ҳам ундандур. Ёш шоирнинг “Кел эртароқ” радифли шеърида:

*Қолмади сабрим мани бўлдим адо, кел эртароқ
Фирқатингдин бўлди бу қаддим дуто кел эртароқ*

деб бошлаган ғазалини тубандаги сўзлар ила тугатадур:

*Ёр жоним ҳарфи номингдур ғазаллар зубдаси
Назм бирла кўйди қурбон жобажо кел эртароқ.*

***

*Қоматинг гулдур анинг даврида райҳон кокилинг
Қилди ошифта димоғимни паришон кокилинг*

*Мардуми чашминг отиб мужгон ўқин жисмим аро
Жон қушига дом бўлмишдур ёзилгон кокилинг.*

*Равшан айларди ғамим шомини руйинг машъали
Тийралик солди анга ҳар дам шабистон кокилинг.*

*Ёй ўлуб қошинг қадалмишдур, анга мужгонларинг
Тор ўлуб ҳар дам отар кўкsumга пайкон кокилинг.*

*Ҳайли одамдин десам ўхшар малакка сувратинг
Ул малак ҳайлида ҳам йўқтур зарафшон кокулинг*

*Интиҳосиздур мусалсал оразинг атрофида
Мунча ҳам дурди дароз ўлмиш фаровон кокилинг.*

*Номи покинг ҳарфи бўлмиш ҳар байтнинг бошига тож
Ушламоқға орзуманд бўлди Қурбон кокилинг.*

238 с.

МУНИС II - Бу шоир Тошканд шаҳаридан бўлуб, номи Мулла Муҳаммад Юнусдур. 1910 нчи йилда ҳижрий ила 1329 нчи йилда ҳаёт бўлуб “Армуғони хислат” номли баёзга табрик ва тарих ёзганидан маълум бўлди. Бошқа хабаримиз йўқдур. Тубандаги газал Мунис II Тошкандийдандур:

*Ғайрат ўтин сарвға солди, нигоро, қоматинг
Боғ аро ул кунки қилдинг жилва барпо қоматинг*

*Лаъли жонбахшинг берур жон мурдаларга, эй Масих
Лек, жон олғай хироминг чоғи, жоно, қоматинг.*

*Этмагин ай эй пари, бўлсам ғамингла беқарор
Кетгуси ақлу хушим кўрғанда зебо қоматинг.*

*Маҳвашо, қилсанг ирода сайри бозор айламак
Солғусидур эл аросига алоло қоматинг*

*Хаста кўнгул ноласи қумриюю тўтидин фузун
Бўлди чун ногоҳ кўруб, эй сарви раъно қоматинг*

*Айлабон жилва қарору тоқатим олдинг мани
Кўрқарам қилғайму деб эл ичра расво қоматинг*

*Не учун Мунисга қилмассен тараҳҳум, эй пари
Қилса ҳам ҳар ерда тавсифин саропо қоматинг.*

239

ВАҲҲОЖ - Бу киши Исфара қасабасидан бўлуб номи Мулла Исҳоқбекдур. Машҳур Исфара қозиси до-мулла Усмонбекнинг тутинган укасидур. Бошда Исфарада хат-савод чиқариб (сўнг) Ҳўқандда Муҳаммад Алихон мадрасасида ўқуб илми арабий таҳсил этмишдур. Сўнгра Бухорога бориб мадрасани Девонбегида туруб Акмал таҳсил этмишдур ва мударрислик даражасига кўтарилмиш. Сўфибек номли кишининг ўғлидур. Катта Кўрғон шаҳарида Саййид Аҳмадхон номли кишининг қизига ўйланмиш эсада, фарзандлари бўлмамишдур.

Мунаввар ул фикр олимлардан бўлуб Бедилхонликда шуҳрати бор эди. Бухоро ёшлари яқинроқ турар ва хайрихоҳлигидан амир Олимхон Ваҳҳожнинг сургун мақомида Шарқий Тожикистондаги “Кўлоб” номли жойга қози этиб юбормишдур. Истиъно этиб қайтгач, 3 йил туруб Бухорода амирлик тугалланмишдур. Бухоро-

да мударрис бўлуб турмуш. 1925 нчи йила 64 ёшида вафот этмишдур.

Бедилнинг фалсафасига берилмиш кишидур. Хўқанддаги шоирлар билан алоқаси бор шоирдур. Бедилнинг “раҳматаст” радифли газалининг Акмал. Ирфон, Фориғ, Рожий Намангоний мухаммас этмишдурлар. Лекин Ваҳжон тўлароқ мухаммас этишга муяссар бўлмишдур.

Новча, қотмароқ гавдали, бугдой ранг, заҳарроқ, қора қош, қора кўз, камсухан киши эрди. Хўқандда бўлган 488 с. бир қанча туркий ва тожик тилларида ёзган ашъорлари бордур. Бу жойда туркий Мухаммаслардан бирини кўрсатурмиз. Бу эса шоир Ваҳжоннинг нашидан таъбидандур:

*Токай, эй паймоншикан ишқингда бўлгим беқарор
Шавқ ўтиға ўртаниб бўлғай бу жисмим интишор
Ҳеч миллатда раво эрмас бу янглиғ ихтиёр
Ким бўлурса ишқ эли доим эрур зору низор
Алҳазар бу фитнадин эй қотили ошиқ шикор.*

*Гоҳ элдин ижтиноб айлаб келурсан ноз ила,
Гоҳ зулфинг печтоб айлаб келурсен ноз ила
Гоҳ йўл узра шитоб айлаб келурсен ноз ила
Гоҳ ошиқни азоб айлаб келурсен ноз ила
Қайси миллатда раводур жаврни қилмоқ шиор.*

*Минг парирўларни сен ҳуснингга этдинг ҳангу манг
Арсаи оламни этди ҳасратинг бизларга танг.
Сулҳдин юз дўндириб токай шоиринг бўлса жанг
Баски мафтунинг эрурман ҳеч бўлмам ору нанг
Ҳеч душман бўлмасин ушбу балоларга дучор.*

*Тобев ҳукминг эрур пиру жувону шайху шоб
Ошиқи сарви равонинг орази тахтул каоб
Ишқ элини зикри будур ё лайтану кунту туроб
Шавқ йўлидин бўлак йўқдур раҳи расми савоб
Ишқ йўлин муршидидур ҳолиқи лайлу наҳор.*

*Кўрса эрди Юсуфи мисри жамолинг ногаҳон
Рашқдин тарк айлар эрди тахту бахту хонумон
Ҳоли эрмасман ҳаёли қоматингдин бир замон
Кўзларингдин пиру барно тартар этмиш алъамон*

489 с.

*Кимки кўрмиш бандаи ҳукминг эрур беихтиёр
Ишқ расмидин деюр Ҳажжож доим алҳазар*

*Баски, бўлмиш пайкари хирман аро зеру забар.
Шавқ аро қўйманг қадам бўлур каломи мухтасар
Куҳи Кофинг зарра айлар ишқ, эй олий гуҳар,
Ушбудур битган азалда қисматим парвардигор.*

240 ВОЛА II - Бу шоир Катта Кўрғон шаҳар атроф районларидан Янги Кўрғон қасабасида туғулуб шунда ўсмиш. Аъмолардиндур. Номи Эшонхўжа бўлуб Ҳофиз калом раббоний, фазли камол соҳибидур. 1915 нчи йилда ҳаёт экани “Девони Маҳдий” да кўрсатилган эрди. Бошқа маълумотимиз йўқдур.

Бу ғазал ҳофизи қуръон Воланинг нашидаи таъбидандур. Бошқа туркий, тожикий ашъорлари бордур.

*Чаман ичра қаю сарв ул сиҳи, қад қошига ҳам йўқ
Жаҳон аҳли агар ишқида жон берса анга ғам йўқ*

*Нечук изҳор этай, эй дўстлар, ул сиймтан ишқин
Кўнгул зорини изҳор этгудек оламда ҳамдам йўқ.*

*Кўруб кўнглумга ҳар ён захмлар ҳижрони тигидин
Дедилар аҳли Ҳикмат: ғайри васли анга марҳам йўқ*

*Эшитиб раҳм қилмас ул қуёш сиймо фиғонимга
Агарчи кўнглим аҳволи анга бир зарра муҳам йўқ.*

*Париларға макондур гарчи: гулзори Ирам аммо
Манга ул хур пайкар күйидек дилхоҳи хуррам йўқ.*

*Кўруб ул ой юзин мийносида гулгун арақ ичра
Нечук дерсиз гулу гулзор руҳсориға шабнам йўқ*

*Кўнгулни хуш тутуб доим замоне бўлмангиз ғамгин
Нечукким, кўк равоқидек тириклик қасри маҳкам йўқ.*

*Агарчи вола аъмолиқ ғамидин қон ютар лекин
Ани ботин кўзин ҳақ очса зоҳар дийдадин кам йўқ.*

241 ПАРТАВИЙ I - Бу киши Самарқанд атроф туман ўзбекларидан бўлуб номи Мулла Нуъмон Бадалдур. Ўз отаси ҳам ўқимишли кишилардан бўлмишдур. 1920 нчи йилда Самарқанддан чиқиб сайру сайёҳат ила Хўжандга, 1921 нчи йилда Фарғона водийсига келмиш. Қатағон даҳасида Эшон Шофёеъ номли шайхнинг ўғли Сафохон маҳдумга меҳмон бўлуб 15 нчи участка масжидида турмишдур. Кўп фозил, олимлиги ила баробар шоир, бадийагўй, тез забон бўлганидан оз вақт ичинда шуҳрат қозонмишдур. Шаҳар шоирлари, фозиллари бу кишининг атрофига тўпланмишдурлар. Шоир Мулла Ҳайдар Шайдо ва шоир фироқий, Чархийлар ила дўстона алоқалари бўлмишдур. Шоир Партавий 55 ёшларинда бўлуб, ярим фалаж, судралиб юривчи, кўзлари ғилай, бир қўли ишламайдиган, нотовон одам экан. Шундай бўлгани ҳолатда гашти гузар, сайру саёҳат қилар, қаландарона ваъзиятда бўлмишдур. Бундан Наманган шаҳарига бориб Собитхон деган киши(га) меҳмон бўлмиш ва бошқа жойларда ҳам юруб охирда 1931 нчи 491 с. ҳибсга олинмишдур ва Наманганда вафот этмишдур.

491 с. Шоир Шайдонинг Хўқандда Партавийга ёзган тубандаги мактубига

*Ёз менга ажаб ғазални Партавий
Қил ваъдага сен амални Партавий
Шоирлар ичинда баҳри дурсен
Гўёки алар (ичида) дурсен
Ул боғи Ирамни булбулисен
Қил вақти саҳар фиғон Партавий.*

Шоир Партав бунга жавобан дарҳол демишдур-ки, будур:

*Шоири шайдо ва зирак аржуманд
Вужуди саҳодур ҳиммат баланд
Шиновор эрур тўтилар қилса панд
Арасту эрур маҳв филотун лаванд*

---

242 ОМИЛ - Бу киши Тошканд шаҳаридан бўлб биографияси тўғрисида бошқа маълумотимиз йўқдур. Кўп шуҳратга эга эмасдур. Баёзларда шеърлари учрайдур. Бу шеър ундандур:

*Бешак ўлурмен энди ҳажрингда ёр сенсиз
Ёруқ жаҳон кўрунгай кўзумга тор сенсиз*

*Тутдим ватан ўзумга ишқингда дашту сахро
Эй лайливаш нигорим мажнуншоир сенсиз.*

*Сен шод хуррам анда мен минг ғаму аламда
Йўқ уйқу кечаларда кундуз қарор сенсиз*

*Ўхшиш кўрунча сенга ҳар гул қаю чаманда
Бошида ўлгулармен парвонавор сенсиз.*

*Шомусаҳарлар, эй гул, ишқингда мисли булбул
Тинмай фиғон чекармен беихтиёр сенсиз.*

492 с.

*Васлинг майидин эмди бир қатраи карам қил
Ҳажринг ғами қилибдур кўп бадҳумор сенсиз.*

*Тўйдирди жондин ағёр ку қилди манга душвор
Пойлаб йўлимни ҳар бор зору низор сенсиз.*

*Сендек кўрунмас асло ҳаргиз кўзумга онлар
Олдимда бўлса гарчи юз гул узор сенсиз.*

*Омил қулингдин эй ёр кўнглунгни узма зинҳор
Бир кўрмака бўлуб зор кўп дилфигор сансиз.*

243 ПИРИМ ҚОРИ - Бу киши Андижон шаҳаридан бўлуб ўз номини таҳаллус ихтиёр этмишдур. Мулло Иброҳим ўғлидур. Баёзларда кўп навҳали ғазал, мухаммаслари учрайдур. “Тавориҳи хамсаи шарқий” китобининг муаллифи Чугачукли (Шарқий Туркистон) имом Мулла Қурбонали ҳожи Ҳолид ўғли китобининг 638 нчи бетида чугачук масжидига имом бўлмиш кишиларни қатор кўрсатганда орада шоирнинг номини атайди.

Баъдуху 1323 нчи ҳижрий Ражаб ойинда Андижондин Мулло Пирим қори валади ҳожи Иброҳим келиб имом бўлдилар. Демак шул (вақтда) тарихда шоир Хитой туфроғи Чугачугда имом бўлиб турган кўринадур. Мелодий ила 1904 нчи йилда бўладур. Вафоти ҳақида маълумотимиз йўқдур. Ҳар ҳолда Муқимий даври шоирларидан экани кўринадур.

Бу мухаммас ундандур:

*Доим сани ғаминг билан ҳолим харобдур
Топмай висолинг, эй санам, қоним шаробдур
Ҳажринг ўтида ўртаниб бағрим кабобдур
Раҳи этмасанг бу жонима қаттиқ азобдур
Қилғил назора ҳолима мандин хитобдур.*

Келгил ёнимга кетмагил мандин йироқ қочиб
Бергил закоти хуснингги божги карам очиб
Сирримга маҳрам ўлгил лабдин гуҳар сочиб
Раҳм айлагил ғарибингга сен дилбари ажиб
Кўрсам агар мурувватинг шайхим шабобдур.

493 с.

Гул очилур гулшандаким, булбул навосидин
Ғамгин кўнгул фараҳ топар тўти садосидин
Хуснинг камола етгуси ошиқ дуосидин
Ошиқ киши умид этар ваъданг вафосидин.
Келгил дилим хуш айлагил айни савобдур.

Найларсен эй паривашим девоналар қилиб
Ақлу хушимдин ажратиб бегоналар қилиб
Ҳажринг чўлида ташнаи оворалар қилиб
Ағёрлар орасида (афсоналар) қилиб
Жисмим сани йўлинг уза хоки туробдур.

Бердим кўнгилни ул куни ўз дилбарим, дедим
Икки кўзимни нурию тожи сарим, дедим
Залмат шабини моҳию ҳам ахтарим дедим
Дарди ғамингни захрини мен кавсарим, дедим
Охир дадимда йиғлашу чашмим пул обдур.

Йўқ сабру тоқатим сени ойдек юзинг кўриб
Тўйсам эди жамолинга бирдам ўзинг кўриб
Дафъи хуморим айласам шаҳло кўзинг кўриб
Шаккар лабингдин, эй пари, бўса этиб сўриб
Мендин ҳамиша орзую сендин итобдур.

Аввалда жилвалар қилиб охирда ситам надур
Келмай қошимга бир йўли менга бу ғам надур
Доғи ғамингда жисмима мундоғ алам надур
Қори пиримга васлинг қилсам карам надур
Арзи дилимни шарҳидин бу бир китобдур.

244 ТАСЛИМ - Бу шоир Самарқанд атроф ўзбекларидан бўлуб номи Оллоёрбекдир. Туғулган ери қора тефа номли қишлоқдадур. Бухорода ўқумиш. Вафоти маълум эмасдур. Лекин шоир Мадҳий ўз баёзида барҳаёт шоир деб кўрсатадур. Демак 1915 нчи йилда ҳаёт экани билинадур. Балки ҳаётдур.

Тубандаги ғазал шоир таслимдандур.

*Аё, эй қомати тубийю жаннати сарви мавзуним
Тули боғи умидим, навнихолим ноз машхуним
Ҳаётим боиси руҳи равоним қувваи жисмим
Дилу жоним ичида асраған бир дурри макнуним
Мунаввар орази шамсу қамардек олам ошубим.
Малоҳатлиқ нигорим, маҳвашим рухсори гулгуним
Дури қиймат баҳои баҳри фазлу илм ила дониш
Фасоҳат боғида тўтийи шаҳдомез мазмуним
Ҳаданги новаки мужғони кўксимни нишон этса
Олиб жон пардасиға асрағай бу қалби маҳзуним
Асирингман сани, эй дилбарим бир умр солмайсан,
Тукар ёди ҳаёлинг бирда ашки чашми пурхуним
Нигоро, бу ғазални васфинга чекти рақам таслим
Бу умид ила ким, бир йўл дегайсенмуки Маҷнуним.*

245 МИРЗО I - Бу шоир Хоразмли бўлуб номи Муҳаммад Расулдур. Машхур шоир мавлоно Хоразмийнинг ўғлидур. 1840 нчи йилда Хева шаҳарида туғулиб ўз замонасининг мактаб мадрасаларида ўқуб таълими илму маърифат ҳосил қилмишдур. Илми мусиқий ва чолғунинг ўрганмиш. Ҳам ўзи янги куйлар ижод этмиш, мақомнинг бутун ўрганмиш, басталамиш. Бастакор бўлмишдур. Отасининг вафотидан сўнг ўрнига мироб-боши бўлуб таъйинланиб эди. Бироқ кўп ўтмай 1907 нчи йилда Хеванинг хони бўлмиш Исфандиёр томонидан тушурилди. Бундан сўнгра илмий, адабий, мусиқий ишлари ила машғул бўлуб ҳаёт кечирди. Арабий, фор-

сий тилларда бўлмиш, тарихий ва ахлоқий фанларда бўлмиш асарларни ўзбек тилига таржима этди. Ўз ижодига зўр берди. Охирида ўз ашғорларини тўплаб “Дево-ни мирзо” номида Хева шаҳарида босдирди. Бу қийматли шоир 1922 нчи йилда Хева шаҳарида вафот этди.

Тубандаги ашғори обдорлар шоир Мирзонинг на-шидаи таъбидандур.

495 с.

*Чиқмоқға етди фирқатинг ичра бу жони зор
Қон тўкди ёш ўрнига бу чашими ашкбор.
Ҳолимга раҳм айлагил, эй хўблар шоҳи
Дарду аламга ишқинг аро бўлмишам дучор.
Умринг дуоси айлагим келди манга кор
Эй дилраболиқ авжи уза моҳи субҳу шом
Аҳд айлаб эрдинг олмоқ учун зор кўнглуми
Ҳеч қилмадинг вафо анга, эй ёри гул узор.
Бўлсанг анис бир кеча Мирзога лутф этиб
Жон жавҳарин кудумингга қилғусидур нисор.*

* * *

*Ҳолимга раҳм этғил эй гул узорим
Ишқинг ўти бағрим бирён айлади.*

*Ҳар неча ёшурдим бу ҳоли зорим
Кўзлар ёш тукуб аён айлади.*

*Зойил этди ақлим жоду кўзларинг
Тилимни лол этди ширин сўзларинг*

*Очилган гунчадек қизил юзларинг
Жон булбулини нолон айлади.*

*Бир сен каби йўқдур оламда маҳваши
Ҳажрингда бўлубдур кўнглум мушавваши*

Мени гар этмасанг васлингга дилхуш
Умрим гулини ҳажринг хазон айлади.

* * *

Ҳеч демадинг эй бекасу афгорим
Ғам остида қолдим жисми беморим
Кўкка етмас этган нолау зорим
Ишқинг мени зору гирён айлади.

Ғам шиддати мушкил этди осоним
Жисмим аро қолмай тобу товоним
Васлинг истаб етди чиқмоққа жоним
Ақлу хушим олиб ҳайрон айлади.

* * *

То йироқдин кўрдим меҳру рухсоринг
Ойинадек бўлдим маҳви дидоринг
Жону дилим бўлуб доим афкоринг
Меҳрим кўнглум ўйин макон айлади.

Чиқолмади кўнгиш номи фирқатдин
Кўзим қон ёш тўқар тинмай ҳасратдин
Доимо айрилиб ҳобг' роҳатдин
Мирзо тинмай оху афғон айлади.

* * *

496 с.

Бу мустозод ҳам Мирзои Хоразмийдандур:

Ғамзанг чекадур қатлим учун ханжари бедод эй
дилбари равно
Ишқинг ҳавасида берурам бошимни бар бод мен ошиқу шайдо
Рухсоринга гулзор аро монанд эмас гул Бўстони жаҳонда
Қаддинго табаҳ эрмас эрур сарв ила шамшод тузлук
аро асло

Тушгач назаринг ҳар кима қатл ўлғуси бешак тоқат
қилаолмай
Даҳр ичра киши кўрмади кўзунг киби жаллод қатл
ишида якто
Қолғайму кўнгиш қушлари ром ўтмайин охир кўргач
қоро ҳолинг
Куйғайму бўлуб зулфу кўзинг дом ила сайёд Сайд
айламай асло
• Фарҳоди ҳазин ишқ русумин билаолмас мени ғаминдек
Бўлғай эди гар деса мени ўзига устод оз чоғда шинос
Ҳижрон ғами Мирзо дилидин маҳв ўлур эрди васлига
етургач
Лутфи ила агар хотирини айлар эса шод ул қамати зебо.

246 ПИСАНДИЙ - Бу киши Хўқанд шаҳарида Қатагон даҳасида Мулла Бошмон номли маҳаллада косиб оиласида мелодий ила 1816 нчи йилда туғулуб 102 йил ёшинда яъни 1918 йилда шул маҳаллада вафот этмиш. Узоқ умр кўрмиш шоирдур. Номи Мулла Азиз Муҳаммад бўлуб, Муҳаммадёр Сўфи Маъруф кишининг ўғлидур. Ифакдан нафис мағолар тўқувчи косибдур. Машҳур шоира Маҳзунага ҳаммаҳалладур. Мадрасаи “Охунд девон”да ўқумиш. Шунда турмишдур. 1866 нчи йилларда шоир Тоиб ила Қашқар ва Ёрканд шаҳарларида бўлуб Хўқандга қайтмишдур. Айрим девони бўлмаса ҳам ёзган ашғорлари кўпи ҳажв 497 с. га ҳажв этишга мароқи зиёда бўлуб қатагон даҳа қозиси бўлмиш Саъдихоннинг этган ҳажви ва Муҳаммад Расул дума деган кишиларнинг этган ҳажви ила Махмурга эргашгани кўринадур. Тарих ёзадиган одати зиёдадур. Жумладан ул 1866 нчи йилда Тошканддаги урушда бўлган ва унда ўлган сар аскар Мулла Алим қулига бир тарих бор. Унда:

Тушумда кўрдуму сўрдим нечук ҳолинг, аё ғозий

жавоб айтди: “ўлуб бўлдим жаҳон ташвишидин
фориг”

Унда “фориг” сўзи абжад ҳисоби ила кўрулганда
бир минг икки юз олтмиш бир бўлуб чиқадур (1261).
1261 нчи мутобиқ 1866 нчи йилга.

Бутун ашъорини бунда кўрсата олмаймиз. Муҳам-
мад Расул думага айтган ҳажвинингина кўрсатиш ила
кифояланамиз.

*Дума лақаб шаҳр аро бир кўпак
Калласидан ҳолий эмас ҳеч тувак
Маскани йўқ таъйин анга бир мақар
Муфти билан қозигадур дардисар.
Барча хусуматга бўлур ул вакил
Қувгай қасам ақча учун жон сабил
Қилса бирав бир кишига можаро
Ошга қатиқ (сув)га сумак ул гадо.
Раста, саройларда кезар кундузи
Ранги совуқ, эчки эмар юлдузи.
Чекса бўлур доим уни вақти чоғ
Олда турур эски тили носқовоқ.
Отга яқин отни б, йидин баланд
Чавқари пес, шакли ани мирза қанд.
Бундин изо топди бари кўру кар
Мўгази йўқ даббага лек баччағар.
Ўлса бирав мурдашув ҳам гўрков
Хуррам ўқур бу нафаси бу учав.
Изланибон марги муфожотдек
Топса ўлум тегини калхотдек.
Кўп қидириб бўлди аёғи чақа
Дори қилиб қўйди ҳаким қурбақа.*

498-499 с.

*Уйдин агар чиқса саригроқ тутун
Ҳозир ўлур анда бутун кечқурун.*

Қирқ чиқиб кетса қутулмас ўлук
Чирмашадур мисли маххов зулук.
Неча замон мадрасада ётди ул
Фисқу фужур лойқасига ботди ул
Илму адаб дафтаридин бир калом
Билмади ул қолди бўлуб бир авом.
Даҳяки деб ер эди авқофни
Дарё ўтуб чусту, пунук, попни
Хони замон билди ҳиёнат ишин
Ётқузубон олди оғиздин тишин.
Ёшу қари ўртасинда масҳара
Тавқи лаин бўйнидадур фарғара
Эмди бўлуб ҳўқанд аро эътибор
Хўку саку аспу бақар муш, мор
Мо.ли сиғар, гўшти балиғдин ҳалол
Еганиюю ичганидур моҳу сол
Ёшлигида номи эди Булфузул
Ҳайф анга исми Муҳаммад Расул.
Ёзганим олти варақ банд банд
Ҳажви ани табъима эрмас писанд.

***

Навойнинг ғазалига ва Умархон ғазалига айтган мухаммаси ҳам бордур. Бунда қисқа эдик.

247 ФАҚИРИЙ - Бу киши Катта Қўрғон шаҳаридан бўлуб аъмо шоирлардандур. 1915 нчи йилда ҳаёт бўлуб вафоти тўғрисида маълумотимиз бўлмади. Шоир Маҳдий ўз девонида бу киши тўғрисида жуда қисқа баён этиб бир икки ғазалларидан кўрсатиб ўтадур. Номлари тўғрисида маълумот бермай лақаби ила айтадурки, бу эса шоирга ҳурматсизликдир. Лақаби қори Авроғ эмиш. (Авроғ сўзи киноя ила бурни узун ва оғзига томон учи қайрилган шаклда бўлса ҳазил ила авроғ деб аталадур). Қуръонни Шарифнинг тажвиди қонда ила бир устоддан ўрганган кишига берилган унвонга “қори” дейилур.

500 с.

Мадҳийнинг таърифича, қорининг кўзлари аъмо бўлса ҳам Ҳофизии Куръон, аҳли фазл, нағманавози шашмақом, хуш овоз-хуш кондурлар, дейдурки, ҳақиқатдан ортиқ бир фазлдир. Қийматли кишидур.

Навоийга эргашувчи шоир бўлуб тубандаги ғазал Мавлоно Фақирийнинг нашидан таъбидандур:

*Соқийи шўҳимни мен бу кеча ёд этгум келур
Масълак чоғимда мен мажлисда дод этгум келур.*

*Жоми ишрат илкида май ичса ул тун муғбача
Ултуруб ёнида мен савти баёт этгум келур.*

*Новаки мужғонидин кўксим нишон этса менги
Жону дил бирла ҳамиша эътиқод этгум келур.*

*Ёрсиз деб мен ҳазин оворани айб айласа
Оҳ деб ағёр рухсорин савод этгум келур.*

*Дайри нари берса чун иршод тарки хонақоҳ
Май ичиб жамъи муриддин хайрибод этгум келур.*

*Воқиф эрсанг айладим бу шеър ила аҳволими
Мен Фақирий ишқ сиррини кушод этгум келур.*

Шоир Фақирий бир ғазалида аъмолиғи тўғрисида тубандагича дейди:

*Фақирий кош эрди итлари босган изин ўпсам
Ўполмай туфрағин аъмолиғидан дарду нам чекди.*

---

248 МУЪТАСИМ - Бу киши Бухороли бўлуб, номи Шариф Маҳдумдур. Балхли олим қози Абдуррахимнинг ўғлидур. Маҳдум Бухорода туғулуб шунда илм

тахсил этмиш эсада, арабий, форсийга моҳир бир олим бўлган ҳолда бирор ерда мударрис ё имом бўлуб шуғуллангани сўзланмайдур. Адабиёт ила иш тифоли зиёда 501 с. ва шоир бўлуб танилгани тазкираларда кўриладур.

501 с. Бошда “Ширин” тахаллуси ила ижод этмиш эсада, сўнгра “Мўътасим” тахаллуси ихтиёр этмишдур. Бирор мансабда хизмат этгани ҳам маълум бўлмади. Бугдой ранг, кичик қора кўзли, юмалоқ, паст бўйли, чуқур чеҳрали, сергап, хушфёъл, латифагўй, кулар юзли киши бўлуб, савдо-тижоратда сайру саёҳат ила кўп жойни кўрган ўз фойдасига тортувчи киши экани кўрган кишилардан эшитилди. (Хўқандли савдогар Мир Обидбой Масквада 1902 нчи йилда кўришганининг ўғли Мирзохидга сўзлаган. Масалан, бир жойда меҳмон сифатида маҳдум ҳам бирга бўлган. Мусоҳаба охирида маҳдум бир Обидга ҳада этиб хотунлар учун бир зийнат-яъни узукми исирғами тақдим этган. Миробидбой қабул этиб олган. Ўрта(да) бирор ҳафта ўтгач, маҳдум билан яна кўришган. Маҳдум яна ўшал нарсани худди ўзидан тақдим этиб ўзини ялғуз олиб борманг, бир жуфт бўлсун, лекин бунисининг ўз нархи бўлмиш фалонча пулни берурсиз, деган. Миробид ота ўшал ўзи деган сўраган пулни Маҳдумга берган. Қайтишда шул нарсани худди ўзидан дўконда бор экани кўрулганда яна икки жуфт олганлар. Пулининг таққослаган(да) дўкондан олинган бир жуфт нархи баҳоси жуда оз бўлуб маҳдум 4 тўрт баробар ортуқ олганлари маълум бўлган.

Аббос Хўжа эшон деган бир кишининг айтувчи Шариф маҳдум Истанбулда савдо иши билан бўлуб Бухородан ўйинда қатнаб юрган. Ниҳоят бир киши бу кишининг фазли камолотига муҳаббат этиб, ул олим киши экан (деб), ўз қизини маҳдумга хотунлуққа берган. Маҳдум 50 ёшларинда бўлуб, қиз 18.ларда экан. Маҳдум бунга гирифторм бўлуб, шунда ва шул атрофда савдо иши билан юрган.

502 с. Ниҳоят бир ўғул ҳам кўрган бўлса, қиз маҳдумни хоҳламаганлиги, отасидан кўркуб қабул этгани сабаб-

ли азобланиб, охирда касал бўлуб, қонсизлиқ йиқитган. Маҳдум жуда севганлиги сабабли шеърлар айта бошлаган.

Савдо иши билан Истанбулдан Шом шаҳарида бориб икки ой миқдори туриб қолганда Истамбулдан Шомга нохуш хабар борадур. Яъни хотунинг вафот этди, деб хат борадур. Маҳдум ўз севгилиси бўлмиш хотунининг фироқида қаттиқ бир фиғон кўтариб ўз таассуротининг ёзиб икки юз йигирма 220 бетли таржеъбанд ёзадурки, фалакдан шикоят бўлуб ҳаммаси фиғондан иборатдур.

1324 нчи ҳижрийда (1906-1907м). Мулло Мирзо Ихтиёр номли кишининг қалами ила 23 саҳифали бир китоб этиб (брошюра) босдирилмишдур. Бунга сўзи бир хотуннинг “Таъвиз ун нисвон” ном қўйилмишдур. Нисвон сўзи бир хотуннинг онглатмай хотунлар деган сўзни ифода этганидан тўғри эмасдур. Шоирдаги бадий куч ниҳоят ўткур экани кўринадур. Намуна учун биз бу ўрунда фақат икки бандининггина кўрсатурмуз. Ҳақиқатан ҳам шоир Муътасимнинг айрилиқ дардида айтган афғонли навҳаси фалакдан этган шикояти аламли ва оташиндурки, шоирда адабий маҳорат зиёдадур.

*Бақо мулкина ким, исмат замирим то сафар қилдинг
Қиёмат бўлди қойим олами хушрў қадар қилдинг
Фалакда собиту сайёри манхус ул назар қилдинг
Маҳи хуршиду шому субҳ мендек дарбадар қилдинг.*

503 с.

*Масаррат хонумоним ҳадм этиб зеру забар қилдинг.
Нега эй пайки ғам то бу мусибатдин хабар қилдинг.
Кўзум мардумларин ғарқонаи хуни жигар қилдинг
Фараҳгоҳимни мотамхона айлаб навҳагар қилдинг
Қанотим синдириб, мажруҳ этиб бе болу нар қилдинг
Эшитдимким, нигорим рихлат этмиш дори дуйёдин.
Баним ҳам рихлатим лозим ўланди ушбу маъводин.*

Охирги бандини тубандаги сўзлар ила тамом эта-
дур:

*Сен эмди Муътасим қалбингни ҳасру ваҳси раҳмон эт
У исмат мафхара арзи камоли афви гафрон эт
Мусибатноманги таъвиз этиб кетида эълон эт.
Тулуving ул қуёшинг хулд буржидин намоён эт.
Асаф мазмун каломингла кўнгуларни қизил қон эт
Парилар кўзларини намли андуҳ ила гирён эт.
Шарори мотам ила қалби мажруҳимни бирён эт.
Қабул эт арзи истарҳомим лутф ила эҳсон эт
Менингдек мотами ёраб асири доғи хирмон эт.
Баним жонимни ҳам ул нозанин йўлина қурбон эт
Эшитдимким, нигорим рихлат этмиш дори дунёдан
Баним ҳам рихлатим лозим ўланди ушбу маъводин.*

504 с.

249. КУҲИЙ - “Баёзи Мадҳий Катта Кўрғоний-
”да жуда қисқа маълумот бордур. Агар жойига нисбат
бериб тахаллус ихтиёр этган бўлса, тоғлидур. Бухорода
ўқуб таҳсил этмиш ҳисорлидур. Самарқанд вилоятлари-
дан бирида ўзбеклар масжидига имом бўлиб қолгани,
қавми намозга қоҳил бўлганидан шикоят этиб ёзган но-
лиши бордур.

Наманганли Мулла Обиджоннинг “Тухфат ул оби-
дийн” номли баёзида ҳам шеъри бордур. 1910 нчи йилда
ҳаёт бўлганидан марҳум демагандур. Бу ашъори Куҳийнинг
нашидан таъбидандур. Бошқа маълумотта эга эмасмиз.

*Ётурман кунжи ғамда хор аро монандаи мажнун
Фироқи васлинг ила қоматим ҳам, кўз ёшим Жайхун
Чу махфил бачча ёндим ҳажр водисинда гуногун
Ҳазойи ҳар киши ким, норасоға ошно бўлсун
Тонг қушлари чеккан наволардан.*

*Кўнгулда тун ва кун андишаи майгун узорингдур
Кўзум мардумлари ҳам чун йўлингда интизорингдур
Ки мендек бенаводин нечс минглар дилфигорингдур
Карам айлаб келиб кўр ер аро жонлар ниморингдур
На деб уздинг қадамни бин не бу меҳнат саролардан.
Висолинг ёди бирла ҳарза ҳарза ўрнатур жоним
Фигон этмай турарға лаҳза йўқдур сабр оромим
На бўлғай ҳолима раҳм этсанг, эй маҳбуби давроним
Уларман оқибар дарди ғамингдин қолғай армоним*

505 с.

*Етургил руҳима фотиҳау хайру дуолардин.
Ҳама ишда нигу бўлғай нигулар феъли атвори
Зиҳи инсбат қолибдур санга ҳам нисбат алар қори
Қилурлар хўбрулар ишқ элига жавру озори
Етар Кухий қулингни кўк сариға нолаи зори
Агарчандики, бўлса халқ аро ул порсолардин
(Мухаммаснинг биринчи банди тушиб қолган).*

256. ХОДИМИЙ - Бу шоир Хоразмли бўлиб чиқаётир. Ёш ҳавасқоғ тарга ўхшайдур. 1910 нчи йилларда ҳаёт экани англашилазур. Шеъри анчагина мафҳум. Мазмун томонидан яхшидур. (Ўзи) ҳақинда бошқа ҳеч маълумотга эга эмасмиз. Чустли Мулла Обиджоннинг “Тухфат ул Обидийн” номли баёзидан олуб кўчурдик. “Гапурманглар” радифли мухаммас Ходимийнинг нашидан таъбидандудур. Мухаммас олти бандли бўлса ҳам намуна учун (уч) бандини кўчирдик.

*Бўлубман ул паривашнинг асири чаими фаттони
Оқар шавқи жамоли бирла доим дийданинг кони
Мани дардимға йўқ дармони лаълидин ўзга дармони
Адаб ҳола тушубман йўқтур: энди сижат имкони
Маризи ишқман фикри атиббодин гапурманглар.*

*Фазойи қуйи ёрим ёстанурға такагоҳимдур
Сурури қалб ҳосил қилмаға ҳам сайргоҳимдир
Бу йўлда содиқманки, кўз ёшим одил гувоҳимдур
Бўлак манзилга борсам куй ёрим табъгоҳимдур
Манга таъриф айлаб куҳи саҳродин гапурманглар.*

*Кўнгул топмас онинг куйидан ўзга ҳеч маъвони
Тунаб мақсад талаб қилмоқға басдур куйи жонони*

506 с.

*Сафойи қалб ҳосил қилғусидур руйи тобони
Ҳазорон мурдаға жон берғусидур лаъл хандони
Камийна Ходимиға нутқи Исодин гапурманглар.*

251. ВАЛИЙ - Бу киши Хўқанд шаҳаридан бўлуб, Марғилон даҳа Ҳалоки жон маҳалласидан бир темирчи косибдур. Шул маҳаллада косиб оиласида тўғулиб, шунда ўсган, оддий маҳалла масжиди мактабида ўқимишдур. Номи Абдул Вали бўлуб, ота касби бўлмиш қайчисоз бўлганидан шоир Абдулвали деб таъриф бўлмишдур. Янги чорсу деган жойда қайчисозлик дўкони бўлуб, бутун ҳаётида шул касб орқали умргузоронлиқ этмишдур.

Кўрунишда кўпол, ўрта бўйли, оқ пўст, шашмон гавдали, қабоқлари кўзни босиброқ тушган киши бўлмишдур. Сўфинамо, хомуш, ниҳоят халим, шоир Зорийга ошно бўлмишдур.

Маҳдумхон номли ҳофизи машҳур ўз ўғлининг бирга олиб келиб шоирни таништиради. Бу кишининг ўнги ичида бўлуб, кўрунишда темирчидур. Ниҳоят фозил, аҳли фазл косибдур.

*Чиқар дилбарим ўзни зебо этиб
Табассум била сайри саҳро этиб*

деб бошлаган бир қасидасини бир неча байтни ўқуб бермишдур. Ўз хунари бўлмиш қайчисозлиқ тўғрисида “Қайчимиз” радибли бир шеърини ўқуб эдим. Бу кишига куёв бўлмиш уста Акрамхон менинг кўшним эди. Шунда бу кишидан қолма қўлэзма баёзни кўруб ундан кўп фойдаланмиш эдим. Шул баёздан кўчириб олган тубандаги ашъори обдор шоир Валийнинг нашидан таъбидандур. 1896 нчи йилда 67 ёшинда вафот этмишдур.

507 с.

*Тори кокилинг, дилбар, тарқатиб узун қилдинг
Ишқ элини савдосин дамбадам фузун қилдинг*

*Қаддинг ила рухсоринг кўргузуб чаман ичра
Қумри ила булбулни соҳиби жунун қилдинг.*

*Боғ аро хиром айлаб гул билан санубарнинг
Ташлабон ҳижолатдин ерга сарнигун қилдинг.*

*Юз ила узорингни боғ аро этиб зоҳир
Лола бирла гул бағрин лаҳза-лаҳза хун қилдинг.*

*Оташи лаби лаълинъ ҳасратида кўз юмдим
Оқизиб сиришкени ерни лолагун қилдинг.*

*Ҳасрату ғаму дардинг шавқ ила чекар доим
Ҳаста дил Валий дардин барчадин фузун қилдинг.*

---

252. ҲОКИЙ - Бу тахаллусда икки шоир учрай-
дур. Работ қишлоқлиқ Ўзбекистон райони (Хўқанд ат-
рофидан).

Иккинчиси эса Хўқанд шаҳаридан бўлуб Қатагон
даҳасидан маҳалладан номи Мулла Бобожон аъламдур.
1922 нчи йилда вафот этмишдур. Бирорта шеъри кўли-

мизга тушмади. Бу ўрун работ қишлоқли Ҳокий жойи маълум бўлмаса ҳам номи, вафоти тўғрисида бирор маълумот қўлимизда йўқтур. Мадрасаи Муҳаммад Алихонда ўқувчи бир талаба бўлуб қишлоқдан келиб 508 с. мадрасада турувчи Муқимийдан кейин 508 с. Хўқанд шаҳаридан ғарби жанубда бўлган Робот номли қишлоқдан шаҳарга мадрасаи Муҳаммад Алихонга келиб бурчақдаги ҳужрада истиқомат этиб ўқувчи бўлиб, Мулла Ҳамроқул ўғли деган пешқадам талаба бўлуб мударрис мулло Абдулқодирда ўқуб илм таҳсил этмиш. Очик фикрли, қотмароқ, оқ юзли киши ҳам шоир экани шул тахаллус(ли) шеърлари бўлгани маълум эди.

Тубандаги шеър шундан экани кўринадур. Босмачилар томонидан нобуд бўлмиш экани сўзланадур.

*Фалак кажравлиғидин дўстлар кўнглимда доғим бор
Машаққатларни торттим, сабр қилмоқ ихтиёрим бор,*

деб бошлаган ғазалининг тубандагича тугатадур:

*Маним турган маконим хунҳаво жойи Работ қишлоқ
Оқадур катта сойлар икки ёнбошимда тоғим бор
Тириксан, тўғри йўлдин ҳеч тойилма эй Ҳокий
Тариқи яхшиларни ушлаганман танда жоним бор.*

---

253. МУҲАЙЙИР - Бу шоир Хўқанд шаҳарининг Хўжанд даҳасида Ғози ёғлиқ номли маҳаллада хизматчи оиласида 1845 нчи йилда отасининг учинчи ўғли бўлиб дунёга келмишдур. Номи Муҳаммадқул бўлиб ота феодализм даврида девонсарой илмий ходимларидан Мулла Муҳаммад Расул мирзо номли котибдур. Сўнгра Мирзобошлиқ рутбаси берилмишдур. Шоир бошланғич мактабнинг маҳалла масжидидаги (мактабда) тугатиб, мадрасада ўқуб таҳсили илми арабий хос этмишдур.

509 с. Бошда котиб бўлуб, сўнгра имомлиқ ила (машгул) бўлмишдур. Ҳаётининг ярмидан деярли шаҳардан ташқарида ўтмишдур. Ҳаётининг сўнггида Рошидон районида Оқ ер номли машҳур ўзбек қишлоқи буюк масжидида узоқ муддат имом хатиб ва мударрис бўлиб туруб 1918 нчи йилда 78 ёшинда вафот этмишдур.

Шоир тўла гавдали, буғдой рангли, қора гирдоб соқолли, хомуш, виқорли, фикрчан, камсухан киши эди. “Салоти Масъудий” номли китобни форсчадан ўзбек тилига таржима этмишдур. Айрим девони кўрунмаса ҳам Завқий билан бирга ишлаган бир неча асарлари бордур. Муқимий даврида шуҳрати бўлмаса ҳам Завқий ва Муҳийга яқин эди. Бу шеърлар ундандур:

*Не бўлур мани, жоно, ҳожатим раво бўлса
Итларинг билан бирга дарғаҳингда жо бўлса*

*Кўчаи муҳаббатда ишқга эмас монев
Бир тараф агар шоҳу бир тараф гадо бўлса*

*Бир йўли жаҳон ичра этмагил раво, ёраб
Ёр васлидин ўзга манда муддао бўлса.*

*Улки шеъри бесанъат деб этар газал даъво
Назмини писанд этмас ҳар киши расо бўлса.*

*Шеър ахсан ул ашъё дейдилар керак бўлса
Улки лафзида мавзун, маънида расо бўлса.*

*Ишқ сирридин ҳар дам Завқий бирла деб рамзи
Бас эрур Муҳаййирга Муҳий ошно бўлса.*

***

*Кўзларинг қасд этсалар жаллоддек жон олмоға
Кимга ҳад сен шоҳдин қониға товон олмоға*

*Ташна бўлса кўзларинг қон ичмага бўлдим ҳамин
Йўқ кишим даъво этиб қоним учун қон олмоға.*

510 с.

Улки билмай ўз хадин васлинг таманно айламыш
Кўл узатмишдур фалақдин моҳи тобон олмаға.

Билмайин дер кимласен қаҳринг сени аччиғланиб
Ғабғабинг ўхшатса, жоно, қайси нодон олмаға.

Кўрмагандурлар, яқиндин, дилбаро маъзур тут
Десалар ўхшар агар себи занахдон олмаға.

Хаста кўнглум лабларинг истар, анингдек ким биров
Жаҳд этар тун-кун бориб лағли бадахшон олмаға.

Соқиё, тут бодаким, парҳезни тарк айлайин
Зуҳд қилғунча беҳишту хуру ривзон олмаға

Узмас лутфингдин умидин бу Муҳаййир ошиқинг
Ким гадо толиб бўлур албатта эҳсон олмаға.

***

Навҳали шеърларидан бирида бундай дейдур:

Олудалабингдан бу Муҳаййирга на ғамдур
Чун мавж урадур ул куни уммони шафоат

Бир кишига ул бундай деди: ўз фавтини тарихига охунд
эшон
жон берарда оҳ тортиб қоларлар уч хотуним.

511 с.

254. КОТИБ - Бу шоир қайдан экани ҳануз бизга маълум бўлмаса ҳамини номи Мулло Сиддиқхон экани сўзида кўринадур. Шу тахаллусда ҳўқандли бир котиб

ҳам бордур. Шеъридаги қувватига эътибор бермагани-
мизда ҳам услуби эътибори ила унга ўхшамайётир. Тут-
ган темаси бўйича шул радифли қофия ила шеър айт-
ган шоирга хусусан ўзбек тили(да) ёзган шоир жуда
оздир. Темаси ила шеъри чуқур ўрганулур маъно маф-
хум мулоҳаза этилса тўғри тавсиф бўлиб чиқаду. Ҳар
қолда шоир Фарғона водийсидан бўлса керакдур. Фа-
қир кишилардан экани кўринадур.

Тубандаги қалам тўғрисидаги таъриф нашидан
таъбидандур.

*Мазҳари файзу футуху лутфи яздоним қалам
Дурри дарёси шарофат мавжи эҳсоним қалам
Марҳами жон, меҳрибоним дардга дармоним қалам
Ризқ бобини кушод айларга мифтоҳим қалам.
Гуссан кўнглим ёзарга маҳрами зорим қалам.*

*Бу қаламнинг файзидин оламга етди нисбатим
Шукриллаҳ, фарқи котиблиқда ортди шухратим
Шоду ғамларда қаламга мунис ўлмоқ одатим
Бу замон халқиға ёр ўлмоқға йўқтур тоқатим
Муниси дилкаш рафиқи байтулаҳзоним қалам.*

*Рост ёлғонни қаламсиз ҳеч киши фарқ айламас
Жумлаи халқ доди гирафтида хиёнат айламас
Бўлмаса жорий қалам фикри шарият ўхшамас
Ёз ўтуб қиш келса асбоби фалақдин ғам емас
Яхшиға яхши ёмонға тийри парроним қалам*

512 с.

*Мулку давлат шавкати бўлғай қаламдин мустадом
Мужтаҳидлар ижтиҳодиға етиб андин низом
Жумла маснуот ичиндадур ҳалим зул ихтиром
Бўйида рангин раводур қумридек хун деб мудом
Котиб илкида макон этган сарафроним қалам*

Хукмирон ўлмиш саросар жумла оламға ажиб
Олимони аҳли олам фазлидин бўлмиш насиб
Боғи гулзори шариатда қаламдур андалиб
Котибони аҳли муътабарларни манга айлаб муҳиб
Тарбият гар айлабон ёри мададкорим қалам.

Жумла оёту аҳодис бу қаламдин мункашиф
Жумла маҳлуқот ичиндандур қалам зоти шариф
Барчадин ортиқ яратибдур худовонди карим
Субҳу шом ўзин қаламдан ичра айлаб муътакиф
Орифи ўзлатнишин покиза домоним қалам.

Чун ўзи “нун ул қалам” деб зикр этди зулжалол
Боғи гулзори шариатда эрур ширин мақол
Котиби бечора сиддиқ файзидин топмиш камол
Ихтиёж ўлганда яхшиларга айлар арзи ҳол
Гоҳ либос бергай баданга, гоҳ дасторим қалам.

513 с.

255. МАҲЗУН II - Бу киши Хўқанд шаҳаридан бўлуб, Хўжанд даҳасидан ила кабоб маҳаллалидир. Косиб оиласида дунёга келиб, шунда ўқуб қорийи қурьони карим бўлмиш. Номи қори Раҳматилладур. Ҳаётининг сўнггида адойи ҳаж этиш учун ҳижозга сафар этиб, охирда Мадинаи Мунаввара шаҳарида тўхтаб қолмишдур. Қариганда кўзлари кўришдан тўхтамиш, аъмолиққа дуч келмишдур. Хўқандли шоирлардан бўлуб Насридин бекнинг хон саройи этилмиш суннат тўйи тўғрисида; умуман ўрданинг ички ҳаёти тўғрисидаги маълумотлар ила ёзилмиш китобнинг соҳиби шул киши экани гумон этиладур. Тахаллуси Маҳзун бўлуб, бу кишини иккинчи Маҳзун дейиш мумкиндур. 1903 нчи йилда 70 ёшларинда экани шоиримиз Муқимийга ўғай тоға экани шаҳаримизнинг ҳозирда ҳаёт бўлган Салмон маҳдум

домулла Камолиддин маҳдум қўлларидан Мадина шаҳарида бир хат ёздириб бир оз хурмонинг шоир Муқимийга юборганларини бир шеър ҳам ёзиб, бунда у киши ўз жияни Хайруниссо номли жиянига (Муқимийнинг ўғай синглизис бўладур) келтириб топширганининг сўзлайдилар. Бу шеър ўшал Хайруниссонинг қорни тўймас асли хурмога дейилган ярим байт мисрадан бошқа исмларида қолмаганининг айтдилар. Оқ юз ва соқолли киши эканлигини баён этадурлар. Буни биз Муқимийнинг жиянлари Рўзи Муҳаммад хожидан сўраганимизда бир нарса дея олмадилар. Хабарлари бўлмагани билинди эсада, Хайруниссо номли хотун бор эди.

Шалдирамақ маҳалладан норироқ маҳалла эди, деб тасдиқ этдилар. Шу китобда бир неча шеърлари бор бўлса ҳам, бунда кўрсатилмади. Бу таҳрир вақтида марҳум бўлсалар керакдур.

---

514 с.

256. МУҲИЙ - Бу киши Хўқанд шоирларидан саналадур ва шунда нашъу намо этмишдур. Номи Ҳожи Муҳиддин бўлуб, Афғонистонли Қандаҳар шаҳаридан бўлмиш Муҳаммад Ризо охунд номли кишининг ўғлидур. Ҳожи эса Ҳирот шаҳарида туғулмиш. Бошланғич таҳсилни унда кўрмиш. Бухорода илми арабийдан хабардор бўлмиш. Бошлаб Фарғонага Бухородан келиб, Андижон шаҳарида тўхтаб, унда феодализм даври ҳокими бўлмиш Насриддинбекнинг саройида бўлмишдур. Бул вақтда ҳоди 26 ёшинда бўлмишдур. Икки йилдан сўнгра адойи ҳаж этиш учун Ҳижозга сафар этадур. Шу йилда қайтиб Фарғонага келганда 1876 нчи йили Насриддинбек қочиб Маҳрам номли қалъада турган вақти эди. Шунда кўрушадик, буни ўз девонида назм билан айтади. Насриддинбекка бир қасида ёзиб, кўзғолон кўтарган Пўладхон номли шахсга қарши туришни тавсия этади.

Ниҳоят хонлиқ тугатилади. Ҳожи Ҳуқанд шаҳарида мадрасаи Соҳибзода ҳазратда истиқомат этиб қолади. Гоҳ Андижонда бўлуб 1911 нчи йилда шунда вафот этадур.

Ёз ойлари эди. Тошкандли шоир Абдукарим Қамий Ҳуқандга келиб, мен шоир Муҳийнинг Андижонда ўзум тефада туруб кўмдириб келдим, деб афсусли хабарни берди. Тахтага ўзи деган вафот тарихини ёзиб кўрсатди. “Мурд ваҳ шоҳи шоирон Муҳий” эди.

Фақир Муҳийни кўрган кишидурмен. Суюкли шоиримиз Муҳий билан оралари бироз совуқроқлиги маълумдур. Лекин Собиржон театрусиди кўрсатган сингари душмани жон ва мол, обрў даражасиди эмас эди. Келишмовчилик шундадурки, Муқимий базм, тараннум, завқ, сафога мойил табиатдаги кишидур. Муҳий эса бутунлай бунинг аксиди бўлган характерга эгадур. Бир мадрасада яшадилар, бир даврнинг 515-516 с. кўзга кўринган шоирларидур. Ҳар иккилари ҳам фақирдурлар. Бир маҳаллада, бир кўчада кўришадурлар, Муқимий ҳам Муҳий ҳам ҳаёти Ҳуқандда (кечди). (Уларнинг бирортаси) имом ё муаззин, ё мутавалли ё муддарис бўлуб бирор жойда ишлаганлари маълум эмасдур. Ҳар иккиси ҳам Бухорода таҳсил кўрмушлар. Олим, фозли, танилган шоирдурлар. Фақирликда Муҳий Муқимийга нисбатан жуда фақир эди. Ҳовли жойи, рўзғор, хогун, бола ва қариндоши бутун бўлмагандур. Мол, пул тўғрисида сўзлашга ҳожат йўқ. Ул ўзининг “йўқ манда” радибли газалида ҳасби ҳолини жуда тўғри баён этадур.

Муҳийнинг бутун кўрган кишилар арриқ, қиррали бурунли, заҳир рангли, қувватсиз ҳолда, ўрта бўйли, бошида салла ва устида кўк эски мовут, атрофи сариқ рангли, жиякли чакман кийган, ичида оқ сурфдан узун этиб тикилган тутунли кўйлак ва белбоқ ила, бир кўлининг орқасига ташлаб, чакманни этагидан кўтариб, кўчанинг чеккасидан секин охиста бораётган, хомуш лекин асаббий қиёфада ялғуз бораётгани кўзумга кўрунуб турадур. Мана Муҳий шул кишидур. Чўққи соқолли озода. Кўйин чўнтагида бир икки рўмолчаси бор эди.

Навойга қарши Биноининг салбий ролда кўрсатган сингари Муқимийга қарши Муҳийнинг қўйилса ҳам ортуқчалик зиёда бўлуб, бу эса тарихни бўяшдур. Икки шоир бир бирларига душманлик назари ила қараб юрадурган даражада нафротомез ҳолда яшаганлари театруда кўрсатиладур, бу тўғри эмасдур. Театруда Муқимийнинг ҳаётининг гавдалантириб кўрсатишга, ташаббус этганларлари учун Собиржондан¹ хурсанд ва миннатдор эсақда, ҳақиқатга хилоф бўлган томонига кўз юмуб ўтуб бўлмайди.

517 с. Муносабатда мунчалиқ этиб муболаға этиш келажакни алдаш, тарихни сохталашдиришдур; (Театруда бу нотўғрилиқ Завқий тўғрисида ҳам кўринадур). Собиржондан кўра биз Муҳийнинг яхшироқ таниганимиздан ҳақиқатга виждон ила қарадик.

Муҳийнинг характерида Муқимийга мос тушмайдуган бир неча ёмон қилиқлар мавжуд эди. Жумладан ашулага қаршулуқ этар эди. Ўзини олий тутар эди. Тўғри сўз эди. Мулозимат қилмас эди. Фақир бўлгани ҳолда Шайх Сулаймон номли афғонли бир бойнинг меҳмонхонасинда ҳам Мир Оқил ва Мир Обид номли ака-ука бойларни, Аҳмаджон номли бир афғон бойини меҳмонхонасинда кўпроқ бўлар эди. Чучки булар Муҳийга мухлис бўлуб, шулар қараб турсалар ҳам, буларга ҳам чақирганларида бўлар эди. Фозил, олим, мулойим сўз ва хуш суҳбат одам эди. Замондош бўлмиш Хўқанднинг Фозил Юнусхон хазрат номли шайхнинг меҳмонхонасига Муҳий икки дона сабзи ила бир дона фиёзни пешинда олиб борадурда, саломдан сўнгра ҳазратга тақдим этиб, буюрадур: - Ҳазрат агар каромат этиб мана шул сабзавотни бир соатда паловга айлантириб чиқингчи, дейди. Ҳазрат ҳам кулуб олиб кириб кетадур. Абдуллажон ҳожи Ҳасанбоев деган киши шундай дейдики, бечора ҳожи Муҳий ўзи хоҳлаган вақтда асрдан кейин секин кириб келадур. Нима бор бўлса танаввул этадур. Яхши суҳбатлашадурмиз. Эрта билан нонушта этадур. Яна қайтиб кетадур эди. Бутун кун юрадур. Ан-

¹ Бу ерда сўз драматург ва шоир Собир Абдулла "Муқимий" пьессаси тўғрисида бормоқда. (А.К.)

дижонда куп бўлар эди. Бир шеърида ул адабиётга бўлган завқининг тубандагича баён этадур:

*Аз ҳаловат бахшийи абъёт ширин дар жаҳон
Роҳате дорам, мани Муҳийки, дар Парвез нест.*

Ўзига биноси жуда улуг бўлуб, бошқа шоирлардан олдинда эканининг тубандаги 518 с. шеърида афсус ила айтадур: (“Устина” радифли ғазалида)

*Ҳайфким, ўтган экан арбоби бозори хунар
Толеъим кўрким, тушубман базми вайрон устина.*

Аҳли фазлларнинг қадрига яраша ҳурмати бўлмаганидан олдинги даврга ҳам етиб келалмай шундай бир даврда қолганидан шикоят этадур, базми вайрона қолганидан афсусланадур.

Андижонда Насриддинбек саройида Исфарали шоир Мир Худоёр ҳайдалиб ўрнига шеър, адабиётда шаҳзодага раҳбарлик этиш учун турган эди. Ундан сўнгра бирор жойда бирор хизмат ила тургани йўқтур.

Мавлоно Муқимий бир шеърида

*Мулки Марву ҳинддин келсам топардим эътибор
Шул эрур айбим, Муқимий, мардуми Фарғонам*

деган эди.

Бунга қаршу шеърида (“баҳс” радифли ғазалида) тубандагича асабийлиқ ила мутакаббиро на тарзда кўпол мақтаниб жавоб берадур.

*Манга гардонкашлик айлаб муддаи лоф урмасун
Этмасун беҳуда айлаб тиғи буррон ила баҳс
Муҳийга ҳақ айламиш таслим иқлими сухан
Бок эмас ул айласа Салмону Ҳоқон ила баҳс.*

Муқимий ила Муҳий ўртасинда бўлмиш салбий алоқага ҳа деб гупуртиб кўрсатилаётган алақандай

ролларда кўрсатилаётган тарихда кўрулмаган ёлгон мутаваллилик вазифасига Муҳийни 519 кўюш унда кўрсатилган 519 салбий ролларда, ифвогар деб Муқимийга душманлик Муҳийнинг ҳаётида бўлмаган ишлардур. Тўғриси, тухматдур.

Мадрасаи Ҳазратнинг доимий мутаваллиси Тош удайчи маҳаллали Муҳаммад ҳожа аълам бўлуб, ҳазратлари ҳам уни тушура олганлари йўқ экан ҳамага маъумдур. Ролда кўрсатилган даражада ҳаракатда Муҳийнинг характериға бутун бегоналиқдур. Мадори ифтихоримиз бўлган суюкли шоиримиз Муқимийга Муҳийнинг ролда кўрсатилган даражада душман деб танитишга виждонимиз йўл қўймаётир. Модомики, қўлимизда қалам бўлуб келажак авлодга тарихий воқеаларни ёзиб қолдираётир эканмиз, ҳақиқатни ёзишимиз керақдур. Бир жойда бир замонда яшаган икки шоир икки характериға (эга) эдилар. Лекин бир-бирлари ила юз кўрмаслик даражада урушурлик, сўкушурлик даражада бир бириға душман ҳолда бўлмадилар.

Муқимийдан сўнгра Муҳий саккиз йилгина яшади. Бунда кўрушдик шоир Муҳаййир бир шеърда бир лутфли байт айтиб бундай дейди: (Муқимийнинг вафотидан кейин)

*Ишқ сирридин ҳар дам Завқий бирла деб рамзий
Бас эрур Муҳаййирға Муҳий ошно бўлса.*

Мавлоно Тажаллийнинг “дарёб” радифли бир рубойиси Муҳийга ёзилмишдур.

Мулла Абдулла гурбат ва фансуруллонинг Хисрав II ларнинг ҳам Муҳийга ёзган хати, айрим газаллари бордур. Шунинг билан Муқимийга ҳам ёзилган мадҳиялар, тарих, марсиялар бордур. Лекин шоир Ҳислатга эргашиб “ҳадйаи Ҳислат”нинг I нчи жузъида ҳожи Ҳамдамхон номли йигитга айтган шеърини ҳам ёшуруб ўтишга мумкун эмасдур.

520 с.

Бир бу ўрунда Амирийнинг газалига айтган мухаммасини кўчурурмиз:

*Кўрдум юзини қолдим балога
Ҳажрида юз минг жавру жафога
Қайда борурман эмди давога
Арзимни айтай боди сабога
Биздин дуо денг ул бевафога.*

*Рухсори тобон, меҳри дурафшон
Икки лаби ҳам лаъли бадахшон
Ғунча даҳони чун писта хандон
Кўзлари чўлфон зулфи паришон
Сарви хиромон, қоши қарога.*

*Кўрдим юзини кетдим ўзумдин
Дарёлар оқди намлиқ кўзумдин
Ҳижрони маълум сариф юзумдин
Бир пари янглиғ учди кўзумдин
Ташлади кетди турлук балога.*

*Ёронлар ичра зolim экансан
Меҳру вафони билмас экансан
Жавру жафолар айлар экансан
Эй ёру жоним бемеҳр экансан
Раҳм айламайсан мен мубталога.*

*Жоно, қадинг чун ар-арга ўхшар
Рухсоринг чун гул анварга ўхшар
Ул тишларинг ҳам гавҳарга ўхшар
Ишқингда рангим заъфарга ўхшар
Ранг бергусидур ул қаҳрабога.*

*Эй қадди зебо, сарви гулистон
Дилбарлар ичра сен мисли султон
Айлайлик эмди ҳар ёна жавлон
Килдиқ икавлон аҳд ила паймон
Ҳар ким ёмондур солдим худога.*

Базм ичра жонон созу тараннум
Бир лаҳза айлаб менга табассум
Ҳолим сўрарга айлаб такаллум
Эй ёри хўшху қилгил тараҳхум
Лойиқ эмасман жабру жафога

Дардимни билмас харгиз табиблар.
Лутф айламаслар менга ҳабиблар
Ағёрлардур менга қариблар
Йўл бермадилар менга рақиблар
Кетсам бош олиб ул Карбалога

Сен, эй нигорим, ёшигина бола
Муҳийга сунгил майлик пиёла
Оё бўлурму маҳрам висола
Қилди Амирий куйингда нола
Арз этгунчидур қодир худога.

522 с.

256. АЗИЗЛАР - Бу кишининг тўғрисида маълумотимиз йўқ деярлидур. Тошкандда 1914 нчи йилда босилмиш бир баёзда (Кўп қисми Камий тахаллусли шоирнинг шеърига бағишланмиш) анинг охириги саҳифасида (209 нчи бетда) “Муҳаммаси Азизлархон қаддаса оллоху асроруху” деб сарлавҳа ила бошламишдур. Маълум бўлишича бундай исм эшон-тўра-аристократ оилаларда бўлур. Лекин Муҳаммаснинг мавҳуми шайхларга қарши руҳдадур. Шоирда ижодий куч зиёдадур. Бир қанча шеърлари бўлса керакдур. Тахаллус этиб ўз исмини ихтиёр этмишдур. Бу Муҳаммаснинг итмомидан сўнгра котибларни изҳори фазл этиш одати бўйича яна шул кишининг шеъридур деган маънини ифода этадурган “муҳаммаси афий бисоҳиби” деб сарлавҳа қўймишдур. Бунда шоир Навоийнинг

*“Азал наққоши тарх айларда гулбарги намудорин
Магар бир кол қилди булбули саргашта минқорин”*

деб шул радифда бошлаган ғазалининг фақат түрт байтининггина мухаммас этмиш қолмишга эса ўзидин шул радифга назира этиб тўлдирмишдур. Лекин тахаллус йўқдур. Ҳар ҳолда бу шоирнинг ҳолида диққатга сазоворлиқ кўринадур. Бу шоир тўғрисида хабардорлар тузатиб тўлдиранлар деб мажмуамизга қўшуб ўтишга журъат этдик. Сиддихон деганга айтган мувашишаҳлари ҳам бордур. Бу киши ҳам мувашишаҳ балосига гирифтор бўлмиш шоирлар жумласидан мукин? Тахаллус қўйилмабдур. Бунга эса

*Субҳи давлат ҳам тунидин ошкор ўлди магар
Келди салмий жонибидан қосиди фаррух асар*

деб бошлаган етти байтли ғазални тубандагича тугатадур:

*Неча номи бўта сўз васфида ишио айладим
Лек назмим ичра пинҳондур ажаб олий гуҳар.*

Шоир эса сарлавҳадаги “Қаддиса Оллоху асроруху” қўшумчасига кўра 1914 йилда, яъни китоб босилган вақтда вафот этганининг ифодалайди. Ҳаёт кишига бундай қўшумча қўйулмайди.

Бу мухаммас шоир Азизлархондандур:

523 с.

*Зоҳид эрмас макр ила тадбир уйин меъмориридур
Кеча-кундуз ҳийла ўргатмакка шайтон ёриридур
Бўйнида билманг ридо ужбу риёнинг мориридур
Оқ кўринган шайх бошида деманг дасториридур
Балки жой олган бошига кибр тоғин қориридур.*

Маърифатдин лоф урар ҳар лаҳза амри зайдига
Бойазидам дер мусаххар этмак учун қайдига
Оқил эрсанг зинҳор алданла онинг кайдига
Сафҳаси қўлида домидур халойиқ сайдига
Ўзни айлар муддаи қилмоқ тамаъ кирдоридур.

Зикри ҳақ хосияти била муаззам бўлганин
Бир неча нодон орасинда мусаллам бўлганин
Дема тавсири риёзатдур мукаррам бўлганин
Англаманг хулқу тавозеъ бойдек ҳам бўлганин
Эл молига кўз тикишдур дузд каби атворидур.

Неча аблаҳ қавми англар гавҳари ноёбдек
Рутбаи аълода бил хуршиди оламтобдек
Макрда иблис эмас бу фирқаи қаллобдек
Бўлсалар де рост шайх бўлмишдилар асҳобдек
Ҳарбирин манзиллари мисли абад пурдоридур.

Назрсиз олдиға ҳар ким келса таъби хирадур
Мол онинг маъбудидур ҳар ёдидин бебаҳрадур
Кўнглини оинаси гарди тамаъдин тийрадур
Ўлтурушда ё юрушда хоҳ масжид ичрадур
Кимни тўни янги бўлса, кўзлари ул соридур.

Бормагал маҳфий э юлатдур замона шайхига
Нақшбанди соний дерсен сўз тил сурганида
Ибн Адҳамдин улуғроқ халқа ўлтурмоғида
Ризқ тадбир айламоқда ваъз этган чоғида
Минг такаллуф бир ёшлар кўзларин айёридур.

524 с.

Тийрати нафсоният бирлан мухаммар шайхга
Суврати ранги риё бирла муқаррар шайхга
Ҳақ гирифтормасун бу навъ аждар шайхга
Шул сабабдин рағбатим йўқтур Азизлар шайхга
Шул сабабдин бўжалар ҳар ерда бир бири аларким норидур.

Абдулаҳаджоннинг айтивларича Андижон области Жала Кудуқ номли жойга яқин қишлоқдан экан. Де-мак Фарғона шоирларидан бўлур.

257. ҲАЗИНИЙ - Бу шоир Хўқанд атрофи қишлоқларидан Кенагас номли жойда эшонлар оиласида дунёга келмишдур. Отаси шайхзодалардандур. Шоирнинг номи Зиёдхон тўра бўлуб, Дониёлхон тўранинг ўғлидур. Бошланғич мактабни шул қишлоқда битириб, шаҳарга тушуб Мадрасаи Жомеъда адабиётдан илми сарф, нахв, лугат таҳсилга киришса ҳам итмом этмаган тасавуф руҳидаги тарбияси кучлилиқ этиб, Ҳожа Аҳмад Яссавийнинг "Ҳикмат" номли асари устида фикр юритиб навҳали ашъорни мутаолаа эта бошлаган. Ниҳоят Мажзубийларни пешвоси халифа Ҳакимнинг хонақоҳига қатнаб, шул жойда навҳали шеърлар ўқувчи ҳофиз бўлиб юрган. Ниҳоят шул кишидан мурид тарбия этарга рухсат олмишдур.

Отасининг хонақоҳининг ўрнига янги бино қуруб қишлоқда эшонлиқ эта бошлаган. Ниҳоят ҳаётда бир шоир ҳам шайх бўлуб, 1904 нчи йилларда ривожли бир шайх ва шоир бўлуб шуҳратланди.

1926 нчи йилда ўз қишлоғида вафот этди. Ушанда 66 ёшда экани сўзланади. Новча бўйли, оқ юзли, соқолли, кўркам қоматли, тоза, озода киши эди. Вафотидан сўнг икки хотуни ва ўғиллари қолди...

Бу Мухаммас Хазинийдандур:

*Эй ёронлар, ғам билан хор зор ўлдим нетай
Бўлмайин хуррам жаҳонда дилфигар этдим нетай
Хаста Маҳзунликда қолдим ошкор ўлдим, нетай
Дард тортмоқликда дўстлар беқарор ўлдим нетай
Дилбаримни кўрмага беҳад хумор ўлдим нетай.*

*Мисли мажнундек фироқийлигида озораман
Кухкан янглиғ Ширинни Хажрида дилпораман
Остонинг ёстониб Вомиқ каби бечораман
Ҳамчу зоҳирдек қазонинг даштида ночораман
Ёрнинг васлига етмоқға ўлар ўлдим нетай.*

*Ғамни зиндонида қолдим бормукин менга нажот
Шояд ул битгаймукун, раҳ: айлабон хатти барот
Чиқмайин ўлсам фано зиндонида этсам вафот
Шоҳ Ҳусайндек ташна бўлсам ичмайин оби фирот
Ғаҳ балони даштида жоним тугар ўлдим нетай.*

*Бормукин дунёда ҳеч ким ман каби ғамга қўриб
Тахбатаҳ қондур юрагим бир киши кўрса ёриб
Хаста ҳолимни кўруб раҳм этмади Ҳозиқ табиб
Дил ёрасини кўриб шложин қилмади малҳам қўюб
Ғусса бирлан оҳ уруб жондин гузор ўлдим, нетай.*

*Мисли Адҳам тахту бахтим бошлабон кетсаммикун
Тоғу чўлларни кезиб байтул ҳарам борсаммукин
Мустафонинг равзасин тавф этиб келсаммукин
Остонин ёстониб роҳат этиб ётсаммукин
Халқ аро расво Ҳазиний шармсоғ ўлдим нетай.*

528 с.

258. СОҚИЙ - Бу шоир тўғрисида маълумоти-
миз йўқтур. Тошкандли экани эҳтимолдур. Ҳислат
Эшоннинг баёзида кўрулди. Шеърлари жуда кам уч-
райдиқр. Ҳаваскор ёш шоирлардан экани сезиладур. 1910
нчи йилда ҳаёт экани кўринадур.

Тубандаги ғазал ундандур:

*Саломимни сабо, бориб ўшал дилдора изҳор эт
Ишидур нола деб то аввалу охир намудор эт*

*Аён этдим чу дардим ёра ул ваҳшат билан айди
Бу асроринг ёшур эл олдида албатта инкор эт*

*Дедимким, маҳвашо, дафъи жунуним боиси недур
Кулуб айдики, зулфим торидин бўйнуғга тумор эт.*

*Мен айдим, эй ситамгар, шаммаи васлинг қачон бўлғай
Деди қалбингда зикр айлаб забонинг бирла иқрор эт.*

*Жаҳонда бир неча ошиқ қилурлар ишқ даввосин
Валекин, ман каби эрмас ўзунг бу фаҳм хушёр эт.*

*Қадингни сарв рафтори дедим монанди товусга
Дедики, ушбу сўзингни қўйма тилданки такрор эт.*

*На мушкул соати васлига етмайсен нигорингни
Кел эмди ёрнинг олдиға бор арзингни изҳор эт.*

---

259. НАСИМИЙ II - Бу шоир Хўқанд шаҳаридан бўлуб 1866 нчи йилда Хўжанд даҳасида I нчи Бешариқ Жувари Каффон маҳаллада майда савдогар дўкандор оиласида майдонга келди.

529 с.

Маҳалла масжидида эски усулдаги мактабда хат саводли бўлуб, мадраса таълимотида бўлмагандур. Отаси куруқ мевалар ва писта тайёрлаб сотувчи киши бўлган. Шоирнинг номи Абдуллажон бўлуб, Муҳаммад Солеҳ ўғлидур. Шоир шаҳар Зокиржон фирқатга ва шоир Мир Аъзам Давронга яқин ҳаммаҳалладир. Фирқатнинг таъсири бўлган эсада, шоир Муҳийнинг шогирдидур. Даврон билан замондош эди. Оқ юзли, чўққи соқолли, чуваккина одам бўлуб 1902 нчи йилдан бошлаб, ота касби била машғул бўлуб, дўкандор эди. 1915 нчи йилда чойхоначи бўлуб турди.

Ўзбекистон даври ёрон муборак
Ун беш йилга тўлди чунон муборак
Хурсандчилик бўлди замон муборак
Ютуғларға олган нишон муборак
Яшанг энди, доруломон муборак.

***

Очмагил олдимда ишқдин беҳабарлар дафтарин
Етмагай қадрига ошиқ аҳлининг чаши тарин.

***

530 “а” с. Мухаммаси Насимий:

Азалдин ғам билан олуда бўлган нотовондинман
Юрак чокин сўқуб ҳасрат қилалмай бағри қондунман
Фараҳлик лаззатидин бенасиб ранги сомондинман
Очиб кўз яхшиликка юрмаган беҳад ёмондинман
Бузулган фитналик бир одами охир замондинман.

Юрар йўллар очилди қолмади ул мухтасиблардан
Сиёсат даррасин жилавлаб жома зеблардан
Ҳама озод ўлуб хурсанлик ичра бўлуб насиблардан
Ҳабар олмас киши ҳолин билай деб биз ғариблардан
Назарга кирмаган нодир бирор эски чофонданман.

Мушавваш хотирим саргашталиқдин бормукин чора
Хушим йўқ телбадек бу водийи ҳайратда овора
Қилолмайман кишига арзи холим зор изҳора
Кетарман, водариғо, ушбу ҳолимда манизора
Кетарманму бу савдо бирла у эски дўқонданман.

Йўқолиб ўзлим ҳозирда қўлда ихтиёрим йўқ
Бошимда неча минг савдо дами сабру қарорим йўқ
Хароботхонада аввалгидек (асло) шорим йўқ.
Кўзим атрофида ожизлигинин илгимдин туморим йўқ
Келибон хўрлим, йўқ оху фиғонданман.

Чароким, кўп таним ғам лашкари вайрона қилғай деб
Бузуб ақл ўрдусини беватан девона қилғай деб
Халойиқ олдида сўздин мани афсона қилғай деб
Ҳамиша ёнида ул ғуссадек ҳамхона қилғай деб
Асири дарду ғам, ошифта расвои жаҳондинман.

Борарман кўчада мажнун каби Лайлини ёдида
Бўлиб ҳам қоматим нундек юрарда... гезларда
Муҳаббат бодасин нўш этгучилар ҳоли бизларда
Қачон бордурки ишқнинг лаззати бу дардсизларда
Ютарман захри ғам билмас киши сирри ниҳонданман.

Эмасдур хасча қадрим ҳар оёғ остидадур жисмим
Нечун эткум манга қолу балода бўлса шу қисмим

530 “6” с.

Кўрарман ҳар на қилса кўп умидим...
Тахаллусдур Насимий сўрсангиз Абдуллажон исмим
Муқимий, Муҳий, Завқий асридин қолма нишонданман.

* * *

Нигоро, манга бас сан ўзга жонондин гапурмасман
Юзинг олдида ҳаргиз моҳи тобондин гапирмасман
Лабинг монанд эмас явқут маржондин гапурмасман
Ҳижолат кўрса қаддинг сарви бўстондин гапурмасман
Дилим сен бирла, тил ҳам ғайри инсондин гапирмасман.

530 “В” с.

260. ЗУЛУЛИЙ - Бу шоир Наманган атроф қишлоқларидан бўлуб, мавлоно Зарранинг айтувлари-ча, йўғон, кўпол гавдали, серсоқол киши бўлуб, бошда тахаллуси Залилий экан. Бу киши унга Залилий тахаллусини ўзгартириб Зулулий деб алмаштиришга мас-

лаҳат бермиш. Залилий сўзи кўп пастликни ифода этадики, бунга хожат йўқтур, демишлар. Шоир қабул этиб, ташаккур этмишдур. Бу воқеа эса 1907 нчи йилларда бўлмишдур. Демак шоир 20 (асрининг) бошларида ижод этаборган шоирлар жумласидандур. Қачон вафот этгани номаълумдур.

Ҳислат Эшоннинг чиқарган “Армуғони Ҳислат” I нчисида Зулулийнинг иштироки бордур. Демак 1914 нчи йилда ҳаёт экани кўринадур.

Ижодидан намуна этиб шоира Нодиранинг бир ғазалига айтган мухаммасининг бунда кўчирдик.

*Махмурлик ончунон этиб кет
Муғ дарғаҳининг макон этиб кет
Ғам бирла юракни қон этиб кет
Кел даҳрни имтихон этиб кет
Сайри чамани жаҳон этиб кет.*

*Бу дардни ошноларидин
Бешафқату бенаволаридин
Аҳбобни муддаоларидин
Бедодларнинг жафоларидин
Фарёд чекиб фиғон этиб кет.*

*Дилдорни куйин айла маскан
Сарф айла йўлида жон ила тан
Ёлғони ишқ бўлса равшан
Дунё чаманини булбулисан
Гул шохида ошён этиб кет.*

*Маҳбубни васли матлабида
Ул ғуссани рўх ила шабида
То жон ки, муқийм қолабида
Ҳижрон аламини мактабида
Ё ҳасрат сабоғин равон этиб кет*

*Эй булбули дил шикаста маъзур
Теккан била гулга бўлма мағрур
Ҳимматни ҳамиша айлагин; зўр
Олам чаманики, бевафодур
Бир оҳ билан ҳазон этиб кет.*

*Инкориға ёр меҳрибондур
Ким шунча фироқи имтихондур
Ҳеч кимга такалум этмагандур
Ушшоқ мақоми бўстондур
Азми раҳм бўстон этиб кет.*

*Аввал йўқ эдинг на сирни билдинг
Гулзори вужуд аро очилдинг
Оламға келиб не ишни қилдинг
Мақсад на эди жаҳона келдинг
Кайфиятининги баён этиб кет.*

*Ошиқ демагай кишига ишқин
Лозимдур ҳамиша анга тамкин
Гар бўлсанг ул ойга ошиқи чин
Фош этма улусға ишқ сиррин
Кўнгилда ани ниҳон этиб кет.*

*Кўп чўзма Зулулий кўзларингни
Ағёр билур рамзларингни
Сурғил эшигига юзларингни
Кел, ишқ йўлида кўзларингни
Эй нодира, дур фишон этиб кет.*

532 с.

262. МУАЗЗАМ - Бу шоира аслида Писканд қасабасида ўтмиш авлиёи қорахонийлар авлодидан бўлмиш олим ва фозил домулла Мир Саййил ҳожа-

нинг қизи бўлуб, Хўжанд шаҳаридаги Чаҳоршанба гузари даҳасида масжиди Сурх маҳалласида 1842 нчи йилда хўжалар оиласида дунёга келмишдур. Номи Муаззамхондур. Ўзининг бир шеърида кўрсатдигача, номига маъно хилофида вазн бирлигида “азобланган” маъносидан бўлмиш “Муаззам” деб тахаллус этмишдур. Бизимча, Муаззам вазни Муаззама шаклда дейилганда арабий сарфига тўғри бўлур эди.

Отасининг адабиётга муҳиб эканлигининг қизига таъсири бўлмишдур. Чунки бу авлоддан бир неча машҳур шоир етишмишдур. Низомий Пискандий ва Мансур Пискандий шоирага замондош Акмал ҳам шу жумладандур. Адабиёт муҳиби бўлмиш бир акаси шоирага кўмак эткани кўсатиладур. Бошда отаси қизига ишқий ғазаллар ёзишни манъ этмиш эса ҳам, акаси ҳимоя этмишдур.

Шоира 16 ёшинда Хўқандли Мулла Эшонхон номли йигитга хотун этиб берилмишдур. Ниҳоят мувофиқ бўлуб, меҳр-муҳаббат ила турмуш этмишлардур. Бироқ бутун тура олмай Жиззах шаҳарида бўлмиш акасининг ёнига кўчиб кетишга фақирлик мажбур этмиш.

Шоира бунда турар экан, кўп вақт ўтмай Эшонхоннинг бундаги акаси вафот этиб қоладур. Бундаги ўзбеклар қабила одати бўйича Эшонхонга 18 ёшда бўлмиш мутаваффонинг хотуни мерос йўли ила қоладур. Бу эса шоирага кундош бўлуб, то ҳаёти борича алам ва ғуссага гирифтормлик вужудга келтирадур. Бундан кейинги шеърлари навҳа ва фиғонли бўлуб, қоладур. Шоирадан Эшонхон тўрт фарзанд кўрмиш.

533 с. Ўғуллари 20 ёшларида иккичи 21 да бири бундан ошганда бир қизи вафот этиб шоира фарзанд доғида тамом ғам дарёсига ғарқ бўлуб қоладур. Агарчанди кундошининг икки ўғли шоиранинг ўз онасидан зиёда кўрсалар ҳам доғи фарзанд ила кўзидан ёши узилмайдур. Қаригач, кўзлари кўр бўлуб қоладур. Ниҳоят оёқлари ҳам шол бўлиб, бир жойда қоладур. 1916 нчи йилдаги мардикор воқеасида Жиззах шаҳарига чор ҳукумати томонидан қилинган ҳужумда шоиранинг ўғай ўғулла-

ри кўтариб биёбонга олиб қочдилар. Ниҳоят 1917 нчи йилда 75 ёшида шоира Жиззах шаҳарида вафот этди. Жанозасинда атрофдан кўп халқ йиғилди. Воқеа кунларида кичик бир девони йўқолмишдур. Қўлёмалар институтида (Беруний номли Шарқшунослик институтида А.Қ.) ғазал ва мухаммасларидан 20 мадан зиёдроқ бор эмиш. (Буни 1958 нчи йилда “Ўзбекистон хоти-қизлари” журналининг 4 нчи сонидан қисқартириб олдим).

Тубандаги ғазаллари шоира Муаззамнинг нашидан таъбидандур.

*Муаззам бир қаландарман жаҳонда ҳеч нишоним йўқ
Нишон деб саҳфага чекдим рақам хатти равонимни.*

***

*Дилбаримни ёд қилсам тандаги жон қилди рақс
Мавшукимни шавқи бирла балки имон қилди рақс*

*Дафтари хуснинг ўқуб гулзор аро қилдим гузар
Тўтию қумрию булбул ҳам гулистон қилди рақс.*

*Ногахон боди сабо васфи қадинг шарҳ айлади
Тоқай этмай тебраниб сарви хиромон қилди рақс.*

*Накхати куйинг Хўтан дашти аро қилса гузар
Нофасин ерга уруб ваҳший ғизолон қилди рақс*

*Нури дандонинг кўруб гавҳар ўзин кам айлади
Кўруб они баҳр аро лулуйи маржон қилди рақс*

*Назм этибдурсен Муаззам шеър деб бир неча сўз
Ўқуб они эшитиб бир неча нодон қилди рақс.*

534 с.

*Дўстлар мен найлайин розимни ифшо қилди хат
Сирри пинҳонимни элга ошкоро қилди хат*

Мен қалам бирла неча йил маҳфий дўст сирдош эдим
Охири котиб эрур деб халқга расво қилди хат.

Чорпо янглиғ эдим ҳарфи алифдин беҳабар
Дарси абжад ўқутуб охирда мулло қилди хат.

Жон билан миннат тутарман хат билан қоғозга кам
Ўз диёримга хама розимни иншо қилди хат.

Зулфа изғи келтириб зулматга зин қилдим рақам
Фаҳми дониш ўргатиб машқим хуш имло қилди хат.

Еттию қилди ишорат, ўқи, деб мушқин қалам
Ўқиғач, кўз ёшимни монанди дарё қилди хат.

Аҳли миннатларга доим илтижо қилмоқ надур
Мушкили осон этиб мақсадни ижло қилди хат.

* * *

Бу фалак жабру жафони манга чандон айламиш
Сўнгагимни кул қилиб ер бирла яксон айламиш

Интизорликда азиз умрим адо айлаб яна
Бу ғариблиқ юрт аро ёлғиз гўристон айламиш.

Ҳоли зоримни бориб гулзора изҳор айласам
Кўзидин шабнам тўкуб рухсорини қон айламиш

Лолалар бағримдаги доғимни кўрса йиғлашур
Бошидин ташлаб кулоҳ чоки гирибон айламиш.

Боғ аро гар сабзалар олдида турсам бир нафас
Сабзалар ўз баргини хори мўғилон айламиш.

Лоладин ибрат олиб доғинг ниҳон тут, бўл хамуш
Оғзин очиб гулшани доғин намоён айламиш

*Эй Муаззам, шунчаким, тутдини ниҳон ҳоли дилинг
Дуди оҳинг шуьласи элга намоён айламиш.*

535 с.

262. НОЗИМА - Бу шоира Тошканд шаҳридан бўлуб Бешёғоч даҳасида зиёли оиласида дунёга келмишдур. XIX аср охирларида дунёга келган бу шоиранинг отаси Мулла Саййид Аҳмад номли киши бўлуб шоиранинг номи очиқ кўрсатилмамишдур. Бошда эски усулдаги қизлар мактабида ўқуб савод чиқармиш. Сўнгра маърифатпарвар отаси қизининг адабий соҳага ўқишга ёрдам этмишдур. Тожик тилининг ўрганмиш. Форсий адабиётдан Саъдий ва Ҳофизнинг эски мактабидаёқ ўқмиш эди. Навоий, Фузулийнинг завқ ила мутоала этмишдур.

Отаси шоиранинг ўзбек хотунлар учун очилмиш бир курсда ҳам ўқитмиш ижодий шуҳрати 1905-1906 нчи йилларда яшнаган вақти эди. “Шуҳрат”, “Тараққиёт” “Туркистон вилоятининг газетаси” номида Тошкент шаҳарида чиқадурган газеталарда ўшал замоннинг тилак ва армонларидаги шеърлари босилиб турган.

Бу шоира оғир касалликдан сўнгра 1920 нчи йилда 60 ёшинда вафот этмишдур. (1957 нчи йилда чиққан Хотун-қизлар журналининг 2 нчи сонидаги М. Зокиров мақоласидан кўчирдик).

Тубандаги шеър шоиранинг нашидан таъбидандур:

*Кўринг дўстлар, юз минг вой, айшу ишрат бир ёнда
Қашшоқ мазлум бошида қайғу хасрат бир ёнда.*

*Бойбаччалар сўрсангиз ҳар тун базму ишратда
Мазлум, йўқсул аларчун қилур хизмат бир ёнда.*

*Бир ён бўлуб бойонлар ғарқ тангау тиллога
Парча нон деб бечора қилур меҳнат бир ёнда.*

*Бир ёнда бой ойимлар ғарқдур кимхоб, атласға
Вале топмай барча сўз бўз мазлум бадбахт бир ёнда.*

536 с.

*Гар кўчау бозорда кирсанг юриб пиёда
Бир ён қасру иморат вафрона юрт бир ёнда*

*Ёраб, кечур Нозима банданг қилур исёнлар
Найлай миллат бошида дарду меҳнат бир ёнда.*

***

Шоира Нозиманинг 1918 нчи йилда байрамда де-
гани:

*Опа, ука, сингиллар қутлуғ кунинг муборак
Бахту иқболга етган ёруғ кунинг муборак*

*Мазлумлар ўлкасига сочди нурун инқилоб
Эзгу тилак етишти эмди тўйинг муборак.*

*Кўргил тазалум аҳдин қасрини этди барбод
Ғам домидин қутулғон равшан... муборак.*

*Ётдинг неча асрлар зулматни пардасида
Ётмиш ул навбахоринг ойдин кунинг муборак*

*Оға уни фарзандлар тўкди қонин бу йўлда
Эл бахти чун тўкилган азиз кунинг муборак.*

*Эй Нозима, аламли кунлар эмди йўқ бўлди
Иқбол йўлига тушган ёруғ кунинг муборак.*

***

*Аё маҳдумалар айтай сиза дардим, қулоқ солинг
Бу пандли сўзларим дурдек қулқларга тоқиб олинг*

*Ҳама кўзғолди, сиз ҳам улум маърифат сори кўзғолинг
Асрлар айлаган гафлат уйқусидин уйғонинг.*

263/264. ХОНИЙ - Мирза Абдулло қизидур. 1873 йилда туғилмишдур. Бу шоира Хўқанд шаҳари атроф қасабаларидан Яйфан номли жойдан 5 километр гарби жанубда Ойимча Қақир номли қишлоқдан бўлуб машхур китобдор оиласига 537 мансуб бўлуб номи Роҳилахондур. Шунга биноан тахаллусининг 537 “Хоний” ихтиёр этмишдур. Боболари адабиёт аҳлининг намоёндаларидан бўлуб, улуг бобоси Мирзо Қаландар Мушриф, катта бобоси Мирзо Айюб Бежжатдур. Бу кишилар бу номерларда (109-70) баён этилмишдур. Бир укаси Мирзо Музаффариддин чор ҳукумати даврида 1904-1910 нчи йилларда) шул Яйфан волостига управительмингбоши бўлуб турмиш эди. Ўрта деҳқон оиласига мансубдур.

Бу сатрларни ёзиш вақтимиз бўлган 1958 нчи йилда шоира 79 ёшинда ҳаётдур. Ғоят солиҳа, фозила, олима, муҳтарама бир аёлдур. Болалари, набиралари бор экани (уларнинг) ҳукумат хизматида экани сўзланадур.

Шоиранинг ғазал, мухаммаслари девонга ўхшаш хотира дафтариди экани канал қазилмиш вақтида каналга бағишлаб ёзилган шеърлари машхурдир. 1943 нчи йилда Хўқанд шаҳрида ёзувчилар союзи ташкил этилиб, бунинг раиси бўлмиш Мулла Абдулла ўғли Жавдатга ёзган тубандаги беш байтли назмий жавобинингта кўрсата олимиз. Бу шоира Хонийнинг нашидаи таъбидандур:

Арзи густоҳина сизга жавдатий якто қалам
Лутф ила нуқсонларин авф этасиз олий мақом
Парда остида эзилган бир ғариби хоксор
Даҳр андуҳида бағри порадин ҳадсиз салом.

Дил тасалли топса шояд деб ёзиб ашъорлар
Турфа-турфа ҳар тарафга тарқатиб ғамли наём
Кеч бўлуб, вақт танг учун қўйдим сўзимни тўхтатиб
Узрими мақбул этарсиз Жавдатий фарзанд мақом.

538 с.

Хонийи дилхаста ҳар сўз сўрсангиз тайёрдур
Боқий умр, хурсандлигингизни тилаб этдим тамом!

265. УШШОҚ - Бу шоир асосан Хисор ўзбекларидан бўлуб номи Мавлоно Ёвқочдидур. Таҳсилни Бухорода этиб, сўнгра Хўқандда мутаваттин бўлмишдур. Ниҳоят олим, фозид киши бўлмишдур. Мавлоно Хисорий деб шуҳрат топмишдур. Мударрисликда бўлмиш, ҳижрий ила 1272 нчи (1855-56м.) йилда вафот этмишдур. Айрим девони кўрунмаган эса ҳам Жомийнинг бир ғазалига айтган мухаммаси машҳурдур;

Боқсам тўлур кўзумга сиришқ ул қуёшқа
Йўқтур юзи назарда кўзум тушди ёшқа
Зулми зиёда бўлди мани дилхорошқа
Лаълинг ҳаёли тушгали шўрида бошқа
Ғам бошқа ўлтурар мани, хижрони бошқа.

Бўлди зиёда ишқ ўти ўлтурғали мени
Йўқ раҳм бирла бир киши қайғурғали мени
Ғамзанг ҳандангги қаҳр ила ёзғурғали мени
Қошу кўзунг талошадур ўлтурғали мени
Улдур ўзунгу қўйма икавни талошқа.

Пийри муғона-банди бўлуб пандин олғамен
Бу навъ бирла дайр аро шойиста бўлғамен
Ушшоқ мазҳабида йўқ эрсо, уётқамен
Меҳробга на фарзки ман сажда қилғамен
Қилғумдурур сужуд ул ики қошқа.

Тутдим ўзумга дайш оташгаҳида харимни
Эт била сафolidин ичдим наимни
Қон йиғладим кўнгулга солиб ончи ботимни
Ашкимни қон кўруб деди, кўргил етимни
Бурни қонади оғзи етишганда ошқа

539 с.

Ул андалиби хаста мани зорға ўхшади
Фарсуда жисми ғам юки остида қақшади
Ушшоқ унинг рост сурудиди бошлади
Жомий бир оҳ чекди, они кўнгли юмшади
Оҳим ўтини кўр, на асар қилди тошқа.

266. АСИРИЙ - Бу киши Хўқанд шаҳарининг Марғилон даҳасига тобеъ собиқ Шаҳрисабзд маҳаллада косиб oilасида дунёга келмишдур. Маҳалла масжидида бўлмиш усули қадим мактабида ўқиб хат саводли бўлмишдур. Номи Мулло Муҳаммадхон бўлуб усто Искандар ўғлидур.

Адабий ижод ишида Усмонхўжа Эшон Зорийнинг шогирди бўлуб, чувакроқ гавдали, чаққон, меҳру муҳаббатли, завқли киши эди. Чолғудан хабардор бўлмишдур. Бозорда бошда рўмолфурушлиқ қилиб, ҳаёт кечи-

¹ Қўқонли устоз алиб, Ўзбекистон халқ шоири Асқарали Ҳамроалиев Чархий домулта (1900-1980) 1940-41 йиллари (урушдан олдин) Яйфанга бориб, шоира Хоний билан суҳбатда бўлган ва шоиранинг кўрғина шеърларини бир дафтарга ёзиб олган эдилар. Ўша пайтда бу дафтарни менга кўрсатганлар ва айрим шеърларини ўқиб берган эдилар. А.К.

риб ўтмишдур. 1918 нчи йилда 49 бошинда вафот этмиш.

Кўп ҳаракат этсақда, бирор дона газалининг кўришга муяссар бўлолмадик...

267. КОМИЙ - Бу шоир Амударёнинг юқори-сидаги Афғонистонга тобё ўзбеклар маскани бўлмиш Тохаристоннинг машхур шаҳарчаларидан кундуз номли жойдин бўлуб, унга туғилганидан бўлса керадурки, ўз номига ватанининг кўшиб айтиладур. Ватанига нисбат этиб Мулло имом Али Кундузий деб маъруф бўлмишдур.

Фазлий Намангоний ўз асари бўлмиш “Мажмуат уш шуаро”да бу кишининг асл номини тутмагандур. Вафот тарихина биноан Муҳаммад Алининг даврида Хўқандда ва Қашқарияда нашъу намо этгани тўғрисида “Мажмуат уш шуаро”да фазлий кўрсатган эди. Ул киши тўғрисида 160 нчи бетда баёнотимиз мавжуддур. 540 с. Ул кишининг номлари Султон Муҳаммад эди. Ул зот ҳам Кундузли бўлуб Қори Кундузий деб маъруф эди.

Мавлоно Имомали Кундузийнинг қори Кундузийга муносабати бўлса керакдур. Демак, Хўқанд адабиёти тарихида Кундузга нисбан берилмиш икки киши олимни кўрамизки, бири аъмо ва олим ва шоир Мулло Султон Муҳаммад қори Кундузий тахаллуси Маҳфий. Иккинчиси Мавлоно Имомали шеърда тахаллуси Комийдур. Бу киши Хўқанд тарихи ва адабиётига доир энг муҳим, қийматли бир китоб қолдирмишдирки, 84 ва рақдан иборат “Таворихи манзума” номлидур. Шул китоб бир нусхада кўчурулуб охирида ҳижрий ила 1335 нчи йилда сафар ойининг 7 инчисиди, мелодий ила 1912 нчи йилда 28 январда тамом кўчириб бўлмишдур. Кўчириб ёзган эшон Бобоҳон шоир Комийнинг вафотиға бир тарих ёзмишдур. Бунга кўра шоир Комий ҳижрий ила 1274 да (1857-58) 74 ёшинда вафот этмишдур. Ҳиж-

рий 1200 да (1785-86) туғилган бўладур. Бу киши ғазал ва мухаммасларидан топиб намуна кўрсатамиз. Лекин илмий, тарихий, адабий маҳорати бор “Таворихи манзума” сидан кўрунадур. Бу шоир ўз даврининг олимларидан, ўткур зеҳну заковат эгаси бир киши эканининг “Халл ул фароид” номли асари (“Муаммони ечиш йўллари”) кўрсатгани бўлса, диний масалаларни кўрсатган шариат қонуларига доир “Виқойа” номли изоҳлар бериб, кенгайтириб “Шарҳи виқойа” номли бир китоб ҳам ёзмишдур. Хўқанд шаҳарида нашъу намо этмишдур. Хўқанд шоирларидандур.

---

541 с. (Видоий тўғрисидаги маълумот бор. Аммо Видоий N 302 деб берилган. Варақ кейин бу ерга ёпиштирилган. Шунинг учун N 302 Видоийнинг қўлёзманинг охирида N 301 дан кейин келтирамиз. А.Қ.).

---

542 с. 267/”а”/ **КОТИБ II** - Бу киши Хўқанд шаҳарининг Марғилон даҳасига тобеъ мушарраъ маҳаллали пиллакаш косиб бўлса ҳам қалам хизматида дафтарнавис бўлуб юрмиш шоирдур. Бир қанча шеърларининг учратишга тўғри келди. Бадий томондан кучли бўлмаган эсада, таъби мазах, кулгуга мойил бўлуб, Ҳожа Аҳмад Яссавийнинг навҳали ашъори вазн ва приёмига ўхшатишга кўнгли мойилдур. Бир шеърини 1320 ҳ. (1902-03) нчи йилда ёзбдур. Демак XX аср бошларида ижоди ривожланган шоирдур. Кўрмай хотун олиб қўйганлигини ўз оғзидан эшитамиз.

Турмушдаги ҳолини тубандагича баён этадурки, шоёни диққат бир ҳолатдур.

Жувон хотун олганларни баҳти қаро
Меҳр қўймас жувон хотун эрга асло
Роҳат кўрмай жони куяр дўзаҳ аро
Аё дўстлар, ҳаётимдан тўйдим мано.

Ёмон хотун иши эрур доим уруш
Турмай уйда ҳар кун қилур кўча юруш
Ёмон ҳулқ аччиқ пичинг тили туруш
Бу хасратим дафтар қилиб ёздим мано.

Ёмон хотун меҳри бўлмас уйунг бузар
Бору будунг нобуд этиб устун тузар
Бир кун ўтмай эски дарди яна қўзғар
Хотун олиб ғам лойиға ботдим мано.

Хотуним ўлуб ялғиз болам бўлмиш етим
Устим тўзиб, битлар босиб синди этим
Етушмади этак олдим орқа кетим
Йиртиқ ямақ либосларда қолдим мано.

542 “а” с.

Нон ва ошим пишургудай одам топмай
Тандир қуруб ўз ҳовлимда нон ёполмай
Маҳсим ечиб узун солиб ҳам ётолмай
Хотин олмоқ ҳавасига қолдим мано.

Ҳар томонга хотун излаб қилдим сўроғ
Нобоф хотун тегарман деб солди тузоғ
Етмиш яшар кампир экан бўлдим минг доғ
Қўлим билан ўз бошимга урдим мано.

Бул хотунни кўрмай олиб қолдим ночор
Кўрмай билмай хотун олсанг бахтинг қочар
Яхши хотун бахт йўлини санга очар
Фақир Котиб кампир хотун олдим мано.

268 ЗАМИРИЙ - Бу шоир Хўқанд шаҳаридан бўлуб, Қатағон даҳасига тобеъ Сир ботур маҳалласидандур. Тўқувчи қосиб оиласида дунёга келмуш. Чала савод бўзчидур. Номи Халилжон Муҳаммад Расул ўғли. Фақир оиладан. Табъи ҳазилга мойил. Соф ўзбек тилида авом фаҳм, энгил ибораларда қизиқ шеърлар ёзганидан қизиқиб ўқуб эшитиладур. Танқиддий шеърлари бордур. Нонинсофлар тўғрисида “Вой ўлай, шўрим қурсин, шунинг учун хотун олгим келади” мухаммаси равон, мароқли мазаклардур. Ҳаётининг охирида Ўш шаҳарига бориб турди. 1922 нчи йилда Ўш шаҳарида вафот этди.

543 с.

*Маҳвашо, бир етмадим васлингга асло вой ўлай
Шум рақибларга эрур васлинг муҳайё вой ўлай
Эй нигори лайливаш, ишқинг кўнгилни маскани
Ман ғариб бечораи мажнуни шайдо вой ўлай.*

*Айламассан бир тараҳҳум мен дили вайронаға
Айлади ишқинг мени оламға расво вой ўлай
Оҳ ким, мен телба ҳаргиз топмадим бир суҳбатинг
Доимо ҳамсуҳбатинг бўлмиш таманно вой ўлай.*

*Мор янглиғ тўлғанурмен рашк этиб ағёрдин
Негадур ғайрига айларсен муросо, вой ўлай.
Не иложу чора айлай эмди дардим дафъига
Йиғламоқдин ол ашким бўлди дарё, вой ўлай.*

*Ихтиёрим кетди қўлдин ақлу хушдин айрилиб
Қилди ишқинг халқи оламға тамошо вой ўлай.
Ҳеч одам ўғли мендек зору ҳайрон бўлмасун
Пора-пора бўлди дил қандай бу савдо, вой ўлай.
Нозанинлар шоҳига ёзди Замирий бир ғазал
Хаста кўнглим амри бирла бўлди барпо вой ўлай.*

269. ХИЖРОН - Бу шоир Писканд шаҳаридан бўлуб номи Мулло Абдуллодур. 1878 нчи йилда косиб оиласида 12 июлда дунёга келмишдур. Эски усул мактабни битириб мадрасада бироз ўқимишдур.

544 с. Усули қадим мактабида Навоий ва Фузулийнинг девонларидан ўқуган вақтдан бошлаб шеърга ҳаваси ортиб 15 ёшлариданоқ турли шевадаги адабиёт билан қизиқиб ва уларга ўхшатиб ўзи ҳам шеърлар сўзлай бошлади. Фақир оиладан бўлганидан мардикор ишлаган ҳам бўлган.

Элни билимсизлик боласидан қутқазилни ўзи маслак этадур. Бошдаги шеърлари ошиқона бўлса ҳам, сўнгги ашъорлари илм-маърифат таҳсилга элни чақириб бўлди. Халқнинг хурофотга ўралгани ва ундан қутқазилга бағишлаб кўп шеърлар ёзадур. Ёзган шеърлари Қиримда Боқчасарой шаҳарига чиқадурган “Таржимон” номли газетада босилиб турар эди. Ниҳоят 1907 нчи йилда “Шухрат” номли бир газета чиқара бошлади. Чор амалдорлари ёндирдилар. Яна “Осиё” номида бир газета чиқара бошлади. Буни ҳам давом этдириб бўлмади. Чунки маҳаллий уламо ва руҳонийлар ёмон кўз билан қарар эдилар. Ниҳоят 1908 нчи йилда янги усулда мактаб очиб ўзи муаллим бўлуб, болаларни ўзи ўқута бошлади. Бу илмий ишларга қаноат этмади. 1913 нчи йилда Тошкандда бир хаваскорлар тўгараги ташкил этди. “Тўй” номли бир пьеса ёзиб театру ўйнади. Бунда ўзи режиссер бўлди. Шунинг билан Улуғ октябрь инқилобига қадар ишлаб келиб 1918 нчи йилда партия аъзоси бўлуб, ниҳоят 1934 нчи йилда вафот этди.

Тубандаги парчалар Хижроннинг нашидаи таъбидандур. Ўзбек элининг аҳволи тўғрисида бундай дейди:

544 с./қўшимча.

*Бўйинини эмас кишига ҳақни билган нафс учун
Молин исроф айламас олий жанобон нафс учун
Маслаку мақсадни сотмас чин инсон нафс учун
Ифтимас ифтиат пардасин арбоби-ирфон нафс учун.*

Хар кишининг күнгида мастур бир армони бор
 Баъзининг бахту саодат, баъзининг иқболи бор
 Баъзининг на кулбаси, на сарф этарга моли бор
 Исматини бузмагай ҳеч хонавайрон нафс учун

Турмагай бойи тамаъда ҳиммату ғайратлиқ эр
 Бўлса гар бир бурда нони камбағаллар бирла ер
 Ожизу бечорани кўрган онларга дер
 Чўзмагай дасти тамаъни яхши инсон нафс учун.

Парча нон деб синдиурму одамият шаънини
 Гўшт йиғмоққа берарму нафсга миннат нонини
 Миннат ичра банд этарму ҳар киши жононини
 Чиндан ишлаб келтирурмен марди майдон нафс учун.

Сотмагай ифбат ҳаёсин нафс учун арзон баҳо
 Ўздин ожизроқ кишиларга қилур ҳайру саҳо
 Сўзида содиқ турур аҳдига ҳам қилгай вафо
 Сўзламас асло ялғонни аҳли виждон нафс учун

Мор захридин ёмонроқдур бахилнинг бир пули
 Ҳам чаённинг найзасидин пур алам нокас тили
 Юшамас тун-кун эритганда данийнинг тош дили
 Нокаса сўнмас бўюн гавҳаршуносон нафс учун

Бир қарн ичра қорин деб обрў тўкмак абас
 Арзи номусин йўқотганлар бўлурлар хор абас
 Халқа миннатдорлиқ харгиз керак эрмас эмас
 Олат этмас ғайратин номусдорон нафс учун.

Ризқ топмоқда чумолидек кучинга йиғлағил
 Паишадек хониш қилиб бир суфрадин қувланмағил
 Ғайратингни ғайри номусингни ҳижрон сақлағил
 Пардаи инсоният йиртарми инсон нафс учун.

***

Шоир Маърифатпарвар Ҳижроннинг 1914 нчи йилда ёзган “Садои булбул” сарлавҳали шеър бўлуп “Садои Туркистон” газетасида босилмишдур:

САДОИ БУЛБУЛ

544 с. /қўшимчанинг давоми

*Қўнуб гул шоҳига булбул дер, эй инсонлар, инсонлар
Қилурсиз табакай гофил ётиб афғонлар, инсонлар*

*Туринг уйқуни ташлаб илм олинг фурсат ғаниматдур
Йўқ эрса бўлгунгиздур жаҳл ила қурбонлар инсонлар*

*Учуб кетмиш дилингиздан буродарликни онори
Кўрунмас заррача шафқат, хису виждонлар инсонлар*

*Жаҳон тор ўлди сизнинг дастингиздан барча қушларга
Камаб доми қафасга сомеғи ихонлар инсонлар.*

*Фақиру нотовон ҳар ерда биз қушлар каби нодон
Қани ёрдам дебон ҳақдин келан фармонлар инсонлар*

*Туну кун айларам фарёд сизларга асар қилмас
Вале тоғлар тошидек юшамас қонганлар инсонлар*

*Адоватни ташанг, улфат бўлинглар бир туғишгандек
Бу оламга эрурсин неча кун меҳмонлар инсонлар.*

*Мурувватлик бўлингиз бир кишининг жонин оғритманг
Ғарибу бенаволарга қилинг эҳсонлар инсонлар*

*Тараққий айлади дунёда ҳар миллат илм бирла
Нечун сиз қолдингиз пастлаб эй мусулмонлар инсонлар*

*Кучингизни борича умрингизни илма сарф айланг
Билимсизлар ики оламдадур Ҳижронлар инсонлар.*

***

*Гарчи мен маъюсу пурғам миллатим аҳволидин
Қатъи уммид айламам таъмини истиқболидин*

*Ҳар ғаминг поёни бордур, ҳар аламнинг охири
Илм олиб шояд қутулса ғафлатинг исғалидин*

Шоирнинг бу умиди бўшга кетмади.

***

*Феъли инсонинг ҳақиқий фоили виждонидур
Ҳокими қонуни, ҳукми ҳосили виждонидур*

***

*Оч кўзни, кўзим, давлати иқбола қувонма
Ғафлат уйининг йиқди нечук оташи ҳижрон.*

***

Бир шеърида шоир ўз замонининг аҳволини кўруб тубандагича фиғон кўтаради:

*Таманно айларам сендин етурсан то бакай кўз оч
Фано мулкига юзлан мандин олдин илм ила нур соч
Ғаниматдур, таназзул боғини илмингга ташлаб қоч
|Етар мақсуда ағёринг, бўлуб ҳижрон қолурсан оч.*

---

270. МУСТАҒФАР - Бу шоир Чуст агроф қишлоқларидан Қизил тефалидур. 1908 нчи йилда Чуст шаҳарчасида Мулла Исабой маҳалла масжидида бўлганимда шоир ила кўрушдим. Хўқанд шаҳарида мадрасаи олийда ўқувчилар, муллабаччалик вақти бўлуб 21 ёшлар чамаси эди. Хушсуҳбат, нағмаовоз хушхон ашулачи йигит экан.

Шоир Мустаффар ўшал кунларда Озарбайжон шо-
ири Мавлоно Фузулийнинг бир газалини мухаммас эт-
миш экан, бизга ўқиб берди. Биз таҳсин айтдик. Яна
бир неча рубойи ва газалларини кўрушдик. Мен эртаси
ёзиб, ёзганимни ўзига ўқуб берганимда яхши оҳангда
ўқугоним учун хурсанд бўлди. Тубандаги гапни айтди:
Шоирга ўз ижодини яхши кўлда кўриш ва яхшилаб ўқул-
гонини эшитиш илҳомга кўмакдур. Раҳмат айтди. Му-
қимийнинг бир газалини куйлаб яхши хониш қилди.
Шоирнинг номи Мулла Мир Бобо эди. Бу шоирнинг
фикрига ўзгариш бериш тараққий фаоли сари тортиш
ниятида бу фақир шоирга ҳады этиб Тошкандда босди-
рилмиш “Зубдат ул ашъор” номли бир баёзча татарча
тилда Ўринбург шаҳарида босдирилмиш 1908 нчи йил
замон календари (катта ҳажмда расмли) ҳам муфтий
Маҳмудхўжа Бехбудийнинг асари бўлмиш “Мунтахаби
жуғрофия” номли китоб бир киши кўлидан юбордим.
Бир оздан сўнгра ташаккур мақомида менга бир ман-
зум саломнома келди. Қисман намуна учун кўсатурман.
Шоир 1924 нчи йилда вафот этмишдур.

*Энди андек баёни ҳол айлай
Жонаби дўстони пок таҳир*

*Нафсул амри буродари жоний
Мулло Фўлодҷони пок замир*

*Мунчалар лутф марҳамат айлаб
Юборибсиз китоб ҳои ҳариф*

*Мунтахаб бирла Зубдатул ашъор
Маа Календари нафъи касир.*

*Шодлик кишварини шоҳидин
Мунча хурсанд этдингиз, тақсир*

*То тирикман чиқармасам дилдан
Бу ишингизни ман камина фақир*

*Зиқ вақтида ёзди Мустаффар
Борадур, иншооллоҳ, қолмади дийр*

Аддуои камина фақир Мулла Мир Бобо.

***

Фузулийнинг ғазалига Мустаффарнинг айтган мухаммаси

*Сулуки ишқ атворини мажнунвор ўландан сўр
Мазоқин куҳкандек ишқа завқи вор ўлгандан сўр
Висоли ёр қадрин волаи дилдор ўландан сўр
Вафои васл қадрин ҳажр ила бемор ўландан сўр
Зилоли завқ шавқин ташнаи дидор ўландан сўр.*

*Жамолинг лаззатин хуммори дидор ўлмадан сўрма
Қадинг васфин давоийи ноз рафтор ўлмадан сўрма
Шакар гуфторлар меҳрини мендин ўзгандан сўрма
Лабинг сиррин гулуб гуфтор мендин ўзгандан сўрма
Бу пинҳон нуқтани бир воқифи асрор ўландан сўр*

*Баложў жавру меҳнат дардпарвар ошиқи босил
Муқаррардур дамодам юз туман андуҳ ғам но-ил
Эмас воқиф нишоти бу балодан зоҳиди кофил
Кўзи ёшлуларинг ҳолин на билсун мардуми гофил
Қавокиб сайрини шаб то саҳар бедор ўландан сўр*

*Ҳароби ишқ кимдур сонма они беҳунарлардан
Ҳазар қил ишқ аҳли чекдиги оҳи саҳарлардан
Магардур барқи олам сўз парҳез эт шарафлардан
Хабарсиз ўлма фаттон кўзларинг жаврин чеканлардан
Хабарсиз мастлар бедодини хушёр ўландан сўр.*

Жунун мулкида шоҳим олами хуш ўлди помолим
Мазаррат маснадим, ғам давлатим, адбор иқболим
Жунун даштида мажнун кўрса гар ағлар мани ҳолим
Ғамингдин шамъдек ёндим сабодан сўрма аҳволим
Бу аҳволи шаби ҳижрон банимла ёр ўландан сўр.

Баним бир ширина чун куҳкан оворалиқ корим
Фигон булбулдану найдин қиёс эт нолаи зорим
Ҳароби жоми ишқам нарғиси мастинг будур ҳолим
Шаҳодат вергуси бу ранги зарду ашки хун олим
Ҳаробот аҳлини аҳволини хуммор ўландан сўр.

Раводур таъни хазён этса доим носеҳ жоҳил
Дегил воқиф сурури ишқдин ул умри беҳосил
Биҳамдиллоҳки, Мустағфар олибдур нашъаи комил
Муҳаббат лаззатидин беҳабардур зоҳиди ғофил
Фузулиш ишқ завқин ишқа завқи вор ўландан сўр.

271. ПАРТАВИЙ II - Бу шоир Хоразмли бўлуб, Хева шаҳаридандур. 1906 нчи йилда камбағал оидасинда дунёга келмишдур. Номи Мулло Отажон бўлуб, Охунжон ўғлудир. Ёшлиқдан етим қолиб, машаққат ила бир илож ила эски мактабда ўқуб саводли бўлмиш. Сўнгра ўрта мактабда таҳсил этишга муваффақ бўлмишдур.

549 с. Таълим-тарбия курсларида ўқиб, муаллимлик вазифасида бўлуб қишлоқларда ишлаб юрадур. Оқартув бўлимларида хизмат этар эди. Бу вақтларда (1930 йилларда ижоди гуллаган даври эди). Бироқ узоқ давом эта олмади. Шоир охирида касалликка ўралиб қолди. Ниҳоят бу касаллик уни 1956 нчи йил 13 сентябрда олиб кетди.

Хевада чиқадурган “Инқилоб куёши” номли гаҳетада турли темада босилган шеърлари қолди.

Тубандаги ашъор парчалари ундандур:

*Эй мухтарам инсон буюк унвонинг унутма
Меҳнатда садоқатда шараф шонинг унутма
Ранг олди ватан севгисидан қонинг унутма
Бу севги азиз этди тани жонинг, унутма
Чин ўзбек эсанг аҳд ила паймонинг унутма*

*Пир тўймаса эл тўймас эмиш, тўғри масалдур
Ер бўлса ариқ пахтани тақдири чигалдур
Авқоти ўғут, меҳнат анга қанду асалдур
Мўл ҳосил учун шарт бу ҳам яхши амалдур
Авқот иладур тандаги дармонинг, унутма*

*Меҳнатга якун иш била мўлжалланажакдур.
Иш тоши била кузда унум ўлчаланажакдур
Ҳар ваъда вафо бирла мукаммаланажакдур
Номинг сани олтун била зарҳалланажакдур
Оламга ёзар Партавий достонинг, унутма.*

550 с.

272. ШАЙДО - Бу тахаллусда бир неча шоирлар кўринадур. Бунда шеърдан намуна кўрадигимиз шоир фарғона водийсидан экани соф туркий сўзлаганидан, ҳам кўлёмалар (Беруний номли Шарқшунослик А.Қ.) институти вакиллариға Хўқанд шаҳарига 1956 нчи йилда бу шоирнинг тўла девони келтирилиб топширилганидан маълум бўладур.

Шоирнинг биографияси ҳалигача бизга очиқ маълум эмасдур.

Бу ғазал Шайдонинг нашидан таъбидандур. Бир кўлёмза баёзнинг 1157 саҳифасида “Ғазали Шайдо алайҳир раҳма” деган сарлавҳа ила тубандаги ғазал ёзилибдур:

Қон ютарман ғунчадек меҳри нигорим борича
Очилурмен гулдек охир навбахорим борича

Лоладек кўксумдаги доғим нечук пинҳон этай
Сочилур бу доғлар то лолазорим борича

Қумридек нола қилуб сарви равоним ишқида
Ҳар нафас сероб тураи сабри қарорим борича

Нийм бисмил сайддек бағримға ургил тифини
Қоншади қоним билан жони ғизорим борича

Гул юзингни кўрсатиб этдинг баса Шайдо мани
Ҳар сабоҳ нола қилай гашту гузорим борича.

ШАЙДОЙИ ДАКАНИЙ - Форс шоирларидан машхури бўлуб Ҳиндистоннинг Дакан вилоятидан-дур: Бир ғазалида бундай дейдур:

Қард Шайдо бағазал тоза кунун тархи сухан
Саъдий осуда бигу хоб кунад дар Шероз¹

---

551 с.

273. МАНЗИЛИЙ - Бу киши Ҳўқанд шаҳаридан бўлуб Марғилон даҳасида Мадрасаи Хонхўжада истиқомат этиб шул мадрасада муаззин бўлиб турган. Усули қадим ила шул мадраса олдидаги бошланғич мактабда муаллим бўлуб хизмат этмишдур. Ҳаётининг

---

¹ Маълумоти: Энди Шайдо ғазалда сўзининг шундай янги тарҳини туздикки, Айттил, Сайидий Шерозда хотиржам ухлай берсин. (А.К.)

сўнгида гиёҳвандлик балосига гирифтор бўлмишдур. Бу хабарни бизга берган ҳозирги кунда ҳаёт бўлган руҳоний олимлардан машҳури бўлмиш шул маҳаллада турувчи Мулла Йўлдош аъламдур...

Шоирнинг шеърларидан намуна бермаганлари учун ва шоир тўғрисида бошқа маълумотга ҳам эга бўлмаганларидан бўлса керакдурким, кўп илтимос ва рижоларимизни эътиборга олмай уч йиллик интизоримизга боис бўлдилар. Бошқа маълумот берувчилар ҳам юқоридагидан ортиқ бир нарса билмаганларидан қоричийни киромлар олдида хижолатимизга юқоридаги шаҳар аъламининг уҳдасидик содир бўлган камчиликдур деб кўрса-тишмизга оид бўлди.

552 с.

274. СУБҲИЙ - Бу киши Ҳўқанд шаҳаридан бўлуб, Қатагон даҳасида мискарлик маҳалладандур (Ҳозирги Тошканд кўчасида). Шаҳарнинг олимларидан бири бўлуб, номи Мулла Эшонхон кори деб маъруфдур. Маҳалласида бўлмиш Аврод масжид номли жойда имом ва мадрасаи Жомеъда мударрис бўлиб турмишдур. Ҳўқандда нашъу намо этмишдур. 1919 нчи йилда... вафот этмишдур. Муҳиддин маҳдум номли ўғли ҳаётдур.

Бу байт ундандур:

*Эй фалак, қайси қуёш юзлукни бир кун ер уза
Жилвагар қилдингу охшам ерга пинҳон қилмадинг.*

553 с.

275. ЖАЗБИЙ - Бу таҳаллусда икки киши кўрса-тиладур. Тожик тилида сўзлаган бир Жазбий бўлуб, ашъ-

ори мафҳум ва услуб ҳам бадий кучи ила ортуқроқ кўринадур. Киноя ва ўшатишда ўзбек тилида сўзловчи жазбийдан устундур.

2 нчи Жазбий сўзда 1 нчи Жазбийга етолмайди. ғазаллари навҳаомез. қуруқ, умумий сўзлардан чиқолмайдур. Бир неча ғазалларидан ниҳоят мувофиқроқ экани тубандаги ғазали кўрунди. Ҳар икки Жазбий тўғрисида ҳам бирор маълумотга эга эмасмиз.

Бу ғазал туркийгўй Жазбийнинг ашъоридан намунадур:

*Ҳеч киши мендек жаҳонда зору сарсон ўлмасун
Ёр ҳижронинда доим чашими гирён бўлмасун*

*Фирқати ҳажри менинг қилди асири нотавон
Меҳнати ҳажрила ҳам ким зору нолон бўлмасун.*

*Меҳнати дунё агар бошингга тушса ғам ема
Ҳарна кулфат бўлса бўлсун доғи ҳижрон бўлмасун*

*Ишрати айши жаҳонни бил ғанимат неча кун
Доғи ҳасрат бирла ҳеч ким хонавайрон бўлмасун.*

*Бу тириклик неча хушдур сен ғанимат бил ани
Ҳеч кишининг ғам била кўнгли паришон бўлмасун.*

*Жазбиё дарди муҳаббатга бўлубсен мубтало
Сендин ўзга ҳеч банда соҳиб афғон бўлмасун.*

554 с.

276. ҲАЙРАТИЙ II - Бу киши Шаҳрихон қасабасида бўлуб 1873 нчи йилда туғилмишдур. Номи Мулла Ҳошимжон домулла бўлуб, Солеҳ ўғлидур. Шоир Оразийнинг шогирдидур.

Шоир Мулла Асфарали Чархий Хўқандийнинг айтувларича, шоир Оразий бу шогирди Ҳайратийнинг тўғрисида маҳорат адабийаси жуда зиёда бир шоир эканининг истиҳсон этиб мақтаган эмиш. 1926 нчи йилда Оразий ила бирга Хўқанд шаҳарига бир сайл муносабати ила ҳар икки шоир келган эканлар.

Ҳайратий оқ пўстли тўлароқ гавдали киши экан. Бир вақтлар судялик лавозимида ҳам бўлуб хизмат этган. Ҳозирда 85 ёшда бўлуб, Шаҳрихонда нашъу намо этмоқдадур. Шул йил адабий фаолиятига 60 йил тўлушига муносиб Андижон шаҳарида юбилейи ясанмишдур. 1938 нчи йили Катта Фарғона каналига бағишлаб деган шеъри:

*Катта Фарғона каналин бошлаган бўлсун омон
Ҳам буни жорий қилишға ишлаган бўлсун омон
Нормасин ортиқ бажарган қаҳрамон бўлсун омон
Элга раҳбарлик қилувчи посбон бўлсун омон...*

*Бу канал бўлди муяссар янгилик дунёсидан
Бош бўлуб Норин сувидин ўтли Сирдарёсидин
Шиббалаб йўллар тузулди насту ҳам болосидан
Бир нур олмиш минг киши республика миқёсидан
Тўпланиб қазмоққа белни боғлаган бўлсин омон.*

*Ўзбекистон гуллади доруломон бўлди бутун
Тинчлик бирлан қурулди қўлланиб илму фунун
Ҳайратий эл рағбати ормоқдадар ҳар кун сайин
Ўзлари толиб бўлуб эрлар қаторида бугун
Келдилар ғайрат қилиб қиз ҳам жувон бўлсун омон.*

555 с.

277. ОРАЗИЙ - Бу шоир Фарғона водийсида Шаҳрихон қасабасинда 1869 нчи йилда сопол идишлар ясовчи кулол косиб оиласида дунёга келмишдур.

Қошғарни хитойлар келиб олгач, жуда кўп уйғурлар Фаргона водийсига ҳижрат этганлар. Шунда шоирнинг бобоси косиб кулол Муҳаммад Карим ҳам келиб, шунда жойлашган бўлса керакдур.

Шоирнинг номи Алихон бўлуб, Мулла Охунджон ўғлидур.

Бошланғич мактабни маҳалласида ўқуб отасидан кулочилик касбини ўрганмишдур. Бошда Шаҳрихондаги дастурхончи мадрасасинда араб тили ва унинг сарфи, наҳви, луғатининг ўрганди. Ана шу вақтда адабий китобларга берилиб бошқа шоирлар билан алоқа эта бошлади.

1906 нчи йилда Хўқанд Кабуторбоз масжидида истиқомат этувчи Шаҳрихонли Мулла Низомиддин номли пешқадамроқ бир мулла бўлуб, таъби назми бор эди, тахаллуси Нозим эди. Отаси жуда камбағал киши бўлган. Шул киши бошқа бир кишига Орази Мадрасаи Султонмуродга келиб эди, деган эди.

Оразий тахаллуси ила танилган, шуҳратшиор бўлгани англашилади. Чархий домуллани айтувича, Мулла Хошим Ҳайратийнинг шеърда устози бўлган эмиш. Шоир тараққийпарвар, муннавар ул фикр киши бўлгани, татар газеталари ўқуб турганидан кўринади. Шоирнинг 1924 нчи йилдан бошлаб ўғуллари қарамоғида турабошлагани зиёли болаларга эга экани юқоридаги фикримизни қувватлайди. Қалам хизмати ила иштиғол этгани ижодий ишига ёрдам этгани, бошқа шаҳарларга ҳам юргани фикрини очилишига йўл берган, бойларни зулмситам этганларини англаган. Революциядан кейиншуҳрати зиёдалашди.

1942 нчи йилда оғир касалликдан 1 нчи сентябрь куни ўз ҳовлисида 73 ёшинда вафот этди. Шаҳрихонда туғилган маҳалласининг номи қўйилди. Қабри ремонт этилиб тузатилди.

Тубандаги ашғорлар нашидаи таъьидандур.

556 с.

Қутулмоқ йўқму, ёраб, ушбу зулми ағнаёлардан
Чиқиб ердин ҳавога ўрлаган кибру ҳаволардан
сўрарга камбағалнинг қонини хуш иштиҳолардан
Кўзи оч, ўзи суллоҳликда ортуқдур гафолардан
Уёлмай лоф урар савдо-сотик, Ёлибу широлардан.

Тамоми халқ бошига бало Андижонда Мир Комил
Жафокашларнинг мулкин тортиб олмоқлиғда хўб омиш
Дегай сан камбағал деҳқонни ашвёсиға азроил
Жаҳонни қилди холо пул кўпайтирмоқ билан қойил
Ери, сув, молу мулки барчаси ғаспу риёлардан.

Ҳушомад бирла барча қозию мингбоши хизматкор
Тамоми муфти, ағлам, пир хатин ёзмоқ учун тайёр
Топарга бой кўнглин ҳар неча ҳукм этмоққа жаррор
Писанд этмайди минг деҳқонга ҳар кун етса минг озор
Кўрармиз кунда ҳар хил неча ранг жабру жафолардан

Қўқонда Солехжон, Марғилонда Саййид Аҳмаджон
Қувада бой Олим, Шаҳрихонда яна икки жон
Тарафкаш Саййид Олим, Аҳмад охундлардир ҳавлон
Асака Тешабой ҳожию Обиджон билан сарсон
Валекин ҳеч бир ер эмас бундоғ балолардан.

Тамоми касб холо савдогар номида сўдхўрлиқ
Ҳушомодгўйлиқда шайху эшон қилмади гўрлиқ
Буларнинг хизмати чун камбағал деҳқонда мажбурлиқ
Тасарруф қилмоқе ўз мулкини ҳеч кимда йўқ хўрлиқ
Умид йўқ ошнаю балки пиру пешволардан

Риёхўрлиқни тағлимига моҳир муфтию ағлам
Йўқ бўлди порасиз қози бўлиш балки имомат ҳам
Иқобатликни эликбошисиз ҳеч ким уролмас дам
Алар ҳам қайси бир бой ихтиёри бирла мастаҳкам
Татимак йўқ буларда чийзи ҳам шарму ҳаёлардан

1913 нчи йилда ёзилмишдур.

***

*Бодани ким кайфу сафо деб ичар
Хор бўлишлиқни либосин пичар
Шарму-ҳаё бирла кетар мол-ҳол
Оқибат инсонлиқдан ҳам кечар.*

(“Ўзбекистон маданияти” газетаси 1957 N47)

---

557 с.

278. ДЕВОНИЙ - Бу шоир Хоразмли бўлуб...
1937 йилда ҳибсга олинмишдур...

Тубандаги шеър нашидан таъйидандур:

*Ғанимат айла умринг фурсатин ҳар лаҳза Девоний
Ажал захрини ичмасдин бурун даврон аёғидин.*

---

279. НИЁЗ - Бу киши Хўқанд тарихига оид “Та-
рихи Шоҳруҳий”нинг муаллифи бўлуб, Хўқанд шаҳа-
рида Қатагон даҳасида Худойқул ботир номли маҳал-
лада аскарий сипоҳ оиласинда дунёга келмишдур. Мад-
расаи Охунд девонда ўқимуш. Таъби шеърга эга, олим
одамдур. Номи Муҳаммад Ниёз бўлуб, Мулла Ашур Му-
ҳаммад ўғлидур.

Ўз китобида кўрсатуви бўйича боболари Қора те-
гин томондан Эрдонахоннинг ҳукмронлиқ этган за-
монда Хўқанд шаҳарига келиб ўрнашмишдур. Шунга
биноан тарихни тожик тилига яқин этиб ёзмишдур.
(Китоб форсий тилда ёзилган). Давлати Мингийанинг
муассиси бўлмиш Шоҳруҳни 1121 нчи ҳижрийда (1709-

10 м.) тахтга ўлтуруб 13 йил бийлик мақомида ўлтуруб 1134 нчи йилда (1721-22 м.) вафот этди дейди.

Тарғовада ўтди. Кўк тўнлик азизлар мазори ўрнида Қасрул аммора номли 1 нчи ўрда бино этди. Боғбонон маҳалласи ўрнига энг олдин маҳалла тушди дейди.

*Пири хирад гуфт тарихи султони турк
Вақти рихлат шони Шохруҳ шуд зи атрокон жудо
ҳ. 1134 нчи сана бўладур. (1721-22 м).*

Бу киши китобида мадрасаи Муҳаммад Алихон Мирзо Ёдгор номли меъмор устанинг мубашарати ила тамом этганининг ҳижрий ила 1246 нчи (1830-31 м) йилинда эди, дейдур. Демак етти йилдан сўнгра тамом бўлгани кўринадур.

Тарихининг баъзи ўринларида мадҳиялар ёзгани кўринадур. Лекин Амир Насруллонинг зулмига қарши тубандаги рубоийнинг сўзлагани мувофиқ бир ёзган шеъри деб аталса бўлур.

*Эй забардаст дасти зер озор
Доимо турмагай қизиқ бозор
Зулм тиғин равомудур сурмак
Беғуноҳларни бундай ўлдурмак.*

***

Ҳозирча Аркнинг биноси устида ўттиз тўрт байтдан иборат бир қасида ёзадур. Лекин бирор ерида санъатларни кўрсатгани ҳолда санъаткор усталар тўғрисида бир сўз кўринмайдур:

*Қачон шарофат ила бул иморат ўлди зухур
Ер ила тенг бўлубон токи Қасро барча қусур*

деб бошлаб тубандаги тарих ила тугатадур:

*Ферузи қасри ҳама шаҳ бу қаср аро зоҳир
Бўлуб бу важеҳи ила тарихи файзу қусур*

Демак 1286 ҳ (1869-70 м.) (йили) бўлуб чиқадур.

280. ФАҚИРИЙ I - Бу киши Хоразм шоирларидан бўлуб, тараққийпарвар, мунаввар ул фикр шоирлардан биридур. Номи Мулла Абдураззоқ бўлуб отасининг номи Мулла Абужаббордур. Хева шаҳарининг яқинида бўлмиш бир қишлоқда 1884 нчи йилда деҳқон оиласинда дунёга келмишдур.

559 с. Отаси қишлоқдаги онгли зиёлилардан бўлса ҳам фақирроқ киши бўлганидан ҳукуматнинг идораларида бирор хизматда бўлолмаган. Мактабдорлик этиб халққа маърифат тарқатгандир.

Шоир ёшлигидан деҳқончилик ила отасига кўмак этиб, ўз савийасини ўсдириш ва адабиёт ила шуғулланиш билан Хева мадрасаларида ўқуб илм ҳосил этмишдур.

Талабалик давридаёқ адабий ижоди ила танила бошлайдур. Бошданоқ хон ва унинг маъмурларига қаршу зулмларини очиб шеърларидан кўрсата бошлайдур. Бошданоқ ҳокимлар таҳдиди остида қоладур.

Шоир Фақирий ҳақиқатда ҳам қашшоқликда яшади. Адабий санъатдан ташқари шоир Фақирий машҳур наққош бўлуб, ҳам илми мусиқийининг буюк намоёнларидан бири эди. Хусни хатда машҳур ҳаттот, жаллий қалам ила хати настаълиқнинг Мир Алиси эди.

Ўз ижодини ўз қалами ила тўлаб “Гулшани ишқ” номида бир баёз вужудга келтирди. 1916 нчи йилда ўзи босдирди.

Улуғ Октябрь революциясидан кейин Хоразм маориф бўлумида саркотиб бўлуб ўлтурди. Фарқи зарурат ила ҳаёт кечирини натижасинда жисмоний заифлик юзага

чиқиб, охирида кўзлари кўрмас бўлб қолди. 1925 нчи йилда Хева шаҳарида вафот бўлди.

Тубандаги ашъорлар шоир Фақирийнинг нашидан таъбидандур:

*Йиғлатибон мазлум элни кўп замонлар қон-қон
Қон ёшидин эмди тинмай ҳаз этибон бода хон
Меҳнат аҳли зору саргардон топмай бурда нон
Кўп гуноҳсиз қиз ва ўғлон минг азобда берди жон
Сизларга фош этибон ҳар ситамни беомон
Оч бўридек эмди увларсиз чекиб оху фиқон
Навбат эмди сизга етди йиғлангиз, қон йиғлангиз
("Шарқ Юлдузи" журналичан қисқартиб олинди).*

281. МҮТРИБ - Бу киши Хоразм шоирларидан.

Адабий ҳаракатнинг янги даврида кўзга кўринган намоёндаларидан бўлб, номи Муҳаммад Ҳасандур. Хеванинг машҳур кишиларидан бўлмиш Ҳожи табибнинг ўғлидур. Отаси ҳам маърифатпарвар, муннавар ул фикр киши бўлмишдур. 19 нчи асрнинг ўрталарида Хева шаҳрида туғулмиш Мутриб бошланғич мактабда ўқиб музикага қизиқиб ҳаваси ортади. Музикашунослар ила алоқаси зиёдалашади. Адабий маҳорати ила ҳам кўзга кўрина бошлайди. Завқ-шавқ эгаси бўлмиш шоир ўзига Мутриб деган тахаллус ила чиқишни ихтиёр этадур. Нашдаларида ул элни маданий ҳаётга тортиш зулм-тааддийга қарши руҳда бўлб, ҳукмрон тоифани ўзидан ҳуркитиб кўяди. Таъқиб остида қолади.

Хева хони бўлмиш Муҳаммад Раҳим II буни шеърларини тўплаб босдириш баҳонасида йиғиштириб кўпини куйдириб ташлаб йўқотиб юборадур. Доимий 561 с. равишда ҳавф остида 561 таъқиб ва таҳқирга яқин ҳаёт кечирадур.

Шоир ҳам шашмақом соҳиби музикачилиги ила элга танилмиш Мутриб Исфандиёрхон қаҳридан кўрқуб

юрадур. Ниҳоят Жунайдохон ҳовлисини босиб талон-тароҷ этиб вайрон этадур. Шоир мўъжиза шаклида қочиб кутуладур. Шундан сўнгра ўзига Мутриби хона хароб деб тахаллусга қўшимча билан шуҳратланадур.

Хевада инқилоб бошланиб, Халқ шўроси бошланган, Мутриб яхши нафас оладур. Бутун кучи ила саҳнада кўрина бошлайди. “Нашидаи дилназирлари”, “Инқилоб куёши” газетасида қатор ёзила бошлайди. Ниҳоят 1923 нчи йилда 70 ёшларинда Хева шаҳарида вафот этадур.

Тубандаги шеърлар ундандур:

*Билинлар, эй халойиқ, сизга бу бир яхши даврондур
Тамомий юртимизда нозу неъматлар фаровондур.*

*Топиб пиру жувон осойишу озурда дил бўлмай
Бари маҳзун ўлан эллар дамодам шоду хандондур*

*Бўлуб қурултойлар, ижрои кўмита шаҳар аро барпо
Бу давлат файзидан бизларга ҳар мушкуллар осондур.*

*Юрадурлар узун ҳар кунда бизга посбон айлаб
Бихамдилаҳ, аларни мақдами осойиши жондур.*

*Мудом эй содда диллар Мутриб осо шод бўлинларким
Бари душманлар аҳволини кўрким, хонавайрондур*

(“Шарқ юлдузи” журнали 1958 йил сон N4)

562 с.

282. БАЁНИЙ - Бу киши Хоразм шоирларидан машҳури бўлуб буюк олим, тарихшунос ва таржимон муаллифлардан бўлуб, Мунис Хоразмий ҳам Оғаҳий ва Комилларнинг илтифотига сазовор бир сиймодур.

19 нчи асрнинг 40 нчи йилларида олим, мусиқий-шунос оиласида дунёга келмишдур. Номи Муҳаммад Юсуф бўлуб Бобобек ўғлидур. Баёний отасидан музикачилиқни, хаттотлиқни таълим олмиш. Мунис ва Оғаҳийларнинг адабий нашидаларидан баҳравар бир шоир бўлуб етишмишдур.

Баёнийнинг ўз элига этган илмий хизмати ҳам шулдурки, музикада янги куйлар яратди. Бунда Комилнинг ёрдами бўлди. Бундан бошқа машҳур Комил Хоразмий ила бирга ўзбек куйларига бир тарихий асар яратди.

Бундан бошқа Хоразм тарихига оид “Шажараи Хоразм шоҳий” номли бир тарих яратди. Машҳур “Тарихи Табарий”нинг форс тилидан соф ўзбек тилига таржима этди. Бундан бошқа яна “Тазкираи Давлатшоҳий”нинг ўзбек тилига таржима этди. 1920 нчи ва 1921 нчи йилда Хоразм тарихининг 16 бобдан иборат Хоразмининг янги тарихини ёзиб чиқди.

---

283. ЧОКАР - Бу киши Хоразмли бўлуб Хева шаҳаридандур. Номи Муҳаммад Юсуф бўлуб Муҳаммад Яъқуб ўғлидур. 1872 нчи йилда Хева шаҳарида дунёга келмишдур.

Бу кекса шоир композитор, бастакор ҳам машҳур хусни хат соҳиби хаттотлиги ила маъруф киши бўлуб, шоир Аваз Ўтарга замондош ва дўсти эди. Бошдаги шеърлари билан машҳур эса ҳам зулмга қарши ашъорлари бўлур эди. 1920-21 нчи йиллардаги инқилобда янги даврнинг биринчи сафларида туруб хизмат этди. Марказга келмиш эди. 1951 нчи йили Тошкандда 80 ёшинда вафот этди.

Илм маърифатга халқнинг чақириб ёзган сўнгги шеърларидандур:

*Жаҳонда ҳеч миллат яшай олмас илму ирфонсиз
Онишингдек ким, туралмас ҳаётга жисм ила жонсиз*

*Маориф дур жаҳолат дардини дармони фаҳм айланг
Фанолиқ етканидур бўлса ҳар бир давр дармонсиз*

*Беринг фарзандингиз мактабга Чокарнинг сўзин тингланг
Жаҳонда яшай олмас ҳеч миллат илму ирфонсиз.*

564 с.

284. ХИЖРАТ II - Бу киши Марғилон шаҳаридан бўлуб Чуқур мадраса-маҳалласида (Дўфи бозори) туруб нашъу намо этмишдур. Номи Мулла Абдурахмон Аълам Муҳаммад Қосим ўғлидур. Кўк кўз киши эди. 67 ёшида 1922 нчи йили босмачилар қўлида шаҳид этилмишдур.

Фозил, мухтарам домулла Муфаззалшоҳ Маҳдумнинг кўрсатувларича, Муҳийнинг девонида (ғазал)лари бор эмиш. Шоир Муҳийнинг дўсти ва ошноси экани Муҳийнинг бу кишига ёзган бир рубойисидан кўринадур. Хижрат II нинг ғазали девони Муҳийда кўринмайди. Муҳий бу шоирга тубандаги рубойининг ёзиб қолдирган халос. Ул эса будур:

“Марғилондаги Мулла Абдурахмон Хижрат учун бу қитъани”

айтиб эдим:

*Қилган эдим мен сени наслигни Хижрат ихтиёр
Келдиму билдимки, сен ҳам Хижрат айлаб ихтиёр
Бозашти Андижон ҳам топмадим сандин асар
Шул сабабдин Марғиондин хижрат этдим ихтиёр*

285. БОБО РОЖИЙ - Бу киши Хўқанд шаҳаридан бўлуб, сипоҳ оиласида 1239 нчи ҳижрий (1823) йилда дунёга келмишдур. Номи Мулла Бобобек домулла бўлуб, Юсуфбек бин Хотамбекнинг ўғлидур. Хўжанд даҳасида ғози ёғлиқ номли маҳаллада (шаҳарнинг ғарбий томонида) ўсмишдур. Шаҳар мадрасаларида ўқуб арабий таҳсил олмиш. Имомлиқ вазифасида бутун ҳаётининг ўтказиб нашу намо этмиш. 91 ёшинда ҳижрий 1330 нчи йилда (1912) Кал Дўшан номли қишлоқда вафот этмиш. Ҳаётининг кўп қисмини Катта Афғон номли қишлоқда намози жумъа масжидида ўтказмиш. Сўнгра Кўк дуффи қишлоқда энг охирда Кал дўшанда вафот бўлмиш. Умуман аҳлоқга тасаввуф руҳида “Тазкират ун аном” номида бир китоб ёзмиш экан. 1303 нчи йила (1885) тамом этмишдур. Китоб аҳлоқга доир бўлуб, назм билан баён этилмиш қуруқ сўзлардан иборатдур. Баъзи тарихий маълумотларни назарга олмаганда фаҳмлиги камдур. Аруз вазнидаги бадиий куч кам, адабиёт қондаларига риоя қилинмаган бўлуб ғазаллар қасидага айланиб кетган.

Бу киши ўзбек уруғидан экани тўғрисида ўз шажарасини тубандагича кўрсатадур:

Отам Юсуфбек Сотимбек ўғли Пешоғар работ номли жойдан бўлуб, Юз уруғидандур. Худоёрхон замонида Хўқандга келиб ўйланган, ғозиёғлиқда қирқлар маҳалласида турган, сипоҳ бўлуб хизмат этган. Уч ўғул бўлган. Бу жойлар Русия ҳукуматига ўтгач, отам ҳажга чиқиб кетиб Мадинаи Мунавварида тўхтаб қолмиш, вафот этмишдур, дейди. Бу китобни биз ўғли... бек қўлидан олиб кўрдик.

Бобобек ҳар ҳолда ўз замонасининг зиёлиси бўлуб, замонаси руҳига муносиб бир таълиф эгаси бир нозимидур ва Хўқандликдур....

566 с.

286. ТАВАЛЛО - Бу киши Тошканд шаҳаридан Жадидизм даврининг машҳур арбобларидандур. “Туркистон вилояти газетаси”да элни илм-маърифатга чақирувчи навҳали шеърлари босилиб турар эди. Сайрам қасабасида қози Байзо номли мозорли жойда яшаб 1913 нчи йилда вафот этди ва шул мозор қабристонига дафн этилган.

Шоир Мавлоно Юсуф Сайромийнинг шогирди бўлуб унинг бир девонининг тўплаб босдирмишдур. Вафот тарихи ҳам тушурмишдур. Масалан:

*Эдим бу соҳиби девона шогирд
Этардим хизматини аз дилу жон
Мани отим эди Мирза Тўлаган
Тавалло деб тахаллус лутф бирлон*

1914 нчи йилда “Садои Туркистон” газетаси чиқарилганда бу мухаммасни демиш...¹

* * *

*Миллато, бил бул садо ҳақни биза эҳсонидур
Ёшу қари, бил қадрини турон элин меҳмонидур
Мағрур ўлманг зарға сиз бу имтиҳон унвонидур
Боғламанг дунёға кўнгул мулки боқий фонидур
Ким кўнгул боғлар анга нодонлар нодонидур.*

*Ҳаз учун, эй дўстлар, еткурди, кўр, парвардигор
Шукр этинглар, эй ёронлар тинмайин лайлу наҳор
Ташлангиз кийну адоватлар, бўлуб бир бирга ёр
Ҳар баҳор айёми очилган гул ила лозазор
Ерга кирган гулжабинлар чехраи хандонидур.*

¹ Юсуфий ғазалига таваллоннинг боғлаган мухаммаси. А. Қ.

*Нечалар кетди бу дунёдин бўлуб беном-нишон
Оху хасрат бирла қилди печалар бағрини қон
Охири қилди кафан пўш бермайин ҳаргиз омон
Соҳили мақсадга етмай жумлаи пиру жувон
Дасти ҳосрат бошида ғарқи бало туфонидур.*

567 с.

*Ҳушинг ўлса, дўстлар, алданма бойлар молиға
Боқмағил турли либоса боқ анинг аъмолиға
Нечук тағлим айлаюр атфолнинг акмолиға
Абри найсон ўлмағил гулшанда гул аҳволиға
Қатраи борон эмасдур дийдаи гирёнидур.*

*Дунёда кўргил ҳама овораи золи фалак
Бермади дардиға дармон чораи золи фалак
Кўргузур найранглар маккораи золи фалак
Ранги роҳатдин бири рухсораи золи фалак
Рўзгоре йўқ, ғами андуҳ, меҳнат конидур.*

*Илму фан, билғил, қоронғу дил ўйини ёритар
Илм отиға минса ҳар ким, мақсадиға тез етар
Баъзилар милёнчиман деб илмни инкор етар
Ким бўлуб мағрури дунё аҳли дилни оғритар
Ўз замонининг ўшал фиръавн ила ҳомонидур.*

*Миллата ёзишмагани турма бориб ёнида
Бўлмагай ҳеч ҳосият тай қилса ошу нонида
Гўр кафан иси келур кийма, ани чопонида
Се бақо бор деб гумон этдим жаҳон айвонида
Бил яқин аввалда хони эрди охир нонида*

*Йўлдин озма, эй дило, ҳар хоҳиши дунё учун
Бошда карнай, сўнгра вой вой дониши дунё учун
Тўрт сўқум ун, етти қўй беш кун оши дунё учун
Бас кўруб алданмағил орой иши дунё учун
Бу ҳавойи нафс хоҳишлар ҳама шайтонидур.*

Кетди булбул боғ ато қолди чаманда зоғлар
Аҳли донишлар кетиб қолди ўрнига дардисар
Бунлари кўркунчиси йўқдур қиёматдин магар
Нафъи дунё деб риёу ришвадин қилмай ҳазар
Ҳолиёким еб ичарлар бори элни қонидур.

Эй хирад аҳли, билинг, ҳар файзи одам лутфи ҳақ
Ҳар кима бўлмас насиб бил аҳли отам лутфи ҳақ
Эц Тавалло, бил ўзинг ҳам бу шиорим лутфи ҳақ
Юсуфий дам сақла билғил файзи олам лутфи ҳақ
Фазли эҳсони давосиз дардлар дармонидур.

***

568 с.

Фалак, бизга хабар бер нечун безътибор этдинг
Жаҳонда барча эллар ичра бизни шармсор этдинг
Жаҳолат риштасиға банд этиб, раҳм этмадинг ҳаргиз
Фалокат ҳандақи узра бугун бизни дучор этдинг
Шарорат ёмғурини ёғдириб миллатни бошиға
Адоват тиға отландириб бизни сувсар этдинг

Фароғат боғида агёрлар дастиға гул бердинг
Надомат бирла бизни лола янглиғ доғ дор этдинг
Ҳаловат бошқа эллар топди ирфон сунбулин искаб
Ҳарорат хорини санчиб бизи кўп захмдор этдинг
Саодат тоғиға кўйди қадамни бошқа миллатлар

Сафолат кўчасида бизлари кўп хоксор этдинг.
Фасоҳат бирла ғайрат бердинг онларга, биза кулфат
Надомат, эй фалак, бизларни сен кўп бемадор этдинг.
Иноят қил тавалло, айласа золим фалак сенга
Ҳабар берил недин бизларни бундоғ тор мор этдинг.

287. ХАЁЛИЙ - Бу шоир Тошканд шаҳаридан бўлуб, номи Холиддур. Отаси Муҳаммад Сайид бўлса керакдурки, Холид Сайид деб маъруфдур. Новча бўйли, қотма гавдали, буғдой рангли, европача костюмда бўлсада, кичик саллали олим киши эди. 1913 нчи йилда Хўқандда бўлуб, тахминан 33 ёшларинда бор эди. Хўқандда чиқа бошлаган “Садои Фарғона” газетасида бир мақоласи ила “дариг” радифли газали босилиб чиқмиш эди. Сўнграги аҳволдан хабарим бўлмади. Бу газал ундандур. “Намунаи таассуротим” сарлавҳаси ила ёзилмиш эди.

*Ағла, эй авлоди миллат хору зор бўлдинг дариг
Жаҳл ила гафлат юзидин тору мор бўлдинг дариг*

*Ҳошмату жоҳа етишди илм ила ағёрлар
Жаҳл водисида танҳо хоксор бўлдинг, дариг*

*Ҳоли помоли ҳақорат, фикри истиқбол йўқ
Инқирозға юз тутуб заллат шиор бўлдинг дариг*

*Ҳодисоти ваҳм тўфонинг балосидин бугун
На хабар олдинг ва на заврақ сувор бўлдинг дариг*

569 с.

*Жаҳли бадкоринг қўлидин кимга етмиш манфаат
Сен дахи уммид ила ул жаҳлга ёр бўлдинг дариг.*

*Оламу қозию бойлардан санга йўқтур мадад
Ваҳ на гирдоби фалокатга дучор бўлдинг дариг*

*Даҳрдинму шиква айлай ё сиёҳи бахтдин
Жаннату фирдавс ирфондин канор бўлдинг бариг*

*Комёби баҳравар базми маорифдан рақиб
Ҳажри ул дилдор ила сен ашки нор бўлди дариг*

*Дилрабои маърифат оғуши ағёра тутуб
Беҳамият бобида сен ошкор бўлдинг дариф*

*Эй ҳаёли руҳи поки Мустафодин сўр мадад
Уммати ислом ҳолидин на зор бўлдинг дариф*

288. АҲТАРИЙ - Бу шоир Тошканд шаҳаридан, хазратлар авлодидандур. Афандихон деб аталур. 1918 нчи йилда ижодий тараққий этган "Садои Туркистон" газетасида халқнинг илм-маърифатга тарғиб этиб ёзмиш ашъорлари босилар эди. Жадидизм даври шоирларидандур...

*Тараққийга қўяр миллат қадам оҳиста-оҳиста
Кўнгилдан дафъ бўлғай жаҳлу ғам оҳиста-оҳиста*

*На деб зиндони зиллат ичра қолдинг кўп деманг маҳбус
Чиқиб бир кун бўлурмиз муҳтарам оҳиста-оҳиста*

*Умидинг узма ҳимматни баланд эт саби ибрат қил
Олурсан қўлга мақсуди алам оҳиста-оҳиста*

*Агар эксанг ниҳоли дафъатан бўлмас улуғ охир
Ёзар ул барг шоҳин дамбадам оҳиста-оҳиста*

*Сипоҳи илм тортиб аскарин чиққанда кўргайсиз
Қилур ҳар ён жаҳолат аҳли рам оҳиста-оҳиста*

*Тажаддуд аҳлига бўлган муқобил ҳарзағуларни.
Ҳақиқат ўзи айлар муттаҳам оҳиста-оҳиста*

*Ўтуб миллийга ашъори ҳама шоирларнинг минбаъд
Димоғидин кетар жоним укам оҳиста-оҳиста*

*Таназзул на тараққий фарқ этмай соддадиллар ҳам
Ғ.либ ҳо.шн бў.луб соҳиб надам оҳиста-оҳиста*

Жаридамиз, нуфусимизга оздур, деб еманг қайғу
Чиқар майдона кўп аҳли қалам оҳиста-оҳиста

Жаҳолат сарбаланд бўлди деб ўлма Ахтарий дилхун
Қилур охир илм бу борнинг хам оҳиста-оҳиста.

* * *

Жаҳолат дардидин тегмишиди элни ерга паҳлуси
Очилди ногоҳон доруш шифони икки корпуси

Бўлуб беҳуш ётмиш кўрди андек хушга келтурди
Сепиб атрин чиқибон миллатнинг икки орзуси

Буюрди хастахона ичра элтинг дору олсунлар
Билингким, хастахона мактаб эрмиш, илм доруси

Шижоат қилдилар шундоғ замонларда десанг мумкин
Маориф размгоҳин бир и пастим бир дарзуси

Мақола ёзсалар аҳволимиздин сарзаниш айлаб
Йиғайлиқ ҳуққани дил ичра бергаъ бизга лулуси

Фигонким, табакай бу бистари ғафлатда ётганлар
Умидим шояд, учгай бу садолар бирлан уйқуси

Еган элнинг ғамини, Ахтарий, одам ҳисоб этгил
Йўқ эрса ҳар кими ўзига лойиқ бордур қайғуси.

---

289. ҒОФИЛ - Бу киши қайдан экани маълум бўлмади. “Садои Туркистон” газетаси томонидан муштариёларга ўқуш учун чиқарилмиш “Шеърлар тўплами” баёзида 44 нчи бетда тубандаги навҳали шеъри бошланган. Бошқа баёзларда бу тахаллусни учратгани-

миз йўқтур. Маҳаллий газеталарда шеърлари бўлса керакдур. Анча маърифатли шоир экани шеъридан кўринадур. 1910 нчи йилларда нашьу намо этган бўлиши эҳтимолдур. Тараққийпарвар шоир экани шеъридан маълум. Тубандаги шеър ундандур:

Ҳайлий, Ҳислат, Тавалло, Ҳижрон, Камий, Сидқий, Васлий, Шавкат, Даврон, Ахтарийлар жумласидандур. !

“Бизим миллат на ҳолда” 571 сарлавҳасида ёзадур:

*Кўзунг оч, аҳли Туркистон, бугун рўзи надоматдур
Ҳома миллат тараққийда бизим миллат касолатдур*

*Нечук биз илму санъатдин ҳамиша эътироз этдик
Бунга боис ҳамиша ўз аро чиққан адоватдур*

*Биза лозимки, ёшларни илмдин бохабар қилмоқ
Бўлуб чиқса маорифлик нечук бахту саодатдур*

*Тараққий этмиш эркан бизда аввал илм ила санъат
Қаён кетди ўшал дамлар? биза ғафлат синоатдур.*

*Ҳамиша мағрур ўлдук биз бугун базм ила бидъатга
Ҳамоно феълимиз бадхулқлик кори касофатдур*

*Шарорат, фисқларга молларни сарф этгаймиз
Маориф учун сўралса бир тийин бермак алолатдур*

*Жаҳон, олам ҳам илму ҳунарга тез қадам қўйди
Ки ваҳшат бизга ёр ўлди бунга боис сафолатдур.*

*Агар биз бундайин илму ҳунардин эътироз этсак
Ахири хор ўлурга бу жаҳолат бир аломатдур.*

*Макотиб ҳам мадорим очмоққа авлоди миллат чун
Керак ҳозир биза янглиғ шижоатла саҳоватдур.*

*Илоҳо, бер зиё биздек ҳамиша осий ғофилга
Ғиғонимдин умидим охири авфу шафоатдур.*

290. ЛАЙЛИ - Бу хотун шоира асли Ашқабод шаҳаридан бўлса ҳам вақтинча Хўқанд шаҳарида Қатагон даҳасида раис номли маҳаллада нашъу намо этиб турмушдир.

1905 нчи йилдан то 1917 нчи йилга қадар шунда яшамашдур. “Хон саройи” номли жўйда чой савдоси ила машғул савдогарлардан Ашқабодли Мирза Жаъфар номли бойлардан бирининг қариндоши бўллуб, шунинг оиласида бўлмишдур. Мирзо Жалол номли 25 ёшлар чамасида бир ўғли бор эди. Ўқимишли йигит эди.

Лайлихоним 1913 нчи йилда шул саройда турувчи савдогарлардан Обиджон Маҳмудов номли киши томонидан Хўқанд шаҳарида ўз тифографиясида (Ҳайдарбек II маҳаллада) ҳозирги 1 нчи Шарқ кўчасида) чиқарилмиш “Салои Фарғона” 572 с. номли ўзбек тилидаги 572 газетасининг табриклар (шеър) ёзиб юборган. (Бу шеър) шул газетанда... босилмиш эди. Шундан иқтибос этиб олинмишдур. Бизим тазкираимизга хотун шоиранинг Хўқанд шаҳаридаги ижоди экани, агарчи тожик тилида бўлса ҳам қисқача кўтариб тарих саҳифасида қолдиришни лозим кўрдик.

Лайли хоним “Табрикнома” сарлавҳасида 19 байтдан иборат шеърини тубандагича айтадур:

*Ҳазорон шукр бар даргоҳи ҳайи қодири субҳон
Ки аз ашроқ нури маърифат офоқ шуд раҳшон¹.*

Ўн учинчи байтдагича дейди:

*Дамодам чун суруши ғайб ва Хўқанд мебийнам
Салои руҳ бахш ояд зи Фарғона ба гўши жон².*

19 нчи байтда тубандагича деб тугатади:

¹ Маъноси: Ҳайи қодири субҳон (яратувчи А.Қ.) дагоҳига минглаб шукрки шарқдан чиққан маърифат нури уфқлар ёритди. А.Қ.

² Дамодам Хўқанддан ғойибдан келган суруш (ғойб овози)ни кўргандай бўламан. Жон кўлоғига Фарғонадан руҳ бағишловчи сало эшитилди.

*Ба табрики жароидҳо рақам зад хомаи Лайли
Кунун боқи бимонад то абад ийн сайти Туркистон¹*

Бу табрикномаси “Садои Фарғона” газетасига бўлса ҳам Самарқанд шаҳарида чиқа бошлаган “Оина” журнали ила Тошканд шаҳарида чиқаётган “Садои Туркистон”нинг ҳам ном тутуб ўтган (12 нчи байт ва 14 нчи байт) шунга биноан “Жароидҳо”, яъни газеталар деб ўтадур.

Шоиранинг номи Лайли хонимдур. Олима, фозила бир хотун эди. Мирзо Жаъфарнинг хотуни эмишдур. Қариндоши бўлса керакдур.

291. ЛУТФИЙ II - Бу шоир тўғрисида бирор маълумотга эга эмасмиз. Биргина шеъри баёзчада кўрунди. 1910 нчи йилларда нашъу намо этган шоир экани маҳаллий газеталарда шеъри ёзилиб тургани кўринадур.

Фақат шул тубандаги навҳали шеърида Намангондан эканининг ўзи кўрсатадур. “Садои Туркистон” газетасида босилган шеъридан бўлса керакдур. 1905 нчи йилдан бошлаб то Октябрь революциясигача ўтган даврда газеталарга 573 с. шундай афсусли шеърлар ёзилур эди.

Шоир Лутфий ҳам ўшал давр шоирларидан биридур. “Миллатим” сарлавҳаси ила тубандаги шеърни ёзмишдур:

*Кеча-кундуз тилда зикримдур садои миллатим
Хизматимдур бор танимда жон фидои миллатим*

¹ Лайли газеталарнинг табриги учун ёзди.

Энди ҳар доим бу Туркистон овози жаранглаб тураберсин.

*Миллатим ёдимга тушса кўзима уйқу харом
Кечалар фикр айлаб бўлдим адоий миллатим*

*Жумла миллатлар тараққий тоғига чиқди этиб
Биз ҳам эмди дору айлайлик баёни миллатим.*

*Эй, азиз дўстлар келинлар, маърифат гулзорига
Чашмасидин қатра нўш айланг шифои миллатим.*

*Ҳар маҳалла масжидига икки мактабни очинг
Қизлар учун ҳам ўғулларга давои миллатим*

*Андалиби хуш наводек илм шоҳига кўнуб
Маърифат ишқида сайр айланг навои миллатим*

*Эйки, лутфий сен қутулғай сен бу гафлат жоҳидур
Илм излаб кет Намангондин барои миллатим.*

292. МАШҚИЙ - Бу шоир тўғрисида тўла маълумотга эга бўлмадик. 1841 нчи йилда Ўзбекистон районига тобеъ Яйфан қасабасида туғилиб, шунда ўсуб нашъу намо этиб 1919 нчи йилда вафот этмиш. Мулла Маҳмуд Ҳаким деган маъруф табиб томонидан Хўқанд шаҳарида босдирилмиш “Баёз” да кўринишича “Муҳаммаси Фирқат бар газали Машқий” сарлавҳасида бир муҳаммас бордур. Шундан газал қисмини ажратиб олдим. Текширганимизда баъзилар машқий шул Маҳмуд Ҳакимнинг ўзидур, деювчилар ҳам бўлди. Бу кишининг вафот вақтида 78 ёшинда экани, фирқатга замондош экани бунга бир оз яқин келадур. Бу киши томонидан Фарғона тарихига оид “Мунтахаб ут таворих” номида бир асари ҳам машҳурдур. Тиби атиқга доир илмий (иши) ўзбек тилида литография усулида босилмишдур. “Тариқи илож” номли асари ҳам бордур. Мулла Муҳаммад Ҳаким Шоди Муҳаммад ўғли Яйфонийнинг “Та-

риқи илож” номли китоби 1910 нчи йилда Хўқонда босдирилмишдур. 574 с. Балки шоир Машқий бошқадур. Лекин бошқа тазкираларда бу тахаллусга дус келганимиз йўқ. Ҳар ҳолда Фирқат мухаммас этмиш Машқийнинг ғазали будур:

*Ажойиб шўх камбар ман эмас олам бори қулдур
Гирифтори ики жоду кўзи Кашмиру Кобулдур*

*Ики рухсора тутган қайрилиб ул икки зулф эрмас
Магарким, ики гулбарг узра солган соя сунбулдур*

*Лабинг фикри каломингдин этиб ҳар лаҳзада роҳат
Демиш бир неча бетавфиқ давоси қанд ила гулдур*

*Йўқотди гавҳари дарёни, дандонинг оти бирлан
Бу дурга қарши ногоҳ келса они нархи бир пулдур*

*Била олмай раҳи ишқингда жонимга налар бўлгай
Тушубман бу хатарлик йўл аро корим таваккулдур*

*Ким ул гул исмини ҳар байтни бошина гул этдим
Очилгай деб баҳор айёми сайри Машқий булбулдур.*

293 МУҲЛИС - Бу киши асли Намангонлик бўлуб, Бухорода таҳсил этмиш ва кўпинча ҳаётининг сайру сайёҳат ила ўткармиш ва Бухорода амир Насруллонинг даврида Лаби Ҳавз Девон беги номли майдонда ваъз сўзлар айтмиш. Вафоти тўғрисида бирор сўз йўқ. “Тухфат ул обидийн” эгаси шоир Обид Намангоний қори Исомиддин воиздан эшитиб ёзадур. Номи Мулла Муҳаммадёр дебдур. Кичикроқ бир девони бор бўлуб алабий қондалардан йироқ мухаммаслари қасида шаклида хотима бўлуб кетадур. Сўфиёна шеърлари кўпдур. Бухоро шаҳарини мадҳ этадур.

Тубандаги шеърлар танлаб олинди:

*Мани Мажнун қилан ул лайли суврат ёрлардурлар
Кўзумни пурхун этган кўзлари хумморлардурлар*

575 с.

*Қадимни дол қилган навниҳоли нозанинлардур
Юрагим хаста қилган шўхи дилозорлардурлар*

*Неча кун хизмат айлаб итлари бирлан ётай анда
Мени маҳрум этан ул ёрдин ағёрлардурлар.*

*Дема олдимда ҳуру ҳавзи кавсар васфин эй зоҳид
Қадисим доимо ул лаъли шаккар борлардурлар*

*Дедим, кўз, тўкма ёшинг билмасун зорингни мардумлар
Тўкуб фош этди розим дийдаи беорлардурлар.*

*Деди зоҳид манга келгил ридо ол сафҳа илкиннга
Ки йиртиб пардасин панжанг дедим зуннорлардурлар.*

*Қочиб зуҳоддин кирдим харобот ичра Мухлисдек
Ки чун мунда неча бе кафшу бедасторлардурлар.*

576 с.

294. УМАРИЙ - Бу шоир Хўқанд шаҳаридан бўлб Хўжанд даҳасига қарашли Чиннисозлиқ номли маҳаллада ҳозирги Муқимий кўчада хизматчи оиласида 1912 нчи йилда дунёга келмишдур. Номи Муҳаммад Амин-жон бўлб, Муҳаммад Умарнинг ўғли бўлганидан шоир ўз ашғорлари остига қисқартиб Амин Умарий деб имзо этиб эди. Халқа шул тахаллус ўрнида кўрилмишдур.

Муҳаммад Амин бошланғич мактаблардан 3 нчи сонли (ҳозир 10 йиллик)да битириб Тошканддаги Уни-

верситетнинг филология факультетида ўқуб ҳолида ҳам ашъорлари деворий газетада кўрула бошлаган эди. 1930 нчи йилдан расмий газеталар, журналларда кўрилди. 1935 нчи йилда университетнинг тамом этди. 1937 нчи йилдан бошлаб Тошкандда тура бошлади. Шу йил Ўзбекистон ёзувчилар союзига аъзо бўлуб кирди. Турли темаларда шеър ва повестилари ҳамага маълум бўла бошлади. Драматургияда Яшин билан бирга “Ҳамза” драммасини яратишда иштирок этди. Садриддин Айнийнинг қайси бир юбилейсига¹ бағишлаб ёзган тожик ва ўзбек тилидаги шеъри диққатга сазовор бўлди ижодий маҳоратига далилдир. Ниҳоят бу умид этдигимиз ёш шоирга ориз бўлган касаллик орамиздан бевақт 1942 нчи йил 14 нчи ноябрда ҳаётига хотима берди. Отаси ҳаёт эди. Амин Умарий хушқомаг, соғлом кўринишли оқ юзли, хомуш, ҳилмди, уйчан бир сиймода ҳануз кўздан кетмайду.

Тубандаги шеър Умарийдандур:

“Фарғона шеърлари” номли шеърларидан:

*Ям яшил воҳаларга
Бадий лавҳаларга
Шеърий сарлавҳаларга
Бой экансан Фарғона*

*Оҳ майин аллаларга
Мардона яллаларга
Ҳосилли далаларга
Жой экансан Фарғона*

*Бахтим бор деб қақирган
Йигитлардай ҳайқирган
Қувончидан чарх урган
Сой экансан Фарғона*

¹ Садриддин Айнийнинг 50 ёшга тулгани муносабати билан енгизган АҚ.

577 с.

*Кўнглим ҳаётингга боқиш
Гўзал табиатингга олқиш
Чиройингга минг балқиш
Ой экансан Фарғона.
Ойдинда шувуллайсан
Кўёшдай довуллайсан
Рухий зийнатим ўзинг
Ширин сен сен эй гўзал
Сенда ечаман ғазал
Нозу неъматим ўзинг
Тоғ бошидан қарайман
Қишлоқларим қўйнидан
Латофатингга бойман.*

---

295. МУСЛИМИЙ - Бу шоир Хўқанд шаҳаридан бўлуб ўз номидан тахаллус ихтиёр этмишдур. Шоир Чархийнинг айтувларича мусиқийшунос, завқли, қаландарона ваъзиятга эга эмиш. Ўз ўртоғи, улфати бўлмиш Мир Аъзам ила бирга юрар эмиш. Муқимий ва гурбатий ҳам Фирқатнинг ёдлаганидан замондош экани кўринадур. Тубандаги шеър ундандур:

*Ҳасратим беҳад фузун соқий шаробини кетур
Бир мурувват айлагил аъзам жанобини кетур*

*Ул парирў келса гар майхонага, эй соқие
Журъаи боданг билан бағрим кабобини кетур*

*Ишқ ўти бордур жаҳаннамдин фузун иймолига
Айлагил ким имтиҳон дўзах азобини кетур*

*Бўлмаса ёнимда аъзам такяларга юз деманг
Манзур ўлмас бўлса ким чангу рубобини кетур*

*Зоҳидо, таън этмагил майхонада ётсам мудом
Афзал ўлғай санга нодон ҳаж тавобини кетур*

*Бир куни қилгум аналҳақ даввисини соқиё
Осмага ҳукм этсалар зулфин танобини кетур*

*Ул Муқимий, Фурбатий ва Фирқатийдин доимо
Муслимий назминг баланд этган китобини кетур.*

573 с.

296. НИҲОНИЙ - Ўзбек адабиётининг буюк на-
моёндаларидан бири бўлмиш шоир ва композитор ва
оратор, агитатор, оз ҳаётида кўп адабий парчалар қол-
дира олган халқ шоири машҳур Ҳамзахон мулло ибн
Ямин ўғли Ниёзий. Бошда Ниҳоний сўнгра Ниёзий та-
халлус ихтиёр этмиш шаҳримизни ифтихори бўлмиш
ўртоғим тўғрисида таржимаи ҳос ёзиб ўтмай Ниёзийга
бағишлаб ёзилган бир қанча брошюралар ва китобларга
муурожаат этишни тавсиягина этадурман. Маним ўғлум
Лазизхон томонидан ишланиб борилмоқда бўлган тўла-
тўкис баёнотларни кўрарлар деб умид этадурман. Чунки
Ҳўқанд шаҳаридан етишган бу шоир тўғрисида кичик бу
тазкиранинг ҳажми кифоя қилмайду.

Туғулиши 1889 йилда Ҳўқанд шаҳарида бўлуб 40
ёшда вафоти 1929 (Шоҳимардон) ҳамзаободдадир. (Ру-
ҳонийлар томонидан фожиали ҳолда ўлдирилди).

Алоҳида девони бўлуб нашидаи табъидан баъзи
бири бунда қўйилди: Классик мақомлардан “Уфори бу-
зург”га мослаб чолғучи хоразмлик Шерозийга 1922
йилда ёзиб бермишдур:

*Ҳар дилнинг ўзин севдиги жононаси яхши
Жононга ўзин севдиги девонаси яхши*

*Ишқ мазҳабида куфр эрур жаҳл ила тақво
Дониш берур зиннор ила бутхонаси яхши*

*Тасбеҳу ғиё бирла амомангдин аёшайҳ
Чин бодахӯру хум била якдонаси яхши*

*Минг доғи ватан ишқи йалан бунчаки биллоҳ
Бир чуғзча дарг этмасе вайронаси яхши*

*Дўзахни писанд этмади куфринда Нйёзий
Ҳар ўт чамани шамъини парвонаси яхши.*

* * *

1927 нчи йилда Хўқанд шаҳарида чиқадурган “Янги Фаргона” номли газетада хотунларга илм-маърифатга тарғиб ва паранжиге қарши хитоб этиб тубандаги шеърини мўзламишдур. Вазнда Фазлий Намангонийнинг ғазалига ўхшатмадур:

579 с.

*Келди очилур чоғи ўзлинг намоён қил
Парчалаб кишанларни ҳар томон паришон қил*

*Мактаб анжуман борғил унда фикр очиб гоҳи
Илму фан тиғи бирла жаҳл бағрини қон қил.*

*Сояларда сарғайган юзларинг қилиб гулгун
Сан ҳам аҳли донишлар базмини гулистон қил.*

*Чўриликни муллолар санга қилдилар тортиқ
Кел бугун бу захрингга маърифатни қалқон қил.*

*Оналик ҳуқуқингни хурмат этмаганларни
Юзларин қаро айлаб феълидин пушаймон қил.*

*Ой юзинг қаро чиммат зулмидин қутултурғил
Чиқ қоронғу турмушдин нур ичида жавлон қил*

*Сен қачон маорифнинг дарғаҳига йўл топсанг
Нурларин олиб кўзга сурмаи сўлаймон қил.*

***

“Илм иста” сарлаҳқали шеъри

*Ким билурди олим одам надур ҳайвон нечук
Бўлмаса эрди агар инсонда бу осори илм*

*Қайси бир мавжуда боқсанг бўлмақа кайфиятинг
Лозим ўлғай топмақа ул ўқуб ахбори илм*

*Оламнинг хуршиди кундур одамнинг хуршиди илм
Оламнинг зулмоти тундур одамнинг нодори илм*

*Ул ҳақиқат ойинига сайқал истарсан ниҳон ✨
Илм иста, илм иста, истағил зинҳор илм.*

1914 йил

***

*Эй кўнгул, кезгил жаҳонни ўзга бир ҳамроз топ
Роҳати се рўза умринг сурғали дамсоз топ*

*Марғни қори ёғиб сабзинг оқармасдан туруб
Ғашти оламдур ғанимат фазли сайринг соз топ.*

*Ҳар бир жон йўқки, они бўлмаса жононаси
Кел сен ҳам бир чарх уруб бир дилбари танноз топ.*

*Дардсиз бедил била ҳаргиз мусоҳиб бўлмағил
Ҳар нафасда минг чаманда дил қушин парвоз топ.*

*Маллапўш нур макр зоҳид домига бўлма асир
Қайда бўлса ринд эли бўл, хизматида роз топ.*

*Ишқ нобин ичмаган номардга бўлма ҳамнишин
Сокини майхона бўл, май бирла айшинг соз топ.*

*Бу жаҳондин кому ноком ўтгуси ҳар кас Ниҳон
Ҳарна қилким, ёдгоринг қолғудек эъзоз топ.*

***

*Сабо арзимни еткур моҳи тобон бир келиб кетсун
Тамоми ҳусн элини шоҳи султон бир келиб кетсун*

*Тутарга бир дами суҳбат асиру нотовон бирла
Дариф тутмай нигорим бўлса имкон бир келиб кетурсун*

*Неча кундин бери кўрсатмайин васлин соғинтурди
Тараҳҳум айласун ўл шўҳ жонон бир келиб кетсун*

*Қафас ичра асирам андалибдек дарди ҳижрондин
Агар бир марҳамат қилса гулистон бир келиб кетсун.*

*Ваё қилмоқ эса қурбон бу зулми кори боридин
Олиб қўлига ханжар марди мардон бир келиб кетсун*

*Кетиб тандин мадорим гўл юзим чун заъфарон ўлди
Дилимни қуввати дардимга дармон бир келиб кетсун*

*Агарчи мандин ўтган бўлса, ҳар саҳву хато дилдор
Кечурсин тавба қилдим юз пушаймон бир келиб кетсун.*

*Ниҳонийга неча аҳду вафолар боғлаган эрди
Дегил кўп қилмасун аҳдини ялғон бир келиб кетсун.*

1908 йил.

***

Хастасен кўргали ул дилбари жонон келаду
Юзи моҳи, юлдузи ўт, кўзлари чўлпон келаду.

Сурма тортиб кўзига қирмизи кўйлакни кийиб
Уйнатиб кўзларини қилғали қурбон келаду.

Сендин ўзга йўқ экан ишқима чўх куйган деб
Айлаган ваъдасида турғали қочган келаду.

Туну кун ҳажрида кезган бу гадосин қўлина
Энди васлин майидин қилғали эҳсон келаду.

Хали ҳам кўнгли аро борму деб ишқим асари
Рамзи дил олмоқ учун билғали мастон келаду.

Гуссали жонни Ниҳон мақдама қил поёндоз
Арзи ҳолингни бугун сўргали султон келаду.

581 с.

297. ФАҚИРИЙ Ш - Бу шоир Хўқанд шаҳаридан бўлуб, Қатагон даҳасида Исфара гузар маҳалла (ҳозирги Свердлов номли мўчада) 13 нчи участкада мадрасаи Замбардорда ўқугон. Кафашдўз косиблик ила нашъу намо этмишду.

Ўз кўлёмасига назаран ўрта маърифатли бир шоирду. Номин Мулла Исҳоқ халифа деб эшитилмиш. 1924 нчи йилда қишлоқда вафот этмиш.

Айрим девони бўлмаган эсада, муҳаббат борасида таъби нашидалари ва эл орасида шоирлиқ шуҳрати бўлмишду.

Ишлаб турган дўкони(да) тубандаги вывескани ёзиб қўймиш:

*Мулла Исхоқ эрурки, аҳли тамиз
Кашф, махси ила этик тикамиз.*

Кўп биноларга тарих ва вафотларга марсиялар
ёзмиш экани кўрунадур. Тубандаги шеър ҳаётининг
сўнгги кунларида ёзмиш таъбидандур:

*Май байрамига ҳар на ки ёзсанг ярашуғлиғ
Бу фасли баҳор боғ ила бўстон ярашуғлиғ*

*Булбул каби сайраб юрадурлар чаман ичра
Сочин ёзибон дилбари жонон ярашуғлиғ*

*Май байрамига доқа кийиб юфқа баданга
Қизлар тоқишиб бўйнига маржон ярашуғлиғ*

*Айтган сўзини соатида тайёр этарлар
Давлатга бир одамлари Қўқон ярашуғлиғ*

582 с.

*Шўр тефани гулбоғ қилиб этди чиройлик
Чойхоналари ковпертифу дўқон ярашуғлиғ*

*Атроф жавонибда иморатлари олий
Мақтаблар очик илм ила ирфон ярашуғлиғ.*

*Уғул ила қиз ҳар куни мактаб сари юргай
Завқ ила борар мунча паровон ярашуғлиғ*

*Қонолни суви қишлоқ аро айланиб оқиб
Сероб бўлуб дашту биёбон ярашуғлиғ*

*Таъмин этиб пенсия бирла кампиру чолни
Ойлиқни олиб шод ила хандон ярашуғлиғ*

*Чайқовчилар қиммат этиб бўлди висилка
Давлат этибон нархни арзон ярашуғлиғ*

*Қирғизу қозоқ тожику ўзбек ҳамма бирдур
Байрам кунда бирга юришган ярашуғлиғ*

*Биз бунда қолиб бир неча ўртоқ сафар этди
Онларга демиш маркази Тошкан ярашуғлиғ*

*Ишга ярамас ёзғучи бечора фақирга
Девори бузуқ хонаи вайрон ярашуғлиғ*

298. РАВНАҚИЙ - Бу шоир Хўқанд атроф районларидан Бағдодга тобей кўш тегирмон номли жойдан бўлуб деҳқон оила(сида) тугилмишдур. Номи Мулла Ҳомиджондур. Қишлоқда масжид олдидаги мактабда саводли бўлуб, шаҳарда мадрасаи Мирда бир оз ўқимишдур. Тамом эта олмай қишлоқда деҳқон бўлиб қолмиш. Кафшдўзлик хунари ила ҳаёт кечирмиш косибдур. 1941 нчи йилда рабобий батальонга чақирилмиш экан. Фурбатда вафот этмишдур. Маълумот берувчи айтувчи 45 ёшларида вафот этгани гумон этиладур. Ашулачи, серзавқ бир киши эди. Каналга ҳам айтган шеъри бор эмиш.¹

583 с. Бир авроқи паришондан Равнақийнинг тўрт бандли мухаммаснинг кўра олдик.

*Борсам қаён мен нотовон ҳам сокини майхонаман
Ишқ жомидин май кўш этиб мастонаман
Фурқатингдан ўтга тушган қил каби тўлғонаман
Гуфтигў бўлдим халойиқ ичра кўп афсонаман.
Кел бошингдин ўрғилай сен шамъ мен парвонаман*

¹ 1939 йил ёзила Ўзбекистон халқи Катта Фарғона канатини кетмон ва кураклар билан 45 кун давомда қазиб битирди. 270 километр масофага чузилган бу канал Фарғона водийсини сугорнишда муҳим ўрни оғатлади.

Бу қўриғиш чин меҳнат байрами бўлди. А.Қ.

*Кўрмади бу даҳр сендек сарв хуш рафторни
Гунчаларни доғ этиб сайр айласанг гулзорни
Эй паринаш, маҳрам этма базминга агёрни
Ўтга куйдурма манингдек бир ғариби зорни
Ул фечак гулдек ўзимни тутмайин чўлғонаман.*

*Эй пари, раҳм айла эмди кўздан оққан ёшима
Гурбат ичра минг балоларни кетурган бошима
Сўрғали аҳволими бир аҳл келмас қошима
Эй сабо еткур паёлим захр тушди ошима
Дард бирлан ҳамнафас ва ғам билан хамхонаман.*

*Айтгани аҳволи зорим яхши ҳамдам топмадим
Кўп югурдим ҳар томон бу дардга марҳам топмадим
Фурсат истаб доимо агёрсиз дам топмадим
Шаҳру қишлоқлар аро бир жонни беғам топмадим
Шоир Ҳомиджон косиби Равнақий бечораман.*

584 с.

299. СУЛАЙМОН - Бу шоир Хўқанд шаҳаридан бўлуб Хўжанд даҳасига тобеъ Хонақоҳ номли маҳалла(да) савдогар оиласинда туғилмишдур. Ёшлигида отаси вафот этиб акасининг тарбиясида ўсмишдур. Номи Шокиржон бўлуб Сулаймонқул ўғлидур. (Ҳозирда бу кўча Муқимий номда бўлуб, Свердлов кўчасига туташадурган жануб томонидадур).

Бошланғич мактабни битириб Оренбург шаҳаридаги мадрасаи Хусайнийсида бир оз таҳсил олмиш. Улуғ Октябрь инқилобининг бошларинда муаллим бўлиб ишлаб турди. Кейин Тошқанд шаҳарига кўчди...

Тошқанд шаҳарида чиқарадурган бир газетага Мақсавдан туруб тубандаги шеърни ёзмиш экан, шул газетанинг 157 сонидан араб алифбосида ёзилмишдур.

Тубандаги Шокиржон Сулаймонийнинг таъбидандур. Бошқа мувофиқ шеъри қўлимизга тушмади. Жуда бошланғич шеъри бўлса керакдур.

Ёниб ўчган кўргул дарди тузалмас
Кучайган ўт олов ёлқин босилмас

Тилак, армон, ўсиш ҳар бир минутда
Яшар гуллар фақат тутқун туролмас

Кўргул тинчиб тилаклар ўрнаган йўқ
Янги йўлга янги куч ҳеч тўсуқ йўқ

Қошилмас дардли кўнгул жонлилардан
Ўзиш майдонида йўлдан қолиш

Кўнгуллар бор ўлук салқин яшайлар
Кичик ромки, сиқиқ уйдан чиқармас

Кўнгуллар бор ҳавас, дардсиз, очилмас
Бўғиқ дарди тошиб борлиққа чиқмас

Юракда тўлқунуб ғулқон ёнадур
Қизил кўнгулда дардлар кучли балқар

Элимга сақлаган тоғдай зўр ишлар
Кўзумга ҳеч кўрунмас қилча бўлди.

585 с.

300. ҒАРИБИЙ - Бу киши Хўқанд шаҳарида Хўжанд даҳасига тобеъ Бекбачча II маҳаллада ҳозирги Муқимий номли кўчада 1885 нчи йилда косиб оила-синда дунёга келмиш. Ниҳоят фақирлигиде яшаб бир оз илм ҳосил этиб диний лавозимларда хизматда бўлуб тубанроқ рутбаларда тириклик этмиш. Муқимийга кўшни бўлганидан сўнгги ҳаёти даврида шайх Муқимийга оддий хизмат этмишдур. Элга ўзини Муқимий-

нинг шогирди деб кўрсатса ҳам адабий борада Муқимийдан баҳралангани кўрунмайди. Ёзган шеърлари сўз йиғиндиларидан иборатдур. Навоийга¹ эргашувчи шoirлар қаторига етиш бирор асарида билингани йўқ. Тасаввуф руҳидаги навҳадан иборат бадий кучга эга бўлмаган шеърлардур. Ниҳоят энг мақбул деб топилган тубандаги шеърининг кўрсатадурмиз. Бу шеър ундандур. 1953 нчи йилда 74 ёшинда вафот этди.

Муқимийнинг юбилейига бағишлаб (ғарибий) айтган (шеър будур):

*Эй Муқимий, яшинди гулзорингиз
Очди даврон гунча гул рухсорингиз*

*Бахту иқболу забун толеъ баланд
Бир қудёш янглиғ тўлуб анворингиз*

*Жаври чарх барбод тегирмон тош синиб
Бўлди роҳатга мубаддал чекдиги озорингиз.*

*Таънасиндин сийнасига ўт тушуб
Рашиқдин куйган куйган ҳама озорингиз*

*Фурқатий, Завқий яқин дўстлар муҳиб
Севгида ҳамдарди, ҳама асрорингиз*

*Сиз тарафдори эдингиз фақр элин
Зулм этувчига нафрат эрди корингиз.*

*Қийматин тонди асрлар нур баҳо
Хуш аҳлидур аҳли ёрингиз*

*Куйларингиз дилга бахш этгай сафо
Мутриб аҳлин созидин ашъорингиз.*

¹ “Муқимийга эргашувчи” бўлса керак. А. Қ.

Тўтиё айлар изингизни ғариб
Мавзунингиз нақди жон айсорингиз.

* * *

Манинг номим эшит, эй дилбари номехрибон эмди
Сани йўлингда кўп йиғлаб юрагим тўла қон эмди

Лаби лаълинг ҳаёлида ўзимдин ҳар замон кетдим
Тарахҳум эт мани дилхастаға ҳолим ёмон эмди

Висолинг орзусида бўлубман бўлбули шайдо
Воқиб бир йўл такаллум айласангчи ёр жон эмди

Тамошо айладим бир кун юзингни, хусн эли ҳўби
Кетиб ўздин бўлуб мажнун ишим оху фиғон эмди.

Не кун кўрдим, сани жонон, гирифтори бало бўлдим
Муҳаббат бўстонида бўлуб булбул замон эмди

Дуогўйинг Ғарибийга на бўлғай бир қиё боқсанг
Сенинг ишқингда зору юракда армон эмди.

---

301. РАВШАН - Бу шоир Хўқандли бўлуб собиқ
Хўжанд даҳа Бешариқ маҳалладан бўлуб, номи Бобо Мирзо
бўлуб майда савдогарлардан. Ашулачи, яллачи йигит эди.
52 ёшинда вафот этди. Шермуҳаммад Мирзо ўғлидур¹.

*Шаҳрийи жибрил эминдур бошдаги ҳар кокилинг
Ургулай, жоним тасаддуқ ушлайин зар кокилинг*

---

1. Шоир Зокиржон Фирқатга (1859-1913) замондош ва ҳамма-
ҳалладир. Фирқат ушбу “кокилинг” радифли Равшан шеърига му-
хаммас боқлаган. А.Қ.

Юз қизартиб бодадин кўнглумни олдинг ноз ила
Хуш ярашиши сарв қаддингга саросар кокилинг

Раҳм қил ўлган қулингдурман қачонлардан бери
Халқасин бўйнуғга солиб судра анбар кокилинг

Май ичиб мастона сўзлаб жумлани сайд айлади
Зий бўлуб жуфти туморингга санубар кокулинг.

586 нчи бетга қўшимча. I

Ҳукм қил хўблиқда султонлиқ муборакдур санга
Ким гулом ўлмуш юруб ул икки хайдар кокулинг

Молу мулким ҳадя айлаб қоматингдин ўргулай
Ҳар замон келгай димоғимга муаттар кокулинг.

Давлатинг бўлсун фузун иқболинг ҳам андин баланд
Доимо душманларинг ўлдурсун аждар кокулинг

Хипча бел. гулгун қабо, булбул тараннум нозанин
Савлатингдин ўргулай гавғои маҳшар кокулинг.

Ўйнаб-ўйнаб бағрим эздинг қўш аноринг тебратиб
Жилвалиқ қаддингга чулғансин муанбар кокулинг.

Бир гуломи камтарин Равшан дуо гўйинг сани
Қасди торож этмасун кўнглимни лашкар кокулинг.

Шу ерда “Тазкирани Қайюмий”нинг ўтмиш шоирларига бағишланган қисми тугайди. Бундан кейинги бўлакда тазкиранинг I жилди тугалланган вақтда, яъни 1960 нчи йилнинг апрель ойида барҳаёт бўлган, асосан Фарғона водисидан бўлган шоирлар тўғрисида сўз боради.

АЗИЗ ҚАЙУМОВ

8 октябрь 1995, яқшанба Тошкент

V ДАФТАРНИНГ МУНДАРИЖАСИ

№	Шоирнинг номи	Кўлёзмада	Дафтарда	Китобда
225	Бердиёр	471с.	527 с.	509 с.
226	Рамзий	471с.	529 с.	510 с.
227	Фитрат	474с.	532 с.	512 с.
228	Юсуф	475с.	533 с.	513 с.
229	Хумулий	475с.	534 с.	514 с.
230	Юсуф	476с.	535 с.	514 с.
231	Физолий	477с.	537 с.	515 с.
232	Арший	477с.	538 с.	516 с.
233	Фарибий	480с.	540 с.	518 с.
234	Азко	481с.	543 с.	520 с.
235	Шухрат	482с.	544 с.	521 с.
236	Девона	484с.	546 с.	522 с.
237	Курбон	485с.	548 с.	523 с.
238	Мунис II	486с.	550 с.	524 с.
239	Ваҳҳож	487с.	551 с.	525 с.
240	Вола II	489с.	554 с.	527 с.
241	Партавий I	490с.	556 с.	528 с.
242	Омил	491с.	557 с.	529 с.
243	Пирим қори	492с.	558 с.	530 с.
244	Таслим	493с.	561 с.	532 с.
245	Мирзо I	494с.	562 с.	532 с.
246	Писандий	496 с.	566 с.	535 с.
247	Фақирий	499с.	569 с.	537 с.

№	Шоирнинг номи	Қўлёзмада	Дафтарда	Китобда
248	Мўъғасим	500с.	571 с.	538 с.
249	Куҳий	504с.	575 с.	541 с.
250	Ходимий	505с.	577 с.	542 с.
251	Валий	506с.	578 с.	543 с.
252	Хокий	507с.	580 с.	544 с.
253	Муҳаййир	508с.	582 с.	545 с.
254	Котиб	511с.	585 с.	547 с.
255	Маҳзун	513с.	587 с.	549 с.
256	Муҳий	514с.	589 с.	550 с.
257	Азизлар	522с.	599 с.	556 с.
258	Ҳазиний	524с.	603 с.	559 с.
259	Соқий	528с.	609 с.	560 с.
260	Насимий II	528с.	611 с.	561 с.
261	Зулулий	530 "в"с.	617 с.	564 с.
262	Муаззам	532с.	619 с.	566 с.
263	Нозима	535с.	625 с.	570 с.
264	Хоний	536с.	627 с.	572 с.
265	Ушшоқ	538с.	629 с.	573 с.
266	Асирий	539с.	631 с.	574 с.
267	Комий	539с.	631 с.	575 с.
268	Котиб II	542с.	634 с.	576 с.
269	Замирий	542а.с.	636 с.	578 с.
270	Ҳижрон	543с.	637 с.	579 с.
271	Мустағфар	545с.	643 с.	582 с.
272	Партавий II	548с.	647 с.	585 с.
273	Шайдо	550с.	649 с.	586 с.

Тўлақат Доқим Қўлжаз

№	Шоирнинг номи	Қўлёзда	Дафтарда	Китобда
274	Шайдоий Даканий	550с.	650 с.	587 с.
275	Манзилий	551с.	650 с.	587 с.
276	Субҳий	552с.	651 с.	588 с.
276	Жазбий	553с.	652 с.	588 с.
277	Ҳайратий	554с.	653 с.	589 с.
278	Оразий	555с.	655 с.	590 с.
279	Девоний	557с.	659 с.	598 с.
280	Ниёз	557с.	659 с.	598 с.
281	Фақирий I	558с.	661 с.	595 с.
282	Мугриб	560с.	663 с.	596 с.
283	Баёний	562с.	666 с.	597 с.
284	Чокар	563с.	667 с.	598 с.
285	Ҳижрат II	564с.	668 с.	599 с.
286	Бобо Рожий	565с.	669 с.	600 с.
287	Тавалло	566с.	671 с.	601 с.
288	Ҳаёлий	568с.	676 с.	604 с.
289	Ахтарий	569с.	678 с.	605 с.
290	Ғофил	570с.	680 с.	606 с.
291	Лайли	571с.	682 с.	608 с.
292	Лутфий II	572с.	684 с.	609 с.
293	Машқий	573с.	686 с.	610 с.
294	Мухлис	574с.	688 с.	611 с.
295	Умарий	576с.	689 с.	612 с.
296	Муслимий	577с.	692 с.	614 с.
297	Ниҳоний	578с.	693 с.	615 с.
298	Фақирий III	581с.	699 с.	619 с.
2996	Равнақий	582с.	701 с.	621 с.
300	Сулаймон	584с.	702 с.	622 с.
301	Ғарибий	585с.	704 с.	623 с.
302	Равшан	586с.	705 с.	625 с.

“ТАЗКИРАИ ҚАЙҶОМИЙ”

VI ДАФТАР

587 с.

1. СОБИР - Бу кунда ҳаёт бўлган замондош шоирларимиздан ўз асарлари ила элга танилган бадийагўй шоир мулла Собиржон мулла Абдуллажон ўғли Хўқанд шаҳаридан бўлуб, Тошканд шаҳарида нашъунамо этмишдур.

Бу киши шаҳаримиз Хўқанднинг кун чиқиш томонида собиқ Марғилон даҳасида Деҳқонон номли собиқ маҳаллада.... савдогар оиласида дунёга келмишдур. Ота-си ҳам муҳибби маориф киши бўлган. Бобоси феодализм давридаги элга таниқли мўътабар кишилардан бўлуб, Мулла Олимбой эди. Вафотида ўзи бир айрим даҳма бино этдирилганлиги бу даҳмада бўлуб усули жадид мактаби этгани ҳаммага маълумдур.

Собиржон ўзи ҳам шу мактабда нашъат этмишдур. 1876 нчи йилда чор генерали Андижон томондан қайтиб Хўқанднинг истилоси учун келган. Шарқ томондан юруб Якка мулла қишлоғига келиб тўқтаганда шаҳар кишиларидан вакил бўлуб Мулла Олимбой ила Мир Олимбой номли яна бир киши ҳар икави бориб Скобелевни қарши оладилар. У умури идора устида баъзи шартларни қуйиб келишадурларки, бунинг беҳудага қон тўкулушини олдини олиб қоладур. Чор аскарлари шаҳарга Ганжиравон дарвозасидан келиб кирадур. Шундай тadbирли, халқ учун қайғурувчи кишининг набирасидур.

Биз фақат тарихидангина сўзлаб кифояланиб мазкурни ўз “Танланган асарлари”га шоир Ғофур Ғуломнинг сўз бошисига қарашни тавсия этадурман.

Тубандаги бадий ҳаловатбахш учта ғазалларини кўрсатибгина қоладурман. Тубандаги ашъори обдор Собир Ҳўқандийнинг нашидан таъбидандур:

588с.

Ғазали Собир Ҳўқандий

*Гуллар безниб боғ ила бўстонга ярашди
Таққанда ани яшқди, жононга ярашди*

*Тоқмас эди ёр гулни тоқиб айлади парвоз
Элик юзига сурмаси мужгонга ярашди*

*Ёр кутмак ила сизмас эрди кўнглига ҳаргиз
Атлас танига, дўпписи райҳонга ярашди.*

*Ёр келганидан топди хабар завқ ила шошди
Товус каби ул қадди ҳибонга ярашди.*

*Кулмас эди ул кулди бугун йўлини пойлаб
Кулганда ики кулгичи ширмонга ярашди.*

*Мард келди бугун йўлга тушуб шер салобат
Кенг кўкраги жанг кунлари майдонга ярашди*

*Бошланди висол базми тугаб қайғую ҳижрон
Ёринг келиши ўйлаки давронга ярашди*

*Аввалда араз бирла қилиб ноз чиқақолмай
Сўнг чиқди салом берди қадрдонга ярашди.*

*Қолғон эди ул ёри кетиб боғида ялғуз
Боғ тўлди йигит ҳавлию айвонга ярашди.*

*Ҳижрон не керак, сўзда висол базмини Собир
Чунки бу висол муждаси девонга ярашди.*

***

Нодиранинг шеърига назирадур

*Умр бўш ўтмасун бўстон этиб кет
Қолар умринг учун имкон этиб кет*

*Қўюб ҳайкал ўзинга яхшиликдун
Ёмонлик қалъасин вайрон этиб кет.*

*Агар ишқ ўйнасанг ўйна дурустроқ
Ўзинг пок севгига қурбон этиб кет.*

*Емай ғам ўз ишинг осон қилишга
Бўлақлар мушқулин осон этиб кет.*

*Экай деб гул топгин майдон қидирмай
Чиқар сув даштидин райҳон этиб кет.*

*Узоқ умр истасанг Собир туганмас
Ҳаёт ҳақида ёз достон этиб кет.*

***

*Тоза лутф эт менга, ағёримга жабринг тоза қил
Лаъли хандонинг очилган кўнглима андоза қил.*

*Дилда мен махфий тутай лутфингни эй шўҳи замон
Майли сен жабрингни доим эл аро овоза қил.*

*Ишқсизларга мени ишқимни қилма ошкор
Ишқ қарвонига кўксимни очиб дарвоза қил.*

*Ишвасиз худбинга қилмоқ не керак дерсен кўнгли
Эркалик қилганда ул серишвау сер ноза қил.*

*Гар ҳавои ишқ қилсанг учма паст кўнгул қуши
Осмон устида розинг ул баланд парвоза қил.*

*Собиро хуни жигардин зеб бериб ҳар сатрини
Ишқ девонига жонинг риштасин шероза қил.*

589 с.

2. МАҲЖУР II - Бу шоир Андижон атроф қаса-баларидан Кўқон қишлоқ номли жойда олим оиласида дунёга келмишдур. Номи Мулла Муҳаммадхон маҳдум бўлуб, Мулла Исҳоқхон ўғлидур. Замонамизда ҳаёт ва кекса шоирларимиздандур. Андижон шаҳарида нашъу намо этмиш. Санъат ва адабиёт аҳлидан бўлуб, бадиҳагўй шоирдур. Шоир Чархийнинг айтивларича, Андижон театрусида суфлерлик хизмати ҳам бўлмиш адабий эмакдон бўлуб турмушдурлар.

Бу шеър Мавлоно Маҳжурнинг нашидаи таъбидандур:

*Ногоҳон кўрдим кўришди илк жоно учрашиб
Тортишиб бағрига бўлди шодухандон учрашиб*

деб бошланган ғазалининг тубандагича тугатмишдур:

*Бир кўруб Маҳжур бўлдинг ул парилар васлидин
Жон фидо қил эмди гар топилса имкон учрашиб.*

Бу ғазал ҳам Мулла Муҳаммадхон Маҳжурдандур (Шоир Фироқий томонидан мухаммас этмишдур):

*Кўз учида бир қараб куйдурсангиз ҳам майлига
Ғамза тигида мени ўлдурсангиз ҳам майлига*

590 с.

*Чин кўнгулдин бир вафога ваъда айлаб лутф ила
Қанча чекмакга жафо кўндурсангиз ҳам майлига*

*Лайлидек меҳру муҳаббат боғлаб эй жонон сиза
Элга Мажнундек мени кулдурсангиз ҳам майлига.*

*Сизга Маҳжур ихтиёрин берди овлаб кўнелини
Сўнгра кўзга қон ёшин тўлдурсангиз ҳам майлига.*

---

3. ЗАРРА - Замонамизда энг кекса олим ва фозил шоирдур. Шаҳарнинг¹ хурматга сазовор кишиларидан бири бу зотдур. Шоир Фироқийнинг устозидур. 1871 нчи йилда Наманган областига тобеъ Чуст қасабасинда қосиб оиласинда дунёга келмиш, номи Мулла Мир Абдуладур. Ҳўқанд шаҳарида Мадрасаи Олийда ўқуб, касби илм-маърифат ҳосил этмиш. Шоир Махмурнинг маҳалласи(даги) кўчада Шоҳлиқ мазор масжидида имом, Занжирли мадрасада мударрис бўлуб Ҳўқанд шаҳарида Сармозор даҳасида нашъу намо этмишдур.

Ҳозирда Катагон маҳалла собиқ лашкар маҳаллада турадур. Уз кексалигига қарамай китоб жилдлаш касби ила шуғулланиб турадур. Тарихда, илми аруз ва муаммода мисли нодир кишидур. Лекин домулламизга хурматимиз зиёдалигидан бу ўзбек адабиёт намунасига тожик тилида ёзмиш шеърларини киритмадик. Ҳўқандли бўлганликлари учун қатордан қолдиришни лозим топмадик.

---

¹ Қўқон шаҳари. А.Қ.

591 с.

4. ЧАРХИЙ - Замонамиздаги шоирлардин отоқли ва машҳури мавлоно Чархийдур. Бу киши Хўқанд шаҳарининг шерқи Жанубий томони бўлмиш Гулханий ва Маҳзуналарнинг туғулиб ўсмиш (бир маҳаллада) нашъу намо этмиш. Ўзининг обу ҳавоси ила оқар сувлари (била) танилмиш Сар ботур номли маҳаллада 1900 нчи йилда шоҳи, беқасам кийимликлар тўқувчи косиб оиласида дунёга келишдур. Усули жадид мактабида (Муҳаммаджон Ҳолиқдан) Ғалчасой маҳаллада ўқуб хатсавод чиқармишдур. Мадрасаи Девонбегида Султонмуродбек мадрасасида илми сарф, наҳв, луғати арабийдан акмал таҳсил этмиш мактаб талабаси бўлуб турган вақтдаёқ Навоий, Фузулий, Муқимий, Фирқат шеърларига берилибдур. Ўспурунлик ҳолатида ёзмиш шеъри ила танилмишдур. 1919 нчи йилдаёқ бадий шеърлари тарқала бошлади. 1938 нчи йилда шаҳарнинг (Кўқон А.Қ.) маъруф шоири бўлуб танилиб бўлди. Газеталарда ашъорлари такрорланар эди. Халқ шоири унвонига эга бўлуб, шуҳрати республика бўйуча ёйилиб танилган шоирдур. Муфассал таржимаи ҳол ёзишга Тазкирамин сатҳи имкон бермайдур.

Шоиримиз тўқувчи косиб бўлуб Мирзо Худоёр номли маҳаллада истиқомат этмоқдадур. 1 Номлари Мулла Асғарали бўлуб, Ҳамроалининг 2 нчи ўғлидур. Акбарали номли туғушган косиб уста акалари бордур. Шеърда устози Мирзойи Хўқандийдур. Ҳозирда Муқимий комната-музейига илмий ходимдур.

Тубандаги ашъори обдор Мавлоно Чархийнинг нашидаи таъбидандур. 1 нчи успурунлик ҳолатида сўзлаган шеъридан намунадур.

592 с.

*Олди ақлу ҳушимни маҳваши дилороми
Шоҳи гул каби ларзон шўх нозик андоми*

1. Шу шоир Чархий я

Юзланурса ҳар ёнга ўт ёқур дилу жонга
Раҳна солғай имонга куфр зулфининг шони.

Май ичиб қизартиб юз олса созини қўлга
Танда қолмағай тоқат ҳам кўнгулда ором.

Жонда меҳри руҳсоринг дилда шавқи дидоринг
Сийна боғида норинг ўлдирур бу гўмноми.

Икки кўз эмас юзда котиби қазо босмиш
Ҳусн маҳзари узра икки муҳри бодоми

Нозанин таннози шўх нуқта парвози
Солди нозу андози дилга бесаранжоми

Айладим нишон ҳар байт матлағида юз Чархий
Моҳи меҳр тулуғ этгай шўх маҳвашим номи.

(Мувашшах Ойимжон бўлуб чиқадур).

Шоир Чархийнинг ўз шаҳари тўғрисидаги шеъри:

Гуллаган обод чаманзорим чароғоним Қўқон
Тарбият берган эмиш бағрида дармоним Қўқон
Қаҳрамон мардлар етишдурган гулистоним Қўқон
Барқ уруб иқболимиз доим фаровоним Қўқон
Тағрифинг ҳар қанча этсам бордур имконим Қўқон.

Хон ярим, кўнгул ярим қийноқда эрди жонимиз
Беғу хонлар даври битган ушбу ҳур давронимиз
Ди: бутун, халқим бутун, асло ушалмас нонимиз

593 с.

Қон қариндош барча миллат пок эрур виждонимиз
Мағрифат аҳлини кони элга дostonим Қўқон.

*Фахр этармиз асрлар тарихи бунёдинг билан
Мангу қуллуқдин халос бўлган ҳуравлоидинг билан
Бебаҳо давримда юксак санзат ижодинг билан
Завқ ила меҳнатда яйр:рмиз мудом шаънинг билан
Нурга тўлган кўкси доим шоду хандоним Қўқон.*

*Юксалиб сенда саноат санъатинг зўр ифтихор
Олима олимларингнинг шуҳрати дунёча бор
Машъалистон кўча-кўйлар равнақи гўё баҳор
Фабрикангда қиз-йигитлар яла айтиб ёр-ёр
Дер вафоли она юртмисен Қўқон жоним Қўқон*

*Чорсудан сирқинди оққан Қорасув анҳори йўқ
Турди ифлос сув ичиб йиғлаб ётар бемори йўқ
Кўча тизза бўйи балчиқ эски Чалчиқ дори йўқ
Артезон сувдан ичармиз бўйнимиз озори йўқ
Сен шифоли сувга ғонған тоза майдоним Қўқон.*

*Давримиздан баҳраманд фарзанду ота-оналар
Ҳар бири термоқда фаннинг боғидин дурдоналар*

594с.

*Тарбиятли ўсди ёш авлод аҳл ҳамхоналар
Ким эмас бағрингда яйраб Чарх урар парвоналар
Сен камол топган улуг ҳикматли бўстоним Қўқон*

2.XI.1957 шаҳар газетаси.

5. БОКИЙ - Бу шоир Хўқанд шаҳарининг шарқи-жанубий томон қасабаларидан жойи қадимийлиги ила машҳур бўлмиш бир неча олим ва шоирларнинг минтақаи раъиси бўлмиши ила шуҳратланмиш Рошидонда олим оиласида 1880 нчи йилда дунёга келмишдур. Бошда шул жойда мактаб тамом этиб Хўқанд мадрасаларида таҳсили итмом этмишдур. Номи Мирзо Аб-

дулла маҳдум бўлуб Мулло Насриддин ўғлидур. Тарих ва адабиётга тавсиъ маълумоти ила шуҳратли шоир, мунаввар ул фикр, буюк олим ва шоирдур. Тасаввуф руҳига яқинроқ маънода “Бокий” тахаллус ихтиёр этмишдурларки, “Йиглавчи” демакдир. Бедилхонликда, шахмотда ҳам танилган киши бўлуб Хўқанд шаҳари ва атрофида ягона бир фозилдур. Айрим девонига кўзумуз тушмади. Тубандаги шеър мавлоно Бокийнинг нашидаи таъбидандур:

594 с.

Бу газали солномани 1942 нчи йилда 18/V да хўқандли шоир Чархийга ёзмишдур. Сарлавҳаси: тахийёт ва санои ғарибона ва дуои муштоқхонаи аз Бокий:

*Эшитдим яхшилик холингни, эй дилдор Хандийдин
Сучуклик бирла топган лаззатинг Хўқанд қандидин*

595 с.

*Қалай ҳолинг ул аҳбоби сухоандонинг саломатму?
Ғаму ранжу алам нотобликларнинг газандидин.*

*Бўшалмасдан асири хўбларму гардани жонинг
Сихи қомат, юзи гулларни зулфини камандидан.*

*Суманбарларни холу хатти савдосида не ҳолинг
Ёмон кўз тегмасун гоҳи тутаб мардум сипандидан.*

*Кўзунг равшанму жавлон вақти майдон узра ўсмоқда
Ғубори сурма соким қўзғалиб сийму самандидин.*

*Кўзи қаҳру ғазабдин боқса аччиғ дема сабр айла
Иложини қилур дафъиға лаъли нўшхандидин.*

¹ Сифатсиз сув ичганлари туфайли Қўқонлиларнинг бўйнидаги қалқон беши шибиб бўқоқ касали кўплаб пайдо бўлар эди. Бу ерда шунга ишора бор. А.Қ.

*Умархон қабридин чиққан сурудининг эшитдингму
На янглиғ хуш ҳикоят қилди хўбони Хўжандидин*

*Муқимий гарчи ўлди ёр ҳажрида чекиб афғон
Навоийнинг келур ҳар сўнгагининг банди-бандидин.*

*Ҳамиша эй ғарибим ишқ оташхонаси бўлғил
Топиб файзи таважжух завқ элининг дардандидин.*

*Хушо ишқу муҳаббат шевасиким, ўлганидин сўн
Топар файзи саодат ҳар киши ҳоли нажандидин.*

*Саломингни эшитдим борганида кўрган эркондур
Набихоннинг тилидан - яъни иқболи баландидин.*

*Мени йиғлатди чархнинг фироқнинг жавдатинг ҳажри
Дегил олсун хабар Бокийни жони мустамандидин.*

596 с.

6. ФИРОҚИЙ - Бу шоир асли Чуст қасабасидан бўлуб 1891 нчи йилда қосиб оиласида дунёга келмишдур. Номи Мулла Дўстмуҳаммад бўлуб Мулла Ҳожи Муҳаммад ўғлидур. Бошланғич мактабнинг битиргач, Хўқанд шаҳарида Занжирли мадрасасида таҳсил этмишдур. Шеърда устози мавлоно Зарра ва илмда ҳам устози бўлмишдур. Ота касби бўлмиш қассоблиқ ила умр гузрон машғулота бўлиб, Хўқанд шаҳарида Сармозор даҳасида Тошкандлик маҳаллада янги ҳаёт кўчада истиқомат ила нашъу намо этмоқдадур. Шаҳаримизнинг отоқли шоирларидан бири ҳисобланадур. Аҳлоқи ҳамида соҳиби меҳру муҳаббатли киши бўлуб хушхат, хушон, латифатгўй, хушсуҳбат кишидур.

Бу мухаммас мавлоно фироқийнинг нашидаи таъбидандур:

Сунбул сочинг саводини айлай ҳикоят
Қотил кўзингни ғамзаси қошинг ишорати
Ҳар бир боқишда лутф ила қилган инояти
Бу сендаги қиёфаю хусну латофати
Ростин дегил эмасму аё жонларни офати.

Сенсен тамому жониму жонон яғонаси
Ҳеч кимда йўқ сенингча латофаи нишонаси
Қандай ярашди хуснингга ҳолингни донаси

579 с.

Сендек башарни туғмади ҳеч кимни онаси
Эй мунча ҳам ўзингга ярашган назокати

Гуллар кўруб жамолингни ҳайратда зор-зор
Йиғлайди дийдасидин оқиб абри навбахор
Сенга боқалмайин ҳамма гул бўлди шармсор
Йўқтур жаҳонда сендек каби бир нозанин нигор
Оламга берди зебин хуснинг малохати

Ҳам кимса кўрса бўлғай эрди сенга мубтало
Айлар эдинг боқишда жигар бағрини яро
Ишқ аҳли кўрса айлар эди жонининг фидо
Таслим ўлурди сенга шаҳи ёки ҳар гадо
Фармойишингга дамбадам айлаб итоати.

Бир йўл тараҳҳум айлагил, эй шўх дилнавоз
Ошиқларингга лутф ила сен айла сарфароз
Юргил жаҳонда айласун умрингни ҳақ дароз
Васфингга чекса қанча рақамни фироқий оз
Очиқ элим дуоси бўлубдур ижобати.

Фироқийнинг фалокга доир фалсафий ашъори об-
доридин бири будур:

598 с.

*Қадрдонликни дўст тутган жаҳонда ёр камдан кам
Самимий суҳбат истар ошно ғамхор камдан кам*

*Муҳаббат бирла топган дўстдин зинҳор тоғмасман
Таниб топган кишилар йўқ эмасдур бор камдан кам*

*Ҳамма дилдор мен деб ваъда бергай давлатинг бўлса
Қўлингдин кетса давлат сенга чин дилдор камдан кам*

*Вафо кўз тутмагил дилдор мен деб лоф сўз этса
Умид этма вафо топмоқлигинг душвор, камдан кам*

*Чаманнинг чеҳра чоғи чин чиройи гулга часпондур
Чопоннинг чокидин чанг чиқмоғи душвор камдан кам*

*Вафосиз бу жаҳон зебосига дил берма кўп зинҳор
Тополмассен қидирма ёри беозор камдан кам.*

*Яшургил ички сирни этмагил ҳар кимни маҳрам деб
Ҳақиқий дўст бўлган маҳрами асрор камдан кам.*

*Фироқ ўтида кўйдим топмадим чин ёри жонимни
Мажозийларда йўқ чин толиби дийдор камдан кам.*

* * *

Шоир Фироқийнинг тароналаридан бири будур:

*Қаю гулшан гулисен ой жамоли
Юзинг тобиш қилур монанди лола*

*Ҳамма бошдин аёғингдур мунаққаш
Гулистон гуллари сендин уёла.*

*Қаро нарғисларингму тири дилдур
Отар ўқ ёсин икки ҳинду бола*

Муанбар сочларинг тебранса ҳар чоғ
Юзинг давриғи тарқаб тола-тола.

599с.

Кўюбсен лабга ошиқларни домин
Илингай кимни кўрса қора тола.

Икки қирмиз лабинг лаъли бадахшон
Такаллум чоғида майгун пиёла.

Табассум айласанг кимга баногоҳ
Ўзин билмас бўлуб мафтун мақола.

Фироқ ўтида куйган ошиқингмен
Тараҳхум доруси бирла давола.

Чархийнинг газалига Фироқий мухаммасидур:

Муҳаббат аҳлига топганда ёр ёр ширин
Мажозларга вале бўсау канор ширин
Ҳақиқий дилга ҳамон ҳар кима бирор ширин
Юрак мизожига дўстим, экан мадор ширин
Мадор эрур нафаси бўлса барқарор ширин.

Бу даҳри кўҳнани ҳар дамда дил тасаввур этар
Еталмай анга фикр ойу йил тасаввур этар
Рақам этарда ани дилда тил тасаввур этар
Ширинни ақл ила идрок бу хил тасаввур этар
Аччиғ мисоли зимистон чу навбахор ширин.

Сабо кетурди саҳар бодини бинойа ширин
Етурди анга насимини бениҳойа ширин

600 с.

Севинчни дилга бериб лутф ҳам анойа ширин
Ширин баён ила мазнун ширин, широр ширин

*Етушди дилға фараҳ ҳосили келиб тундин
Ширин ҳаётима бахи этди тоза мазмундин
Тараққиёта етармиз баланд кун кундин
Кўнгил ширин дилимиз мақсади ширин ундин
Умр ширин чинакам ҳамда рўзгор ширин.*

*Келиб бу давр ойу йил билан ширин
Ёзилди сафҳага хат тоза тил билан ширин
Ватанға содиқ элим ҳамма эл билан ширин
Ҳаёл ширин бу ҳаёл сидқидил билан ширин
Кеча ширин кечадан ҳам ширин наҳор ширин.*

*Муқаррар ўлса на иш эътибор илан ширин
Мажлис аҳлига сўзим қарор илан ширин
Муҳаббат аҳлига ҳар вақт нигор илан ширин
Наҳор ширин, бу наҳор яхиш ёр илан ширин
Вафо ширин бу вафо бўлса устивор ширин.*

*На ҳосил ўлса ани дема бемадор ширин
Бу бахт ила зафаримни дегил мадор ширин
Яшарда саҳнаи кўнгилда гул ширин узор ширин
Замонадур ширин, ундан улуг қарор ширин
Ширин бу давр иладур анда ихтиёр ширин.*

601 с.

*Вафоли аҳл ила сийнамни оқласам арзир
Кўнгилни тоза ширинлигида сақласам арзир
Бу ҳур ватанни ҳамма давомда ёқласам арзир
Бу давр адлига минг қисса боғласам арзир
Қаламкаш аҳлига ҳурматга эътибор ширин.*

*Вафоу аҳд эса шундан ширин ширин улфат
Демак бўлакни бу ундан ширин ширин улфат
Чу базм соҳили тундин ширин ширин улфат
Тилак ширин, ҳавас ундан ширин ширин улфат
Ширин майшла соўий гул узор ширин*

Узин демай камӣ оқил жаҳон ғамининг ер
Ҳамиша тинчлик учун доим айлагай табдир
Фироқий ўйламагил бешада эмас деб шер
Фалакда Чарх урубон дамбадам кўнгул қуш дер
Ширин ҳаётим учун дилда ифтихор ширин.

28/XII 1957 й.

***

Маҳжурнинг ғазалига фироқийнинг мухаммасидур:

Сизга бўлсун садқа жон суйдурсангиз ҳам майлига
Гулишани умрим гулин сўлдурсангиз ҳам майлига
Ёки лутф айлаб яна тўйдурсангиз ҳам майлига
Кўз учида бир қараб куйдурсангиз ҳам майлига
Ғамза тиғида мени ўлдурсангиз ҳам майлига

Мақсадим шул олсангиз ошиқни сийлаб лутф ила
Зулфингиз тори ила бўйини боғлаб лутф ила
Сўрсангиз ҳолини гоҳо ёки айлаб лутф ила
Чин кўнглидин бир вафога ваъда айлаб лутф ила
Қанча чекмакка жафó кўндурсангиз ҳам майлига.

Шунчалик ҳусну малоҳат берди бу даврон сиза
Васлингизга етгали топса агар имкон сиза
Арзигай ошиқларингиз берса ширин жон сиза
Лайлидек меҳру муҳаббат боғлаб, эй жонон сиза
Элга мажнундек мени кулдурсангиз ҳам майлига.

Ошиқингиз тикди жонин сизга додлаб кўнглини
Ҳажрингиз тиғи билан ҳардамда кавлаб кўнглини
Бир кўруб берди Фироқий ҳам бировлаб кўнглини
Сизга Маҳжур ихтиёрин берди овлаб кўнглини
Сўнгра кўзга қон ёшин тўлдурсангиз ҳам майлига.

602 с.

7. ЖАВДАТ - Бу шоир Кўқон шаҳридан бўлуб, собиқ Сармазор даҳа Чангкентли маҳаллада хизматчи оиласинда 1905 нчи йилда туғулмишдур. Номи Носиржон бўлуб Мирзо Абдуллао ўғлидур. Тўла гавдали қоматли, оқ пўст, мазоҳга мазоқи зиёда, завқли бир кишидур. 1925 нчи йиллардан бошлаб ижоди кўруна бошлаган. Шеърда тутган услуби равон бўлуб, танқидий, ҳажвий шеърлари ила элга танилмиш шоирдур. Аслда темирйўлчилардан бўлуб, шул соҳанинг юқори ўрунларида хизмат этадур. Собиқ Хўжанд даҳа 1 нчи Бек тўра маҳалла ҳозирда Самарқанд кўчада истиқомат этмоқдадур. Тубандаги шеърлар нашидан таъбидандур. Пахтанинг тавсифи тўғрисида 1957 нчи йилдаги шеъри.

*Оқ олтин деб аталдинг сенга ҳурмат, сенга шон пахта
Эрурсен мамлакатнинг ифтихори бу замон пахта
Яша, кўп бўл, кўкаргил етмай офат он чунон пахта
Етиштирдинг ватандо неча минглаб Қаҳрамон пахта
Тоқиб мардларни кўксига “Қизил килдуз” нишон пахта*

*Қозилди сен учун зўр (зўр) каналлар қақраган чўлга
Оқар эмди зилол сув эрки бирлан ўннга ҳам сўлга
Яратдинг янги қишлоқлар, шаҳарлар зеб бериб йўлга
Ҳамма шоир адиблар жамъ бўлуб ушлаб қалам қўлга
Сенинг мадҳингга ёзсам кам эрур юз дoston пахта.*

603 с.

*Эрур ер бағри гулшан авжи теккис гуллаган чоғинг
Туғулган шоналар гул гунчадек барқ урса япроғинг
Чопиқ ҳам сув, ўғитлар бирла таъмин бўлса тупроғинг
Рақобат айлағай тоғлар билан хирмонда оқ тоғинг
Бу мўл ҳосилга дерлар офарин аҳли жаҳон пахта.*

*Тўлиқ мўл ҳосилингдин барча дил шод, юртдимиз обод
Ажойиб ихтироғлар кашф этилди неча иншоат
Нечи минглаб заводлар, комбиналар айлади бунёд
Илон чаққан кишидек шум рақиблар тўлғанур бу рост
Бойиди деҳқон аҳли сен туфайли безумон пахта.*

*Қўли гул, меҳнати мўл содда деҳқон қалбидек оқсан
Теримчи қизларимиз кўнглидек покиза юмшоқсан
Саноат сенга ошиқ сен саноат бирла ўртоқсан
Сенинг қадрингга етган заршунос деҳқонга муштоқсан
Гирам ҳам ерда қолмассан терурмиз йўқ гўмон пахта.*

(1957 йил Қўқон газетаси)

***

604 с.

“Шаҳаримиз” сарлавҳали бу шеърнинг ҳар икки шоир ёзмишлар. Жавдат ва Чархийнинг нашидаларидир.

1957 йил Қўқон газетаси.

*Яшнаган гулшанда барқ урган Қўқонжондур Қўқон
То абад қувнақ ҳаётда шод-шодондур Қўқон
Касбу санъатда ажойиб марду майдондур Қўқон
Нур сочиб Илмич чироғи машъалистондур Қўқон
Эрк гулий кўксиди яшнаб боғ-бўстондур Қўқон.*

*Қирқ баҳор нурун этиб кўкси тўла дурдоналар
Асрлар вайрона ўрнин олди кенг қошоналар
ЧПК, ҚФМЗ Суперфосфат каби корхоналар
Бунда моҳир инженерлар мардлар фарзоналар
Ҳарна боринги бутунларла фаровондур Қўқон.*

*Гуллади тобора юксалди шаҳарнинг равнақи
Хуснида акс олди кундан-кун зафарнинг равнақи
Кўзгудек асфалът мисоли кўчаларнинг равнақи
Ихтироғлар кашф этар юксак хунарнинг равнақи
Илм-фан, санъат билан бағри чароғондур Кўқон.*

605 с.

*Етди от қўшган шатаклар ўрнига машиналар
Тангадек бир соя кўрмас кўчаларда гул унар
Тоза сув, тоза ҳаво ҳамма мамнун баҳравар
Қолмади саҳнида чанқоқ зарра саҳродан асар
Серҳашам кўркамлиги кўзга намоёндуру Кўқон.*

*Шаҳримиз арзийди айланса саноат шаҳрига
Бағри кенг ҳикматга кон манзур саноат шаҳрига
Эрку иқболи билан мағрур саноат шаҳрига
Айланиб охирда бу ўлка саноат шаҳрига
Комбинат, фабрик, заводлар бирла дostonдур Кўқон.*

*Она юрт ўстирди ўз бағрида кўп аҳли хунар
Фақат инсон қадри бу давронда бўлди мўътабар
Мангу истиқболи порлоқ нурга айланди шаҳар
Нодира, Махмур, Муқимий, Завқий, Фирқат, Ҳамзалар
Чархий, Жавдатлар макони шоиристондур Кўқон.*

Кўқон газетаси 1957

606 с.

8. ПАРВОНА II - Замонамизнинг фозилларидан бири шоир Мулла Носирхон Орифхон ўғли Саидий бўлуб бу киши шаҳаримизнинг Хўжанд даҳасида Сўфи Бадал эшон маҳалласида 1901 нчи йилда эшонлар оиласида дунёга келмишдур. Онаси Исфара қасабасининг олимларидан Домулла Усмонбек қози деган кишининг

қизи бўлса ҳам отаси ўзбекдур. Онаси ёшликда вафот этиб, катта онаси қўлида тарбияланмишдур, бўлса ҳам бошланғич таълимни Хўқанд шаҳарида олиб шунда ўсмиш. Арабий, сарф наҳв ила луғатни ўрганмишдур. Ўзбек ва тожик адабиётларидан баҳраманд бўлушда отаси ва унинг фозил ошналаридан фойдаланмишдур.

Ҳозирги кунда 57 ёшда бўлуб шул куннинг Бедил Мирзо Абдулқодирнинг фалсафаларидан мукамал баҳраманд бедилхон деб танилган кишидур.

Ўрта мактаб таҳсилининг Тошкандда олиб йигитлик даврида ноқ илмий-адабий журналларда қалами ила қатнашиб турли турли темаларда Мустаор имзоларда нашидалари кўруна бошлаган эди. Хусусан, “Мушгум” журналида доимий қатнашувчи ходим сифатида ишлаган вақтда 1937 нчи йилдаги воқеада ҳибсга олиниб Сибирийага сургунга юборилган. Унда 10 йил туруб қайтиб Хўқандга келиб турди ва бир неча мартаба табдили макон этилди. Оиласига паришонлиқ юз берди. Сўнгра беайб, бегуноҳ экани учун оқланган қоғози қўлига берилди. Ҳозирда бу шоир Қатағон даҳасида Тошканд номли кўчада 51 нчи сонли ҳовлида турадур. Қалам хизмати илмий-адабий ишлар ила банд. Ва сўнгги ҳосил этдиги иморатсозлиқ касби билан ҳам машғулдур.

607 с. Кўп ашғорлари диёри гурбатда мусофиратда ёзилмишдур. Ҳажвга мароқи зиёда. Чет тилдан русча ва тожикчага яхшигина баҳраманд мунаввар ул фикр кишидур. Бедилнинг кўп рубоийларини ўзбек тилига таржима этмишдур. Ўрта бўйли буғдой рангли, қора кўз, кулар юзли кишидур. Адабий нашидаларининг ўқигач, ўрганиб баҳо берурсиз.

Тубандаги газаллар нашидан таъбидандур:

*Ўртмайин чиксанг юзингни офтоб ўртангуси
Аксин этсанг чекмайин юзга ниқоб ўртангуси*

*Гул юзингни кўрмасам кетгай қарору тоқатим
Гар кўруб қолсам қарору сабру тоб ўртангуси*

*Берма захмат гул юзингга парданинг қайдин чекиб
Партави нури жамолингдин ҳижоб ўртангуси.*

*Демадим тутма нигоро гул юзингга пардани
Барибир кўрса юзингни шайху шоб ўртангуси*

*Кирмагил майхонага, жоно, жамолинг нуридин
Май билан майхона у масту хароб ўртангуси*

*Бир кулиб боқдинг танимга ўт тушиб бўлдим кабоб
Раҳм қил боқма яна чўғу кабоб ўртангуси*

608 с.

*Сўрма ҳолим, айтмайин дардимни эй жону жаҳон
Дилдаги дардим тила келмай жавоб ўртангуси*

*Кўрмайин ўлсам юзингни тонгла оҳим ўтидан
Жаннату дўзах билан явмул ҳисоб ўртангуси*

*Носирий бечорани ҳолин сўра парвонадин
Дарду сўзин шарҳ этиб ёзса китоб ўртангуси.*

610 с.

9. МУФАЗЗАЛ - Бу киши Марғилон фозил ва шоирларидан бўлуб номлари домулла Муфаззалхон маҳдум бўлуб Домулла шоҳ Умар қозининг ўғлидур. Шоир Мулла Хўжахон ҳожаи Рожийнинг шеър, адабиётда шоигирдидур. 1896 нчи мелодийда Марғилонда туғулмишдурлар. Маҳалласи қошидаги мактабда хат саводли бўлуб 16-17 ёшларинда Домулла Хўжахон Хожа Низомиддин Хожа ўғлидан илмий-адабий тарбия олмишдурлар. Кўп марсия ва мадҳиялар ва тарихлар ёзмишдур. Ҳозирда хизматда бўлуб, барҳаёт фозил шоирлардандур.

Тазкирамизга илмий ёрдамда бўлуб тарихий маълумотлари ила бойитдилар. 1958 нчи йилда 13 нчи августда тубандаги қитъанинг ёзмишдурлар.

Мактубларининг охирида рубоий, яна бир мухаммаслардан бир қисмидур:

*Самимийдур садоқатдур саломим
Билур қалбим эмас қалбий паёмим
Танишдур нотаниш аҳли расо деб
Ки радидур қабулида каломим.*

***

*Ажойиб суврати суврат намодур
Жоғим чиққан тишим бари жудодур
Энгашган қоматим ёдек дутодур
Қўлумдаги аё эери асодур
Бўлубман бир тамошо, тавба қилдим.*

*Ки касбим охири ҳаммомда кассир
Қазои қисмати рўзи муқаддир
Ҳалолу шубҳадур зоҳир бу тасвир
Ҳалойиқ таънаси кўксумда бир тир
Узинг сиримга доно тавба қилдим.*

*Бу маҳдум масхара олам элига
Туну кунлар ўтиб етса йилига
Бирав сўрмас ваё олмас тилига
Фалак рафторидур доим кажига
Эзилганман дариго тавба қилдим.*

***

611с.

Марғилон шаҳари шоир домулла Музаффархон
маҳдумнинг таъби назмларидандур:

*Бемадору заъф ҳолат мушкили
Камбоғоллиқ юз ҳижолат мушкули*

*Тиғ эмас хешу таборнинг улфатинг
Хоб хўринг захри офат мушкили*

*Дину дунё ишлари мазмун сан
Дори бе ҳақиқат мушкили*

*Таъналар остида Маҳдум масҳара
Марғилон аҳлига одат мушкили*

***

612с.

Рубоийлар, қитъалар

*Ким билур даври фалакдин кундалик асрорни
Йўқ ҳаёлингда қилур бир лаҳзада ҳар корни
Дардсиз дарди қазо ёким ҳаводислар сели
Бир сабаб бирлан қилур дастингда йўқу борни*

(Набирамни дафн этарда ҳаёлимга келди, дебдур).

Устози шоир Рожий Марғилонийчинг:

“Бу дунёда нелар кўраркан киши .

Ҳаёлида йўқлар бўларкан киши” деган байтига
шарҳ этиб бундай демишдур:

Шоҳи қадар азалда ҳар кимни қору борин
Ўзмиш ани не айлар қиш вақти ҳам баҳорин.

* * *

Шукр қилғил ҳар нафас ўтганига ---
Ризқи рўзинг ҳар сабаб текканига

Тандурусти соғлиқ ила юруб
Эл қатори халқ ҳисоб этганига
Мавъос ўлма кўп эзилмай ҳар қачон
Душманинг ғолиб бўлуб кетганига

Келса кулфат ҳар аламдин ғам ема
Бандалиқ шудур ризо этканига

Маҳдумий бечора доим қон ютар
Юз ўғирмас ҳар нечук ўтганига

* * *

Дўстларим мандин зерикди, душманимдин кимга дей
Дунёдин топган хунар фазлу фанимдин кимга дей

Истади кўплар мани кўнглим писанди этмади
Хоҳладим бир нечани қочди ёнимдин кимга дей...

Неча юрдим насибим борича кўрсам ҳаёт
Эски туски дарбадар йиртиқ либосу чакманимдан
кимга дей

Сувратинг Маҳдум шудур зотини фикрида мудом
Ғарқи исёну гуноҳга ботганимдан кимга дей.

613с.

10. ҲАБИБИЙ - Бу шоир Андижон областига тобей Кўқон қишлоқ қасабасидан бўлуб, номи Мулла Мухаммад Зокир Ҳолмухаммад ўғлидур. Сўнгги вақтда Тошканд шаҳарида нашъу намо этмеқдадур. Собир Абдулла, Камтар, Ҳабибий замонамиздаги машхур шоирлар жумласидан бўлуб, 1957 йилда “Кўнгул тароналари” номши ашъорлар тўплами босилиб чиқиб халққа тақдим этилди. Тубандаги ашъор нашидаи таъбидандур: Шоир 1890 нчи йилда Пахтаобод районида камбағал деҳқон оиласида туғилмишдур.

*Саҳнада гулгун ёниб бир қадди мавзун ўйнади
Билмадим кўз тинди ё кўкдан тушуб кун ўйнади*

*Тўлди қарсақ зал аро бўлди талаб узра талаб
Завқу роҳатдин қилиб дилларни мамнун ўйнади*

*Чарх уруб айланди кўрдим гир-гир айланди бошим
Тўхтамай бошимда гўё чархи гардун ўйнади*

*Моҳирона кўрсатиб санъатда рангоранг хунар
Қилғудек минглаб тамошобинни мажнун ўйнади*

*Бора-бора авж олиб ўртаб вужудимни бутун
Ишқ ўтидин сачраган қалбимда учқун ўйнади*

*Санъатин санъатшунос Эроку Ҳиндистонгача
Кўрсатиб элни қилиб шайдою мафтун ўйнади*

*Бир кўруб минг офарин дедим Ҳабибий тан бериб
Ҳар қадамда кашф этиб ҳикматли мазмун ўйнади.*

***

*Чаман-чаман очилиб тоза кенг фазо чаманим
Бўлубсан ўзгача хушбахра, хуш ҳаво чаманим*

Ҳамиша гул-гул очилган гўзал диёримсан
Ҳимоянг устида жоним қилай фидо чаманим

Келиб ёқимли ширин ҳидларинг димоғимга
Кўзу кўнглига берур ҳар нафас зиё чаманим

Ҳузур этар ҳамма ўз ишқидин ўқуб достон
Саҳарлар айласа бубулларинг наво чаманим

Ғиламларинг ёзилур сабза у чечаклардан
Элимга роҳат учун айни муддао чаманим

Яшар ҳамиша элим юзлари қизил соғлом
Тотимли меваларинг сувларинг даво чаманим

Тилимда мадҳу дилимда муҳаббатун меҳринг
Ҳабибий мадҳинг ўқуб умр этай адо чаманим.

***

ХУШЁР БЎЛ!

Бормукин оламда сендек дилкашу хушёр ёр
Риштаи жон зулфинг ичра бўлғали хуштор тор

Сайр этиб кирсанг дамодам раста-раста гулларин
Йўл уза бергин паёндоз этгали гулзор зор.

Дилда меҳру иштиёқинг тилда номинг то абад
Тинмай охтармоқ сўроғлаб мен учун даркор кор

Қатраи завқи муҳаббат шарбатидин нўш этиб
Термулуб ҳайратда қолдим суврати девор вор

¹ Ушбу газал алоҳида дафтар қоғозига ёзилган ва "Тазкирани Қайюмий"нинг 612-613 саҳифаларига ёпиштириб қўйилган. У Ҳабибийнинг ўз қўли билан кўчириб ёзилган шеърдир. (Автограф). А.Қ.

*Интизорингман кўзум нури тўқулмасдин бурун
Раҳм этиб кулбамга йўқлаб лоақал бир бор бор*

*Ишқ ҳукминг ҳар дам ижро айласанг лутфинг билан
Мен учун қилғил қаро сочингни эй дилдор дор*

*Арзи ҳолимни ҳабибий ёздим ашъорим билан
Қилма ноз айлаб қўлингга текса бу ашъор ор*

1914 нчи йил Андижон.

(Шоир Ҳабибийнинг ўз қалами ила ёзмиш кўлёзма шеърдан. 1914 нчи йилда Андижонда ёзмишдур. Фақирга юбормишдур. 1958 йил 1 нчи октябрь).

614 с.

*Оқарди соч олтмиш уч бўлуб ёш
Кўзимдин тўкилур афсус этиб ёш
Ажабким, хўблар базмига кирсам
Яна бу қурмағур кўнглум бўлур ёш.*

11. ДАВРОН II - Бу шоир Ҳўқанд шаҳаридан бўлуб Марғилон даҳасида кетмончилик маҳаллада савдогар оиласида 1903 нчи йилда дунёга келди. Номи Мулла Абдусамаджон бўлуб, Абдуссаломжон ўғлидур. Ҳозирда Сармозор даҳасида эски Кушбеги маҳаллада, янги номи “Янги ҳаёт” кўчада турадур. Замонасига яраша ибтидоий ва ўрта даражада ўқуб маълумот олиб зиёли киши бўлуб хизмат ила ҳаёт кечириб келмишдур. Ҳозирда пойабзал фабрикасида бухгалтер бўлуб ишлаб келадур. Очiq чехрали, юмшоқ табиатли, хомуш, мулойим, озода кишидур. Шоирлиқ сиймосига хулқига ярашиб тушган бу шоирда бир одат бордурки, ўзини жуда маҳфий тутадир.

Тубандаги бир назира шеърини бир яқин киши-
сидан олишга тўғри келди. Амирийнинг радифига эт-
ган назирасидан бири будур:

*Хужуми ғам била ҳар лаҳза беморингни куйдурма
Дилим тасхиридур бўйнуғда туморингни куйдурма*

*Чекиб суйи чаманда наъраи шўрида, эй булбул
Манга тақлид этиб беҳуда минқорингни куйдурма.*

*Жунан водийсида мажнунга пайравлиқ қилиб зоҳид
Асоу субҳау сажжодаи дасторингни куйдирма*

*Мурувват қил манга, эй соқий сунма оташин майдин
Лабинг лаъл обиға бу ташна хумморингни куйдирма*

615 с.

*Тажаллий этса Даврон дилбари навзод магар танҳо
Бу ашъорингни пинҳон арз эт, ағёрингни куйдирма.*

616 с.

12. ВАСФИЙ - Бу шоир Бухоро вилояти Воб-
канд қасабасидан бўлуб хизматчи оиласида 1908 нчи
йилда дунёга келмишдур. Номи Муҳаммаджон бўлуб фа-
милиясининг Мухторов деб кўрсатмишдур. Бу кунда
Тошканд шаҳаринда матбуот идоралариндан бирида хиз-
мати илмийада бўлуб, нашъу намо этмоқдадур. Бизга
ёзган биографиясида эски усули қадим мактабда ўқуб
хат саводли бўлгани 15 ёшидан бошлаб адабий боралар-
да ҳаваскорлиқ қалами ила шеър ёза бошлагани, сўнгра
маҳаллий матбуот саҳифаларида ашъорлари кўруна
бошлагани, айрим ашъорлари ўзбек ва тожик тилла-
рида мажмуа бўлуб босилиб чиқиб халқ оғзида айтил-
гани, маориф соҳасида ва бошқа идораларида масъул
ишларда ишлаб танилгани кўрсатиладур.

Э Ҳақиқатдан шоир Васфийнинг адабий соҳадаги ўрин ва фаолияти етук бир шоир экани нашидан таъбидан намоёнду. Вобқанд қасабаси Бухорога яқин бўлуб халқи аксарият ўзбекду. Бунда 1920 нчи йилда Бухородан шарқий Бухорога юборилиб Қабодиёнда амири Бухоро золим, қонхўр Олимхон томонидан шаҳид этдирилмиш машхўр шоир халқпарвар “Саҳбо” ҳам Вобқандлиду. Замондош ҳаёт шоирларимиз орасинда Мулла Муҳаммаджон Васфий II ўз излари ила танилмиш шоирду (Васфий I Фарғона шоирларидан бўлуб Тарақўрғонлиду). Тубандаги ашъори обдор Васфийнинг таъбидан намунаду.

*Каломинг жон физо лаъли суҳандонангга салламно
Юзинг шабнам тўкар гулбарги хандонингга салламно
Жамолинг саҳфосида ҳатти райхонингга салламно
Узоринг гулшани жонду гулистонингга салламно
Қадинг шамшод эрур сарви хиромингга салламно*

*Самандар мен каби ишқ ўтида тортиб сафо куймас
Гул узра қумрию бебол пар ила бенаво куймас
Юрақлар курраи ишқингда ҳам бундай адо куймас
Сипанд оташ аро ҳар лаҳза мендек бедаво куймас
Севикли дилбарим хуршиди тобонингга салламно*

617 с.

*Жафо даштида мажнун мен каби овора бўлган йўқ
Жудолиқ тоғида фарҳод бир сайёра бўлган йўқ
Фироқинг дардига лайлила ширин чора бўлган йўқ
Менингдек ҳеч ошиқ ёр учун дилпора бўлган йўқ
Вафо даштида мендек зору сарсонингга салламно*

*Кўнги сайди нигоҳинг бўлди мужгонинг инокмайду
Неча хуснигга боқсам кўз тамошосига тўймайду
Жамоли бо камолинг дил ўйини айлади нур нур
Ёзар бўлсам агар ҳар қанча ҳам васфинг туганмайду
Бу манзил уза нозик таъби меҳмонингга салламно.*

*Ёзай ҳолимни деб олсам қалам арзи дилим кўндур
Алардин қай бирини ченга ёзсам айласам манзур
Агар гул ишқида бечора булбуллар наво айтур
Юрак қони билан ёздим бу шеъримни тутинг манзур
Деган шояд нигорим Васфий достонингга салламно.*

618с.

13. ДАВРОН III - Бу шоир Хўқанд шаҳаридан бўлуб 1 нчи Бешариқ маҳаллада Хўжанд даҳасига тобе хизматчи оиласида дунёга келмишдур. Бошланғич мактабни усули жадид мактабида тамом этмиш. Урта маълумотни таҳсил этиб Тошкандда тамом этмишдур. Отаси машхур Хўқанд шоирларидан мулла Мир Аъзам Муҳаммад Иброҳим ўғли Даврон I дур. Отасининг II нчи ўғли бўлуб бобоси бу набирасига Муҳаммад Амин деб ном қўймишдур. Отаси ҳам бобосининг иккинчи ўғли бўлмиш экан. Бобоси Муҳаммад Иброҳим феодализм даврида қалам хизматида ҳаёт кечирмиш эди. Мир Аъзам ака ҳам қалам хизматида бўлуб Наманганда, Хўқандда қалам хизматида туруб нашъу намо этмишдур. Мадоро номли бир киоска шаклида китоб дўкони 1917 нчи йилгача давом этмиш эди. 218 нчи номерда баён этилди. Кўп журналларда муҳаррир бўлуб, илмий, адабий соҳаларда танилмиш маълум зиёли олим шоирлардан биридур. Ҳозирда барҳаёт шоирлардандур. Таржимонликда кўп муҳим китобларни таржима этгани кўрулди. Адабий соҳада маҳорати адабийаси тубандаги нашидан таъбидан маълумдур. Фузулийнинг айтган ғазалига мухаммасдур.

*Кўзлар қувонар субҳи гулистонингни кўргач
Гулларга чирой бергучи табонингни кўргач
Дардлар тузалур қўлдаги дармонингни кўргач
Кўнгулум очилур зулфи паришонингни кўргач
Ўтқим тутилур гунчаи хандонингни кўргач*

*Кўрдим сани жон топди омон дарди саримдин
Ҳар чоқ сен ила кетди шикоят жигаримдин
Дил талпинадур сен агар ўтганда наримдин
Боқсангча санга қон сочилур дардларимдин
Бағрим тилинур новаки мужгонинги кўргач*

619 с.

*Қайданки кечар бўлсанг агар барчаси обод
Туфроқмики, байроқмики, ирмоқмикидур шод
Кўз ханжарининг тиғи тегиб қилмаса вой дод
Раънолиқ ила қомати шамшоди қалам ёд
Ўлмазми хижил сарви хиромонингни кўргач*

*Менмен ошириб ҳар куни бу ишқ навосин
Нотинч қилурам ҳар кеча Тошканд фуқаросин
Излаб топарам охири албатта давосин
Чўқ ишқа ҳавас эдани кўрдимки ҳавосин
Тарк этти сени ошиқи нолонингни кўргач.*

* * *

Яна бир мухаммас Фузулий ғазалигадур:

*Кўндур бу чаман қўйнида ошиқлари йўли
Васлингга безат, ўртама кўп соғ ила сўли
Давронда шудур янгича ошиқлиғ усули
Сен ҳоли дилинг сўйламасанг майли Фузулий
Эл фаҳм қилур чоки гирибонинги кўргач.*

* * *

*Ўтди кунларким, ҳаётдан иштиёқим зўр эди
Қайга борсам кўнглими созига минг соз жўр эди
Ҳар нафас бошимда сойанг маҳлиқо ғамхўр эди
Эй хуш ул кунларки рухсоринг менга манзур эди
Чашми уммидим чироғи васлдин пурнур эди*

*Дер эдим оламда борми бахтни сезган мен каби
Барчага ширин туюлгайму шу хил ёринг лаби
Туларим кундай ёруғ рӯёда йўқ ҳижрон шаби
Иззатим шамъи мунаввар толемым азми қавий
Давлатим мулки равон, айшим уйи маъмур эди...*

620 с.

14. АЗИЗИЙ - Ҳуқанд шаҳарида Ҳужанд даҳа-
сига қарашли Ҳайдарбек II маҳаллада ҳозирда I шарқ
кўча 15 нчи нумирли ҳовлида 1926 нчи йилда 19 январь
да отасининг учинчи боласи бўлуб (2 нчи ўғул) дунёга
келди. Кўзлари очиқ ҳолда энага қўлида яланғоч турга-
ни ҳолда атрофга қараб йиғламай термулар эди. Шоир
Мажзубнинг номи эканининг назарда тутуб Абдулазиз
аталди. Кейинча Азизхон ном бўлуб кетди. Муаллим
Пўладжоннинг ўғлидур. Бобоси Абдулқайюм мирзо,
катта бобоси ўзбек элининг Юз қабиласи саркардала-
ридан Абдурраҳим мирзодур. Унинг отаси Нёматулло
баковулбоши ва Шунқор бийга борар эмиш. (Ул ким-
лигидан хабаримиз йўқ эсада юзлар қабиласидан бош-
лиқ экани бий атамасидан кўрунадур). Абдурраҳим мирзо
хон саройида котиб бўлуб тургани "Ансобус салотин"
китобида бордур. Адабий соҳага муҳиблигини бобомдан
қолган китоблардан маълум бўлсада, шоирлиқ бутун
кўрунгани йўқдур. Фақат шеър Азизийда кўрунди. Шеър-
рий ижодига раҳбар устоз домолла Асғарали Чархийдур.
Тубандаги ашғор Азизийнинг нашидаи табъидан-
дур:

*Муҳаббат гунчаси доим дилим нахлига пайванддур
Бу шҳом булбули онинг тамошосила хўрсанддур*

*Бутун ақлимни олган дилбари пайваста қошимни
Кўзи мастон, юзи гул гунчаи лаъли шакарханддур.*

*Очилди завқ нурига тўлуб таълимни гулзори
Кўнгул боғи мудом ишқим қуёши бирла зарбанддир.*

*Вафосиз, дардсиз дилда маҳаббат лаззати нетсун
Сурури ишқ ҳар доим кўнгул меҳрига монанддур.*

*Билурлар севгининг қадрин ҳақиқий дилда ошиқлар
Бузулғай дил уйи тездан кими ким ишқи бепанддур.*

*Нигорим хусни гулзорига кўз тиккувчи зоғларнинг
Вужуди тийри қаҳрим зарбидин парканд-парканддур.*

621 с.

*Муҳаббат мактабида чин вафо илмини олмоқда
Азизий садоқатди ватан халқига фарзанддур.*

2.VII 1944 й.

***

Навоийнинг газалига Азизийнинг муҳаммаси

*Эй воҳ, нақадар гунчаюю қомат етилибдур
Сарви танидин нозу назокат етилибдур
Лаъли лабидин нури фасоҳат етилибдур
Хурики, менинг жонима офат етилибдур
Тубий киби қад бирла қиёват етилибдур.*

*Ўшайди жамоли тун аро ойдаги нурга
Еткурди ҳаёли ҳамма кўнгулни сурурга
Қалб ичра турар лаъл зилолин томузурга
Ушшоқ кўзидин дуру гавҳар оқузурга
Бир баҳри жафо, кони малоҳат етилибдур.*

*Ишқ оламида шамъига парвона бўлубмен
Васлингга этиш фурсати бегона бўлубмен
Севгинг ўтидин ҳаммага афсона бўлубмен
Лаълинг майиким, сўргали девона бўлубмен
Ширин кўринур, лек бағоят етилибдур*

*Васлига этиш йўлини фикр айла Навоий
Мақсад эшигин очгали зикр айла Навоий
Жононни Азиз тутгилу меҳр айла Навоий
Ҳижрон ғамидин ваҳм эту шуқр айла Навоий
Бу лаҳзаки, васлига саломат етилибдур.*

***

(Собир Абдулла ғазалига Азизийнинг мухаммаси-дан)

*Дарди пинҳонимга йўқтур интиҳо мен найлайин
Воҳжим, бу дард эрур кўп бедаво мен найлайин
Дўстларим этмай баёни муддао мен найлайин
Кўп замондин ул париға мубталоман найлайин
Шул сабабдин ранги рўйим қаҳрабо мен найлайин*

622 с.

*Йўғ эди аввал жафолар сўнгра ҳосил айлади
Бевафолиқни қилич кўнглини қотил айлади
Илтифот этмай мени ишқ ичра гофил айлади
Раҳмсизлик устига ёрим тағофил айлади
Ботинидур заҳири кўз ошно мен найлайин*

*Аввало этдим итобига сабот ила қарор
Ҳаддин оширди жафолар этмагини ошқор
Аҳдини билмамки, бузмоқ ихтиёр айларми ёр
Уртанур жон ишқида шому сабо мен найлайин*

*Билмадим недур гуноҳим ул париға ишқ кўйиб
Қилмадим бир дам тамошо ой жамолини тўйиб
Доимо афғон этарман дарди ҳажрида кўйиб
Соқий, бер майни ичай тўлдир пиёланга кўйиб
Ноладин кўнгул бўшатмай беибоман найлайин*

*Ноз этишликдин жафожўйликқа ўтди бусбутун
Минг саволимга жавоб йўқ, ҳам азобидур фузун
Этганимда нолалар кўйида йиғлаб тун ва кун
Айламас пароо париваш бир йўли кўнглим учун
Ялбариб қилганда юз минг илтижо мен найлайин*

*Севгини қалбимда асраб бир буюк наҳр айласам
Ёрими айлаб Азиз мен ғайрга қаҳр айласам
Юз ситамларга жавобан иззату қадр айласам
Таъналар тошига Собирлик билан сабр айласам
Меҳрsizлик дардидин кўксим яро мен найлайин.*

* * *

1940 нчи йилда мавлоно Алишер Навоийнинг 500 йиллик юбилейига муносабати билан Азизийнинг нашидан таъбидан:

*Қудрат қаламин адибидурсан
Кўнгул чаман андалибидурсан
Ҳижрон элининг ғарибидурсан
Севги дилининг ҳабибидурсан
Ишқ гунчаларининг зебидурсан*

*Эшитиб ғазалингни зоҳир ила
Булбул қоладур таҳайюр ила
Номингни ёзай жавоҳир ила
Минг ҳурмату мингта тақдир ила
Халқимнинг ғурур насибидурсан.*

*Абётларинг ҳазинаю гавҳардур
Ҳар дилда суюнч кўнгулда зардур
Ҳоким бўлубон юракда масрур
Бахтли бу элинг сенингла мағрур
Гулшан гулининг қарибидурсан*

*Ёдлар сени бу гўзал замона
Бахт нағмалари қилиб тарона
Фарҳод биза бўлди жонажона
Донги таралиб бутун жаҳона
Қалб гулшанининг гавҳаридурсан.*

15. МАВЗУН - Бу шоир Хўқанд шаҳаридан бўлуб собиқ Марғилон даҳасига қарашлик Шаҳрисабз номли маҳаллада (ҳозирда Қиёлисой кўча) сувоқчи касиб оиласинда 1910 нчи йилда дунёга келмишдур. Номин Мулла Сидиқжон уста Муҳаммад Шокир ўғлидур. Оқ юзи, новча бўйли, хомуш пазанда бир кишидур. Мавлоно Умар Ҳайёмга шогирдлик хаваслари фазлига халал бермоқдадур. Табъи назми зиёда сабабли дилфизо шеърлари бордур. Анинг сўнгги бўлмиш бир мухаммасини кўрсатурмиз. Бу ашғор Мавзунинг нашидан табъидандур:

*Буродарлар, узоқлашманг кўзим гирён этиб қўйманг
Ғарибликда паришонман яна ҳайрон этиб қўйманг
Мунаввар сиз билан дийдам шаби хижрон этиб қўйманг
Висол дарвозасин ёпманг жигар бирён этиб қўйманг
Вужудим аслида куйган таним бежин этиб қўйманг*

Фазилат бахрида ғаввос, вафо расмида сиз зарғар
 Бўшатманг риштаи дўстликни сиз жонга битинг гавҳар
 Тотимлик пандингиз мағзи лазиз, одамшунос камтар
 Кетар суҳбатда дил занги жыло сиздан етиб аскар
 Дариги васл этиб маънос дилим вайрон этиб қўйманг

Ҳаётим равнақи наврас, қадрдонлар қувончим сиз
 Шикаст қалбим харидори мададкорим суюнчимсиз
 Мани гумроҳга раҳбар ҳам йиқилганда таянчимсиз
 Муродим ҳосили сиздин етишгай, зўр ишончимсиз
 Тасаддуқ жон, Кўқон аҳли, мени қурбон этиб қўйманг

Муаммодур чигал бахтим бу тақдири қаламданму
 Мижозим куйи ғамдин ё кавкабим дарди аламданму
 Билалмасман яратмишдур мани шўри адамданму
 Насиб ўлғай мудом кулфат ва ё бежо қадамданму
 Мусибатлар етар сиз ҳам юракни қон этиб қўйманг

Ўзим ринд, кўрсунга кишилардек ибодат йўқ
 Мусаффо ишқа мафтунман риёлик зуҳду тоат йўқ
 Хувайдо ранги зардимдин вале айтманг риёзат йўқ
 Мани дардим чаман мадҳи зилоли бошқа одат йўқ
 Дури кон меҳрингиз яшнара ани маржон этиб қўйманг

Сабрнинг косаси тўлган маломат бирла пур жоним
 Шукр бўстонга фарзандман шудир бахт ила айёмим
 Ажаб йўқ тонг насимидин оқарғай субҳ ўлуб шоним
 Қадрлар кун келур даврон қуёши учмагай номим
 Шу гулишан булбули ман ҳам жуда нолон қилиб қўйманг

Эшик олдида сув анҳор узоқда қадр қийматдин йўқ
 Кушод ўлмиш бу майдонда чигаллар марди ҳиммат йўқ
 Демишлар иззу жоҳ топқай башар юртга муҳаббатдин
 Фараҳлик шоҳиди Маҳзун етушса шонли меҳнатдин
 Етақланг бенаволикда мени, сарсон этиб қўйманг.

625 с.

16. ХУШЁР - Бу шоир Хўқанд шаҳаридан бўлуб Хўжанд даҳасига тобеъ Халифа сафо номли собиқ маҳаллада (ҳозирда Марат кўчаси) майда савдогар (чой-фуруш) оиласида дунёга келмишдур. Отаси муаллим бўлуб бу кунда Тошканд шаҳаридадурлар. Шоир эса Ленинобод (собиқ Хўжанд) шаҳарида газета идорасида хизмати илмийа ила машғулдур. Номи Абдуллахон бўлуб Қори Абдуррауф ўғлидур. Юмолоқ гавдали, пастроқ бўйли, чуқурроқ юзли, серпангина кишидур. Хўқандли эканининг эътиборга олиб Тазкирага олишни лозим топдик.

Тубандаги шеър шоир Хушёрнинг таъбидан намунадур. "Янги Фаргона" газетасида 3/III 1959 тарихда "Тарбиясиз ўсган баъзи ёшлар" сарлавҳасийла ёзилмиш экан.

*Баъзи ўз қадрини билмас эркатой ёшу яланг
Қуввати чинқарчау даъво этар мен деб паланг
Менсимас катта кичикларни солур кўзига чанг
Элнинг оромини бузгай пашшани қилгай гаранг
Яъни бу безоридан искаб топар жўнроғдур.*

*Бор яна оғзин танобин тутмаганлар бир хили
Авж олар кино театру вақтида жоғу тили
Дод дер бир ногоҳон гўё ани синди бели
Аҳли зол унга ғазабла ёғдирур нафрат сели
Фарқ этиб бўлмас уни тентак эрур ё соғдур.*

626 с.

*Йўқ эмас афсуским, учрар ажаб олифталар
Қорнига тепсанг алиф чиқмас ўзин юксак олар
Ҳар қачон кўрсанг ани майхонада умри ўтар
Оғзидин чиққан ибора захрига энсанг қотар
Гап тўқур иғво дўконида эриш арқоғдур*

*Унга гар қилсанг насихат сўзларинг қаттиқ ботар
Бир оғиз сўзингга ўн хисса жавобла гап сотар
Тегмасанг ҳам ўнгасин аммо санга кесак отар
Эртаю кеч санқиғай на иш таъйин на ҳунар
Бир куни қолғай уётға ким анга ўртоғдур.*

*Яхшиликни бил қилиб ким, кетмасин бекорга
Яхшилаб зарба беринг ҳар бир хунук атворга
Ҳам раво кўрманг сира шафқатни ул беорга
Бўлмасун юртда ўзун безори дилозорга
Кўзларин мошдек очиб кўрсин замон нечоғдур.*

626 с.

17. ШУКРИЙ - Бу шоир Хўқанд шаҳаридан бўлуб собиқ Қатағон даҳа Шайхон маҳаллада ҳозирги Завқийобод кўча №33 да шоҳи ифак тўқувчи косиб оиласида 1898 нчи йилда дунёга келмиш. Номи Шокиржон бўлуб уста Отажон ўғлидур. Ибдидоний мактабни маҳалла масжидида усули қадимла ўқумиш ва қироати арабийанинг ҳам ўрганиб қори унвонига эга бўлмиш. Умархон номидаги масжеъди жлмеъда муаззинлиқда бўлмишдур. Машҳур шоир Завқийга кўшни бўлганидан адабий соҳада ундан баҳралангани гумонимиздур.

Тубандаги икки ашғор нашида таъбидандур:

627с.

*Ёдимдасан хамиша, эй меҳрибон нигорим
Дилдин кетар тасаввур қилсам сени губорим*

*Тушдим йироқ сендин найлайки йўқ иложим
Солди фалак жудалиқ йўқ ўзда ихтиёрим*

Фурқатда мен аламнок айлабки бағримни чок
Ҳар шом то сабоҳлар чашимда ашкборим

Қорим ҳаёлинг ўлғай доим ҳаёлинг ичра
Кўйма йироқ дилдин мен хастадилни ёрим

Манзур тут бу йўлда қилган бу арзи ҳолим
Эй кўзлари хуморим, гаҳ бўлса эътиборим

Эй шўх жилва андоз ҳар қанча айласанг ноз
Шукрий дилигадур оз бир ерда йўқ қарорим.

***

Ғариблик шомида дарди ғарибонларни ким сўрғай
Бағир аз дард ҳоли дардмандонларни ким сўрғай

Қолибман маен ғариб девор остида бўлуб ҳайрон
Ғарибу, хоксору, хонавайронларни ким сўрғай

Асири дарди ҳижрон бу фано даштида саргардон
Висоли ёр учун бу дийда гирёнларни ким сўрғай

Нетармен ғуссау ғам боридин қаддим дуто бўлса
Жамоли дилрабога маҳви ҳайронларни ким сўрғай

Келиб дунёга шодлик кўрмайин бир лаҳза ҳам ором
Камина Шукрийдек зору қадрдонларни ким сўрғай.

***

Жондин азиз қадрдон дилдорлар келинлар
Аҳди вафода турган хушёрлар келинлар

Орзуси дилда доим ташрифингиз муқаррар
Иқдомингизга жонлар ийсорлар келинлар

*Дилғунчасин очурға сайрарда мисли булбул
Ушшоқ румузин айлаб гулёрлар келинлар*

*Биздек ғарибни йўқлаб гоҳо ўтарда дўстлар
Дил дардини қилурға изҳорлар келинлар.*

*Улфатчилик таажжуб дунёда бир ширин йўл
Сухбатлашурға доим даркорлар келинлар*

*Аҳли рақибни этмай парво йўл узра кўргач
Иста ўтуб ёнидин деворлар келинлар*

628с.

*Кимдир муҳаббат аҳли Шукрий анинг қулидур
Ҳижрон ўтига куйган беморлар келинлар.*

---

18. КАМОЛ - Ҳаёт ёш шоирларимиздун. Аруз вазнида шеър сўзловчи студент. Мулло Фуломжон Муҳаммад Раҳим ўғли Ҳамрақулов. Тошканд шаҳарида Тўлқун номли маҳаллада 1938 нчи йилда хизматчи оиласинда дунёга келмишдур. Адабий ижодида бадий кучга биноан бу шоирдан келажакда умид бордурки ватанда Муқимий, Фирқатлар сингари халқ шоири унвонига эга бўлиши талантидан сезиладур. Тубандаги ашғор нашидаи таъбидандур.

*Кўриб гул сайрини бир кун кезардик бир чаман ичра
Чаманнинг қушлари нағма этарди хуш суҳан ичра*

*Бу боғ сайрида кўрдик бир неча сиймин баданларни
Юрарлар шод хандон бурма тиккан пираҳон ичра*

*Киши кўрган эмас оламда гуллар базмини бундоғ
Ваё кўрдикму биз хуру малаклар анжуман ичра*

*Бири тўти, бири қумри, биридур булбули гўё
Бири гавҳар, бири яқут, бири лағли адан ичра*

*Ғаҳи бирни қитиқлаб рақс этарлар, гоҳ ўқуб абъёт
Ғаҳи санъат ҳақида суҳбату, гар илму фан ичра*

*Топилмас тенг ҳусни ахлоқ бобида бу раънолар
Тамошо айлар эрдик бир дарахти бетикон ичра*

*Кел, эй шўхий укам жонбахш танбурингни соз айла
Биз ҳам бир хониш айлайлик бу хайли гулбадан ичра*

*Ўқуб бир Чархию Собир Ҳабибий ҳам дигарлардин
Бу қизлар шаънида мадҳийи бўлсин ҳар суҳан ичра*

*Бўшатма сен муҳаббат созинги ҳар дам камол энди
Давом халқим билан қарсак чалай озод ватан ичра.*

* * *

Машраб Намангоний Бобараҳимнинг ғазалига Камолий Тошкандий Фуломжоннинг мухаммасидур. Увайсийнинг ғазалига ҳам мухаммаси бордур. Собир Абдулланнинг Зебуннисога жавоб шеърига ҳам мухаммас этмишдур.

629с.

*Шаби ҳижронда бу дардимга жисми нотавон ўртар
На жисми нотавон мажруҳ дил ҳам хаста жон ўртар
Забун ҳолим куруб неча ўзимдек бағри қон ўртар
Агар ошиқлигим айтсам кўруб жона жаҳон ўртар
Бу ишқ сиррин баён этсам тақи ул хонумон ўртар*

*Кезиб сахрои ҳажринг қолмади тоб бу саёқингда
Чекиб юз изтиробу беқарорман иштиёқингда
Қатори итларинг тутсам макон зери тоқингда
Мени бехонумон тинмай куюб ёндим фироқингда
Отинг тутсам нигоро дебки завқиди: забон ўртар*

*Басе тўйди халойиқ додим: тарки фиғон айлай
Ваё эл тинмайин ўйлаб эмди ман нақли макон айлай
Қириб ғурбатга эсдан ўзни беному нишон айлай
Қаю тил, бирла эй жоно, сенинг васфинг баён айлай
Тилим лолу кўзим гирён сўнакларим ниҳон ўртар*

*Қачонким, қайдинга дилбар, асиру мубтало бўлдим
Унутдим ўзлугум найлайки, зору бенаво бўлдим
Сенинг куйингга кирдим юрт ила мен мосиво бўлдим
На қаттиқ кун экан, жоно, висолингдин жудо бўлдим
Менинг охим тутунига замини осмон ўртар*

*Ўтар йиллар қиё боқиб бу беморингни сўрмайсан
Надур ҳолинг дебон бу дам менинг қошим турмайсан
Ваёким, булҳавасдур деб писандингга кетурмайсан
Бу дард ила хароб ўлдум келиб холимни сўрмайсан
Ғаминг бошқа, алам бошқа, юрагимни фиғон ўртар*

*Санга ким айди зору бенаволардан хабар олма
Агар ҳажрингда жон берсам дахи уболима қолма
Бу даргоҳдин камол чиқгунча жон бир зарра қўзғолма
Бу машраб дардини, доно, ки ҳарким бошина солма
Агар Маҳшарда оҳ урсам беҳишту жовдон ўртар*

630 с.

19. КИРОМИЙ II - 14.XII 1958 тарихли 9 бетдан иборат Тошкандли ёш шоир Фуломжон Камолӣга ёзган “ичра” радифли устодона, хушмазмун, на-

сиҳатомез, дўстона ғазалидан бу шоир тўғрисида хабардор бўлдик. Кекса шоир ва фозил киши экани маълум бўлди.

Тубандаги “Саломнома” сарлавҳали ғазали Киromийнинг нашидан таъбидандур.

*Фасоҳат рамз мазмунида арбоби суҳан ичра
Балоғат нуқтаси мафҳуминг ўлсун шеъри фан ичра*

*Жаҳон ижодини ҳар нашъаси охир фано эрмиш
Асар қолдурғуси фан аҳли бу золи куҳан ичра*

*Фатонат аҳлини боғи нишоти пойдор ўлсун,
Ҳазон боди насим ўлғай девои бу чаман ичра*

*Кўнгул авроқида ҳар неча малҳуз бўлса мазмунлар
Тақаллум бирла зоҳир айла қолдирмай бу тан ичра*

*Хирад андишасила фикри мутоди забон ўлғай
Тафаккур айламай ҳар сўзи келтурма забон ичра*

*Нишотангезлар ҳайлила суҳбат эт асар кўндур
Ғаму андуҳ ила ўлтурмагил байтул ҳазон ичра*

*Фалак иқболу адборини яксон билгуси оқил
Неча тағйиру табдил кўргуси бу пийраҳан ичра*

*Ато этсун шифо ҳақ маҳзани дорушишифосидин
Асар ҳеч қолмасун имроз хайлидин бадан ичра*

*Ҳамиша тандуруст соғлиқ этсун Камолийга
Дуо бирла эрур машғул Киromий бу ватан ичра.*

631с.

20. КАМИЙ II - Бу киши Намангонлидур. “Тухфат ул обидийн” баёзининг эгаси Мулла Обиджон ўшал китобининг 1 нчи бетида Камий Намангоний деб кўрсатиб 2 дона газалидан намуна ёзибдур. Бошқа биографиясидан бирор маълумотга эга эмасмиз. Тошкандли Мулла Абдулкаримбек Камийдан бошқадур.

Тубандаги газал ундандур:

*Тут ғанимат пиёла, эй соқий
Утмасун даври лола, эй соқий*

*Айлайин гул юзингни ҳасратида
Тобакай оху ноал, эй соқий*

*Орзуйи баҳори ҳуснингла
Кўз ёшим мисли жола, эй соқий.*

*Оразинг даврида хатинг гўё
Моҳ гирдида мисли хола, эй соқий*

*Кўрмадим мен жаҳон онасидин
Сен каби яхши бола, эй соқий*

*Илтимосим будур ки, тутма қулоқ
Ҳар нечук қийлу қола, эй соқий*

*Камийи махмура журъае келтур
Ет илоҳо, камола, эй соқий.*

***

*Қаю гулчехра ёди бирла афғон этдинг, эй булбул,
Ҳазин овоз ила дийдамни гирён этдинг эй булбул*

*Қафасдек тийри оҳанг бирла сийнам чок-чок айлаб
Навои дарднокингла дилим қон этдинг, эй булбул*

Таронангдин сени қумриқо тўти гунгу лол ўлди
Бари қушларни овозингга ҳайрон этдинг, эй булбул

Сени бу навъ қайси гунча лаб нолон этиб қўйди
Менигдек сўзларингга шарҳи ҳижрон этдинг, эй булбул

Камий бечорадек шому саҳарлар тинмайин ҳар дам
На савдо бирла ўзни зору ҳайрон этдинг эй булбул

I ЖИЛД

“Тазкираи Қайюмий” кўлёмасининг охириги саҳифасидаги ёзув. (Араб хатида муаллифнинг ўз қўли билан битилган):

“Тазкираи Қайюмий” 324 нафар шоирни ўз ичига олган бўлуб, 20 нафар шоир замондошимиз ҳаёт шоирлардур. 631 бетнинг ташкил этди.

II жилдга яна материалларимиз бордур.

Қайюмов Пўлод. 1960/IV (Кўқон шаҳри). (Ушбу ёзувни ёзган пайтларида муаллиф Пўлотжон домла Қайюмов 75-стмиш беш ёшда бўлганлар). Буларни мен ёздим. А.Қ.

VI ДАФТАРНИНГ МУНДАРИЖАСИ

Асл нусхадаги саҳифа	Асл нусхадаги N	Шоирнинг тахаллуси	Дафтар саҳифаси	Китоб саҳифаси
587с.	1	Собир	709с	631 с.
589с.	2	Маҳжур II	713с	634 с.
590с.	3	Зарра	715с	635 с.
591с.	4	Чархий	716с	636 с.
594с.	5	Бокий	720с	638 с.
596с.	6	Фироқий	724с	640 с.
602с.	7	Жавдат	731с	646 с.
606с.	8	Парвона	736с	648 с.
610с.	9	Муфаззал	740с	650 с.
613с.	10	Ҳабибий	744с	654 с.
614с.	11	Даврон II	748с	656 с.
616с.	12	Васфий II	749с	657 с.
618с.	13	Даврон III	753с	659 с.
620с.	14	Азизий	757с	661 с.
623с.	15	Мавзун	764с	665 с.
625с.	16	Хушёр	767с	667 с.
626с.	17	Шукрий	769с	668 с.
628с.	18	Камол	771с	670 с.
630с.	19	Қиромий	774с	673 с.
631с.	20	Камий	776с	674 с.

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган ўқитувчи, адабиётшунос ва ўлкашунос олим, кўқонли муаллим Пўлатжон домудла Қайюмов (1885-1964) қаламига мансуб «Тазкираи Қайюмий» асарини нашрга тайёрлов учун ушбу нусха яратилди. Тазкиранинг асл нусхаси араб ёзувида, ўзбек тилидадур. Бу қўлёзма асл нусха Пўлатжон домулланинг ўз қўллари билан ёзилган. (Автограф). Уша қўлёзмадан ҳозирги ўзбек ёзувида кўчириб ёзилган ушбу нусхани академик Азизхон Қайюмов ўз қўли билан ёзиб чиққан. Бу иш 1996 йил 10 март якшанба куни ўз интиҳосига етди. Ҳалдаги вазифа «Тазкираи Қайюмий»ни китоб ҳолида нашр этиб кенг ўқувчилар оммасига тақдим этмоқдан иборат.

Азиз ҚАЙУМОВ
10 март 1996 якшанба ш. Тошкент.

XX АСР ЎЗБЕК ТАЗКИРАСИ

Маълумки, тазкира адабий жанр сифатида шарқ адабиётида қадимий даврларда юзага келган ҳамда унинг қатъий кўринишлари шаклланган. Тазкиралар араб, форс-тожик, ўзбек тилларида яратилган бўлиб, “Йатимат ад-дахр”, “Тазкираи Давлатшоҳ Самарқандий”, “Афзал ут-тазкор фи зикр уш-шуаро вал ашъор”, “Тухфат ул ахбоб фи тазкират ул-асхоб”, “Тазкираи Содиқ Китобдор”, “Мажолис ун-нафоис” каби асарлар тазкиранависликнинг қимматли намуналаридир.

Шу пайтгача ўзбек тилида яратилган бизга маълум тазкира Алишер Навоийнинг “Мажолис ун-нафоис” асаридир. Қўқонлик маърифатпарвар олим Пўлатжон Қайюмий ўзининг “Тазкираи Қайюмий” асари билан бу жанрни бизнинг асримизга келиб яна давом қилдирди ва уни ривожлантирди.

Пўлатжон Қайюмий 1885 йилда Қўқоннинг Хайдарбек маҳалласида дунёга келган. Унинг бобоси Абдурахим Мирзо мирзолик хизмати билан машғул бўлган. Отаси Абдулқаюм Мирзо ҳам хаттот бўлиб, у киши томонидан кўчирилган Навоий ва бошқа шоирларнинг девонлари Тошкентда литография усулида босилган. Пўлатжон Қайюмийнинг маърифатпарвар бўлиб камол топишида, олим сифатида илмий-тарихий асарлар яра-

тишида у таваллуд топган ана шу оила муҳити замин ҳозирлагани шак-шубҳасиздир.

Пўлатжон Қайюмий бошланғич мактабни битиргач, аввал рус-тузем мактабида, сўнгра Қўқон мадрасаларида таҳсил олди. У ўз замонасининг энг илгор кишиларидан бири сифатида вояга етди.

Қайюмий ўз умрини илм-маърифат тарқатиш, халқнинг маънавий меросини тўплаш ва уни янги асарлар билан бойитиш ишига бағишлади. Унинг бу борадаги фаолиятини тўрт даврга бўлиб ўрганиш мумкин.

1. 1910-1917 йиллар. Маълумки, бу давр Қўқон маънавий ҳаётида катта бир кўтарилиш палласи бўлди - ўлкада маърифат тарқатиш ҳаракати кучайди. Бу йилларда маориф соҳасида шундай маърифатпарварлар авлоди етишиб чиқдики, улар ёшларни илм-маърифатга даъват этиш, халқнинг маданий савиясини ошириш йўлида фидойилик кўрсатдилар. Бу маърифатпарварлар замонавий билимлар беришга асосланган усули жадид мактабларини ташкил этиб, уларга ёшларни жалб этдилар.

Пўлатжон Қайюмий Ҳамза Ҳақимзода Ниёзий, Иброҳим Даврон, Сулаймонқули Рожий, Ашурали Зоҳирий, Муҳаммаджон Ҳолиқий, Абдулваҳҳоб Ибодий сингари машҳур маърифатпарварлар билан бир сафда туриб фаолият кўрсатди.

У дастлаб Ҳамза ташкил этган мактабда ўқитувчилик қилди, кейин эса ўзи хусусий мактаб очди.

Қайюмийнинг бу даврдаги фаолиятининг мазмун ва моҳияти унинг кундалик дафтари саҳифаларида ёрқин акс этган. Мана улардан бир нечта мисоллар: “1912 йил, 3 май, панжшанба... Бозорга бордим. Мулло Аҳмаджондан “Девони Хилолий” олдим... Мулла Ҳамзахон муаллимдан эрта-жума куни соат 12 да имтихона даъват қилгон хат келди”. 1912 йил, 7 май, душанба. Эрта соат 7 да турдим. Нонуштадан сўнг, 8 яримда ўқув бошланди. Соат 4 да озод куйдим. Болалардан сабоқни яхши такрор қилмагани учун 8 нафари кечроқ кетди”. “1914 йилда шанба эрдик, мактабимизнинг 3-мартаба имтихони бошланди... Мулло Маҳмуджон маҳдум, мулло Муҳаммад-

жон, муаллим мулло Ашурали, мулло Исхок домулло, Умархон муаллим ҳузурида имтихон бердилар. Ҳар кайюлари имтихон қилиб кўрдилар. Жуғрофиядан яхши имтихон берганларни муаллим мулло Муҳаммаджон домулло расман зикр этдилар” ва ҳоказо.

2. 1917-1945 йиллар. Бу давр Қайюмий ўз муаллимлик фаолиятини ҳукумат томонидан очилган мактаб-интернатларда давом қилдирди. Унинг бу йилларда халқ маорифи соҳасидаги хизматлари юксак баҳоланиб, унга 1942 йилда “Ўзбекистонда хизмат кўрсатган ўқитувчи” унвони берилди.

Қайюмий сабоқларини олган инсонлар ўзбек халқининг, унинг фани ва маданиятининг фидойилари бўлиб етишдилар. Улар қаторида Абдулла Қаҳҳор, Усмон Носир, Теша Зоҳидов, Муҳаммаджон Урозбоев, Убай Орипов, Жўра Саидов, Олим Аминов, Муҳаммаджон Қориев номларини кўрсатиш kifойадир.

3. 1945-1955 йиллар. Қайюмий бу даврда Қўқон ўлкани ўрганиш музейида тарих бўлимининг мудирини вазифасида хизмат қилди. Бу йилларда Қайюмийнинг ташаббуси билан ўзбек адабиёти ва тарихига оид нодир қўлэмаларни тўплаш борасида самарали ишлар олиб борилди. Улар орасида Муқимий, Фурқат ва бошқа шоирларнинг асарлари бор.

4. 1955-1964 йиллар. Бу даврда Қайюмий фаолияти ўзгача мазмун касб этди. У яратган илмий-тарихий асарлар айнан мана шу даврдаги ижодий меҳнат маҳсулидир. Қайюмий бу йиллар ўзининг икки энг йирик асарини - “Қўқон тарихи ва адабиёти” ҳамда “Тазкирани Қайюмий”ни яратди.

“Қўқон тарихи ва адабиёти” уч дафтардин иборат. Биринчи дафтарда ўтган асрларда Қўқон шаҳри ва бутун Фарғона водийсида яшаб ижод этган айрим ўзбек шоирлари, шунингдек, Бухоро, Тошкент, Қарши шаҳарларида яшаган баъзи шоирлар тўғрисидаги материаллар мавжуд. Бундан ташқари, мазкур дафтарда форсийзабон адабиётнинг бир неча намояндалари ҳаёти ва ижодига оид материаллар ҳам берилган.

Биринчи дафтар тарихий маълумотларни ҳам ўз ичига олган. Булар Кўқон шаҳри атрофидаги айрим жой номларининг келиб чиқиши, Кўқон давлатининг чегаралари, бу мамлакатда яшаган майда халқлар - лўлилар, мазанглар, огачалар, ёрли яхудийлар, ҳиндлар ҳақидаги маълумотлардир. Шу билан бирга, бу қисмда турли манбалар ("Тузуқоти Темурий", "Шажарайи турк", "Шайбонийнома" ва бошқалар) асосида ўзбекларнинг келиб чиқиши, ўзбек уруғлари (92 уруғ) тўғрисидаги материаллар ҳам келтирилган.

Иккинчи дафтарда XIX аср Кўқон адабий муҳитига мансуб шоирлар ҳақида маълумотлар берилган.

Учинчи дафтарда эса XIX аср Кўқон адабий муҳитида тасаввуф йўналишида ижод қилган шоирларга оид маълумотлар жамланган. Шунингдек, бу дафтарда Кўқондаги Шайхон қабристони ҳақида ҳам маълумот мавжуд.

Хуллас, бу асар ўзбек адабиётшунослиги ва тарихи учун муҳим аҳамиятга эга бўлган манбалардандир.

Кўлингиздаги ушбу тазкира эса 1960 йилда яратилган бўлиб, унда ўзбек адабиётининг 324 нафар шоири ҳақида маълумотлар ва уларнинг асарларидан намуналар келтирилган. Муаллифнинг ўғли, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, академик Азиз Қаюмовнинг эътирофича, Қайюмий мазкур тазкирани яратишда Садриддин Айнийнинг "Намунаи адабиёти тожик" асаридан ибрат олган. Айний асари билан танишган Қайюмий "Нуманаи адабиёти ўзбек"ни яратишни орзу қилган. Ана шу орзунинг ижроси сифатида ушбу тазкира юзага келган. Қайюмий асарни тазкира тарзида тузганлигидан, унда бошқа тазкиралардаги материаллардан истифода этилганидан ва у бутун ўзбек адабиётини қамраб олганлик даъвоси бўлмасин деб, уни камтарона "Тазкираи Қайюмий" деб номлаган.

Қайюмий, шунингдек, Фурқатнинг қўлёзма девонини ҳам тузган. У "Девони Фурқат Хўқандий" деб номланади. Мазкур қўлёзма асарлар Азиз Қаюмовнинг шахсий кутубхонасида сақланмоқда.

Араб ва форс тилларини мукаммал билган Қайюмий таржимон сифатида ҳам фаолият кўрсатди. У Афзал Пирмастийнинг “Афзал уг-тазкор фи зикр уш-шурро ва-л-ашъор” ҳамда Кори Раҳматулло Возехнинг “Тухфат ул-ахбоб фи тазкират ул-асхоб” тазкираларини ўзбек тилига таржима қилди. Бу асарлар Шарқшунослик институтининг қўлэзмалар фондида сақланмоқда.

Маърифатпарвар муаллим, тарихчи ва адабиётшунос олим Пўлатжон Қайюмий 1964 йилда Қўқонда вафот этган. Унинг вафоти муносабати билан Ўзбекистон халқ шоири Ҳабибий тарих битган. Унда Қайюмий комил инсон сифатида улуғланиб, халқнинг унга бўлган ҳурмати ва муҳаббати, унинг вафотидан қайғуриш руҳи ифодаланган:

*Улуғ устозимиз ўтмиш жаҳондан,
Дилимда қолди кўп армон доғи.
Забардаст олиму фозил, табаррук,
Вужуди илму урфоннинг булоғи.
Кишининг кўз ёши дув-дув тўкилгай,
Бу мотамни эшитганда қулоғи.
Ёқимли ҳосили ободу аҳлоқ,
Билим юртин ширин сермева боғи.
Азизу ҳам лазизу суҳбаторо,
Очиқ меҳмон учун доим қучоғи.
Дариғо, кўз очиб юмгунча олмиш
Ажал сайедининг қўйган тузоғи.
Боқиб халқимга тарихин, Ҳабибий,
Дедим, ўчмас ёниб турган чироғи.*

Пўлатжон Қайюмий ўзидан жуда катта маънавий мерос қолдирди. Бу меросни ташкил этувчи асарлар халқимиз ва адабиётимиз тарихини ўрганишда муҳим манбалардан ҳисобланади.

“Тазкираи Қайюмий”нинг икки қўлэзма нусхаси мавжуддир. Биринчи қўлэзма Қайюмийнинг ўз қўли билан ёзилган. Уни биз “А” нусха деб атадик.

Иккинчи қўлёзма эса “А” нусхадан Азиз Қайюмов томонидан ҳозирги ўзбек ёзувига ўтказиб кўчирилган бўлиб, у Ўзбекистон Фанлар академияси Ҳамид Сулаймонов номли Қўлёзмалар институтининг мулки ҳисобланади. Мазкур қўлёзмани тазкиранинг “Б” нусхаси деб номладик.

“ТАЗКИРАИ ҚАЙҮМИЙ” ҚЎЛЁЗМАСИНИНГ “А” НУСХАСИ

Тазкира икки чизиқли оддий дафтар қоғозга сафсар сиёҳ билан майда араб ёзувида битилган. Хати - хушхат. Настаълик. Ҳар бир саҳифа қизил чизиқлар билан беш бўлакка ажратилган. Уч бўлак кичик ҳажмли. Ундан иккинчи бўлакка тартиб рақами, учинчи бўлакка шоир номи ёзилган. Матн 10 сантиметрли тўртинчи катта бўлакка жойлаштирилган. Бешинчи бўлак бўш қолдирилган. Саҳифалар муаллиф томонидан рақамланган. Жами 631 саҳифа. Ҳажми: 20 x 17. Дафтар муқоваси қалин қора картон қоғоздан ясалган. Ички муқова ҳам картондан қилинган. 432-саҳифа очиқ қолдирилган.

Қўлёзманинг охири варағида муаллиф ўз қўли билан ёзган бундай ёзув бор: “I жилд”. “Тазкираи Қайюмий”. 324 нафар шоирни ўз ичига олган бўлиб, 20 нафар шоир замондошимиз, ҳаёт шоирлардур. 631 бетни ташкил этди. II жилдга яна материалларимиз бордур. Қайюмов Пўлат. 1960 IV”. Шундан маълум бўладики, асар 1960 йилда ёзиб тугалланган.

Ички муқовада “25 yillik yubiley” деган кичик мақола ва Пўлатжон Қайюмийнинг сурати бор. Бу мақола Тошкентда чиқадиган “Mashala” (ҳозирги “Гулистон”) журналининг 1932 йилги бир сонидан қирқиб олиб ёпиштирилган. Мақола матни лотин алифбоси асосидаги ўзбек ёзувида. Унда Кўқон шаҳар маориф уюшмаси ва маориф бўлими Пўлатжон Қайюмийнинг 25 йиллик ўқитувчилик фаолиятини нишонламоқчи эканлиги ёзилган.

Тазкирада шоирлар ижодидан келтирилган шеърлар икки қатор қилиб жойлаштирилган. Мисралар ора-

сига ажратув белгилари қўйилган. Баъзи ўринларда бай-лар ва мухаммас бандлари орасига сиёҳда гул солинган. Айрим саҳифаларда сатрлар ғоят зич ёзилган.

Кўлэзма бошида тазкирага киритилган шоирларнинг рўйхати алифбо тарзида келтирилган. Бу рўйхатда ўша шоирлар тўғрисидаги маълумот берилган саҳифалар кўрсатилган. Шунингдек, номларнинг араб харфидаги тартиб рақами ҳам берилган.

Асарнинг боши: “А. Навоий - Улуғ шоир Алишер мелодий ила 1441 нчи йилда 9 февралда Хирот шаҳрида хизматчи амир оиласида дунёга келди”.

Охири:

*“Камий бечорадек ушбу саҳарлар тинмайин ҳар дам,
На савдо бирла ўзни зору ҳайрон этдинг, эй булбул”.*

Тазкира мақолалари асосан маълумот - намуна-шаклида тузилган. Яъни, дастлаб тасниф этилаётган шоирнинг ҳаёти ва ижоди ҳақида маълумот, кейин эса унинг ижодидан намуналар берилган.

Баъзи шоирлар ҳаёти ва ижодини ёритиш давомида муаллиф янада янги маълумотларга эга бўла борган ва у ўз қўлидаги барча материалларни мазкур тазкирада беришга интилган. Шу боисдан мақолалар баъзан тузилиш жиҳатидан юқоридаги тартибга бўйсунмай қолган - бундай мақолаларда қўшимча берилган маълумотларни учратамиз. Масалан, Мунший хусусидаги мақолада шоир ҳақида маълумот, унинг ижодидан намуна келтирилгандан сўнг яна маълумот давом этган (“N 76. 215 нчи бетга қўшимча”) ва яна намуна берилган. Нисбатий ҳақидаги мақола ҳам шакл жиҳатидан характерлидир, у маълумот - намуна-маълумот - намуна-маълумот - намуна тугалланмаган, мухаммасдан бир банд келтирилган - С.С. (- маълумот- намуна тарзида тузилган. Дастлабки маълумотдан кейин берилган маълумотларни Қайюмий “240 с, га қўшимча” деб қайд этган. Рожий ҳақидаги мақола эса маълумот-намуна - маълумот тартибида бўлиб, сўнгги маълумот ҳам қўшимчадир:

“(284 с. қўшимча). 13.VIII.(1958). Рожий Марғилонийнинг биографиясига қўшимча: Фозил муҳтарам домулла Муфаззал махдумдан”.

Шоирлар ҳақидаги маълумотлар ҳажм жиҳатидан турличадир. Шунга кўра уларни катта, ўртача, кичик маълумотларга ажратиш мумкин.

Катта маълумотлар қўлёзмада 3 саҳифадан 9 саҳифагача бўлган ҳажмда берилган (Амирий, Фурқат, Даврон - 3 саҳифа, Завқий - 3,5 саҳифа, Ҳозик - 4 саҳифа, Залилий, Махзуна - 5 саҳифа, Муқимий - 9 саҳифа ва ҳ.к.)

Ўртача ҳажмдаги маълумотлар эса 2-2,5 саҳифадан иборат (масалан, Хувайдо, Сайкалий, Мунис, Мирзо, Ибрат, Акмал II, Адо, Рожий, Сўфизода хусусидаги маълумотлар).

1-1,5 саҳифагача бўлган маълумотлар кичик маълумотлар сирасига киради ва тазкирадаги кўпчилик маълумотлар ана шу ҳажмда берилган.

ТАЗКИРАИ ҚЎЛЁЗМАСИНИНГ “Б” НУСХАСИ

Мазкур нусха олти дафтардан иборат бўлиб, жами 778 саҳифани ташкил этган.

Биринчи дафтар. Қизил дермантин муқовали икки чизиқли дафтар. Титул зарағи: “28.1.1995. Шанба. Тошкент. Пўлатжон домулла Қайюмов (Ўзбекистонда хизмат кўрсатган ўқитувчи) асари, “Тазкираи Қайюмий”. 1-дафтар. Муаллифнинг ўз қўли билан ёзилган асл нусхадан кўчириб ёзган Азиз Қайюмов - Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, ЎзФА муҳбир аъзоси (1995 йил 6 июндан ЎзФА академиги - С.С.), филология фанлари доктори, ЎзФА институтининг директори. (Муаллифнинг ўғли). - Тошкент, 1995”. (Ушбу титул varaғининг матни кейинги дафтарларда ҳам такрорланади. Шунинг учун уни 1-дафтар тавсифида тўлиқ келтириш билан қифояланамиз - С.С.).

Матнлар саҳифанинг ҳар икки томонига 30 қатордан ёзилган. Саҳифалар сони 74. Ҳажми: 28,5 x 10,5. Маз-

кур дафтарда X-XVI асрларда яшаб ижод этган мумтоз адабиёт вакилларида 24 таси ҳақидаги мақолалар келтирилган.

Боши: “А.Навоий - Улуғ шоир Алишер мелодий ила 1441 нчи йилда 9 февралда Ҳирот шаҳрида хизматчи амир оиласида дунёга келди”.

Охири:

*“Олами нуқтадон манам, тийри Хидойахон манам,
Шухрати шеър бобида Машраби мўътабар ўзим”.*

Иккинчи дафтар. Тўқ қизил дермантин муқовали катак дафтар. Матнлар саҳифанинг ҳар икки томонига 22-26 картондан ёзилган. Саҳифалар сони 175. Ҳажми 28,5 x 10,5. 76-96 саҳифалар орасидаги матн алоҳида, оқ европа қоғозига ёзилган ва дафтар ичига солиб қўйилган. 76,95 - саҳифаларнинг ярми матн якунлангандан кейин, очиқ қолдирилган.

2,105,107,122,126,139,140,156,161-саҳифаларда кўчирувчининг изоҳлари бор. Дафтарда XVIII асрдан XIX аср ўрталаригача бўлган даврда яшаб ижод этган 38 та шоир ҳақидаги мақолалар жамланган.

Боши: “25. Утожий. - Бу киши тўғрисида бирор маълумотга ҳозирча эга эмасмиз”.

Охири:

*“Нетсун бу баҳри кони дуру лағлини,
Эй, дурри ноб, ишқинга жонлар хазиналар”.*

Учинчи дафтар. Жигарранг дермантин муқовали чизиксиз оқ қоғозли дафтар. Матнлар саҳифанинг ҳар икки томонига 24-30 қатордан ёзилган. Саҳифалар сони 231. Ҳажми: 29 x 20. 241-саҳифа алоҳида чизиксиз оқ европа қоғозига ёзилган бўлиб, “Тазкираи қўлёмасининг 220 нчи саҳифасига қўшимча” деб ёзилган ва унда шоир Хотифининг Фузулий газалига мухаммаси (5 банд - С.С.) келтирилган. Қўлёманинг “А” нусхасида икки шоир бир хил рақам билан кўрсатилган - 101. Мужрим.

101. Манзур. “Б” нуханинг мазкур дафғарида Мужримдан кейин келтирилган шоирларнинг тартиб номерини кўрсатувчи рақамлар қавс ичида ўзгартириб берилган. - 101/102-Манзур ва ҳ.к. 331-саҳифа очиқ қолдирилган.

185,200,223,224,243,246,294,318,330,362,374,403,406-саҳифаларда изоҳлар бор. Ушбу дафғарда XIX асрда ҳамда XX аср бошларида яшаб ижод этган 95 шоир хусусидаги мақолалар келтирилган.

Боши: “64. Рожий - Бу киши Наманган шаҳридан бўлиб, “Тазкирани Афзалий”да кўрсатилишча, Бухорода тахсили том этиб, Наманган шаҳрида қози бўлиб турган”.

Охири:

*“Ман Узнаб фироқ ичра кўп ялбариб
Дедим, ишқ атвори душвор экан”.*

Тўртинчи дафғар. Қора чарм муқовали, чизиқсиз оқ қалин қоғозли блокнот. Матнлар саҳифанинг ҳар икки томонига 24-32 қатордан ёзилган. Саҳифалар сони 118.

Ҳажми: 28,5 х 19,5. 453, 485, 486, 515, 517-саҳифаларда изоҳлар бор. 15 х 21,5 ўлчовли алоҳида, икки чизиқли оддий дафғар қоғозида “А” нуханинг 498-саҳифасига қўшимча матн бор. (Қайюмий Афзал Пирмастийнинг “Афзал ут-тазкор фи зикр уш-шуаро вал-ашъор” тазкирасини шу ном билан юритган - С.С.). Ушбу дафғарда ҳам XIX аср охири ва XX аср бошларидаги 66 та шоир ҳақидаги материаллар берилган.

Боши: “158 (160) Шавкат - Бу киши кайдан экани маълум бўлмаса ҳам, Тошкандда нашъу намо этгани маълум”.

Охири:

*“Бу Махмурга йўқлаб беринг жому май,
Шаханшоҳу гул янглиғ рухсоралар”.*

Бешинчи дафғар. Муқовасиз. “Қоғоз учун” деб ёзилган канцелярия китобига солинган. Дастлабки 21 саҳи-

фаси чизиқсиз сарғиш қоғозга, кейингилари эса чизиқсиз оқ қоғозга ёзилган. Саҳифалар сони 182. Ҳажми: 29 x 21. Матнлар саҳифанинг бир томонига 20-30 қатордан ёзилган.

592,604,622,629,634,649,672,683,690,701,704,707,708-саҳифаларда изоҳлар бор. Дафтар XIX аср охири ҳамда XX аср бошларидаги 80 та шоир ҳаёти ва ижоди ҳақидаги маълумотларни ўз ичига олган.

Боши: “225. Бердиёр - Бу киши Кўқонли бўлиб, номи Бердиёрдур”.

Охири:

*“Бир ғуломи камтарин Равшан дуоғўйинг сени,
Қасди торож этмасин кўнглимни лашкар коқулинг”.*

Матнлар сўнггида шундай изоҳ келтирилган:

“Шу ерда “Тазкираи Қайюмий”нинг ўтмиш давр шоирларига бағишланган қисми тугайди. Бундан кейинги бўлақда тазкиранинг I жилди тугалланган вақтда, яъни 1960 йилнинг апрель ойида барҳаёт бўлган, асосан Фарғона водийсидан бўлган шоирлар тўғрисида сўз боради - А.Қ.” (708-с.).

Олтинчи дафтар. Муқовасиз. “Қоғоз учун” деб ёзилган канцелярия китобига солинган. Дастлабки 62 саҳифаси чизиқсиз сарғиш рангли машинка қоғозига, кейинги 5 саҳифаси йўл-йўл чизиқли қоғозга ёзилган. Саҳифалар сони 69. Ҳажми: 29x31. Матнлар саҳифанинг бир томонига 24-32 қатордан ёзилган. 715, 717, 720, 746, 777-саҳифаларда изоҳлар бор.

723-саҳифа очиқ қолдирилган.

Бу дафтарда Тазкира муаллифи билан замондош бўлган ҳамда асар яратилаётган пайтда ҳаёт бўлган 20 нафар шоир ҳақидаги мақолалар жамланган. Шунингдек, мазкур дафтарларнинг барчасига хос бўлган қуйидаги умумий хусусиятлар ҳам мавжуддир:

- матнлар энгил, равон ўқиладиган аниқ, хушхат билан ёзилган;

- шоирларнинг номлари тагига қизил қалам билан чизилган;

- матнлар бир устун ҳолида текис қилиб кўчирилган;

- ҳар саҳифада матннинг ўнг томонидан 4-6 см жой очиқ қолдирилган;

- тазкира қўлэмасининг “А” нусхаси саҳифалари аниқ кўрсатиб борилган. Яъни, ҳам “Б” нусхаси саҳифалари рақамланган ҳамда “А” нусха саҳифаларининг рақамлари сақланган. “Б” нусхадаги саҳифалар рақамлари доира ичига олинган. “А” нусха саҳифалари эса 1 с., 2с. ва ҳоказо шаклида қайд этилган;

- намуна шеърлар орасига уч юлдуз белгиси (**)
кўйилган;

- ҳар бир мақола сўнгига сиёҳда 4-7 сантиметрли икки нозик чизиқ чизилган;

- ҳар бир дафтар сўнгига мундарижа ва луғат берилган;

- матнларнинг кўчирилган санаси - куни, ойи, йили, ҳафта куни ҳамда жойи мунтазам ёзиб борилган: “29 январь 1995. Яқшанба, Тошкент” ва ҳ.к.;

- энг муҳими, матнлар асл нусхадан тўлиқ ҳолда кўчирилгануларнинг биографик қисми ҳам, шоирлар ижодидан келтирилган намуна шеърлар ҳам айнан берилган. Аммо, юқорида қайд этганимиздек, дафтарларда кўчирувчининг баъзи бир жой номларига, жумлаларга, воқеаларга берган изоҳлари учрайди. Масалан: “Ленинград район (ҳозирги Уч кўприк - А.Қ.) Ев жамоасига тобё Калта той қишлоқ” (107-с).

Энг сўнги, 778-саҳифада кўчирувчининг шундай сўзлари битилган: “Ўзбекистонда хизмат кўрсатган ўқитувчи, адабиётшунос ва ўлкашунос олим, кўқонли муаллим Пўлатжон домудла Қайюмов (1885-1964) қаламига мансуб “Тазкираи Қайюмий” асарини нашрга тайёрлов учун ушбу нусха яратилди. Тазкиранинг асл нусхаси араб ёзувида, ўзбек тилидадир. Бу қўлэзма асл нусха Пўлатжон домудланинг ўз қўллари билан ёзилган (Автограф). Уша қўлэзмадан ҳозирги ўзбек ёзувида кўчи-

риб ёзилган ушбу нусхани академик Азизхон Қаюмов ўз қўли билан ёзиб чиққан.

Бу иш 1996 йил 10 март якшанба кунини интихосига етди.

Галдаги вазифа “Тазкираи Қайюмий”ни китоб ҳолида нашр этиб, кенг ўқувчилар оmmasига тақдим этмоқдан иборат. Азиз Қаюмов. 10 март. 1996. Якшанба. Тошкент ш.”

“Тазкираи Қайюмий”нинг Азиз Қаюмов томонидан кўчирилган ушбу нусхаси китобхонларнинг бутун мазкур асардан баҳраманд бўлишлари учун катта имконият яратди ва у эндиликда бу тазкира юзасидан олиб бориладиган илмий-тадқиқот ишларида муҳим манба бўлиб хизмат қилади.

Тазкирага киритилган шоирлар ҳақида маълумот беришда Қайюмий бошқа манбаларга ҳам мурожаат этади.

Қайюмий улардан ўз фикрларини тўлдиришда, таҳминларига аниқлиқ киритишда фойдаланади. Ўз қўлидаги маълумотлар етарли бўлмаган ҳоллардагина, у ёки бу шоир хусусида ўша манбалардаги маълумотлар асосида сўз юритади. Ўрни келганда эса, манбалардаги мавжуд маълумотларни янги маълумотлар билан бойитишди, уларга ўз муносабатини ифодалайди.

“Тазкираи Қайюмий”нинг манбалари сифатида куйидаги асарларни кўрсатиш мумкин.

1. Алишер Навоийнинг “Мажолис ун-нафоис” тазкираси. Қаюмий мазкур тазкирадан XIV-XV аср мумтоз адабиёт намояндалари ҳақида маълумот беришда истифода этади. Хусусан, Саййид Ахмад, Атоий, Лутфий каби шоирлар хусусидаги маълумотларда Навоийнинг ушбу шоирлар таърифидаги фикрларини ҳам келтиради.

2. Қори Раҳматулло Возехнинг “Тухфат ул-ахбоб фи тазкират ул-асҳоб” тазкираси. Ҳасрат, Хозик, Мурассаъ, Хумулий ва бошқа шоирлар ҳақидаги маълумотларда Қайюмийнинг ушбу тазкирадан қай даражада фойдаланганини кўриш мумкин.

3. Афзал Пирмастийнинг “Афзал ут-тазкор фи зикр уш-шуаро вал-ашъор” тазкираси. Қайюмий шоир Шамс II ҳақида маълумот берар экан, “Тухфат ул-ахбоб” да бу киши тўғрисида бирор сўз йўқлигини таъкидлаб, бундай деб ёзади: “Тазкираи Афзалий” эгаси Шамсиддин Дарвазий деб кўрсатиб ҳозир ҳаётдур, дейди. Демак, 1330 (1912-13) ҳижрийда ҳаёт экани кўринадур” (75-с.). Шунингдек, Рожий, Зариф, Юсуф каби шоирлар ҳаёти ва ижодига оид маълумотларни ҳам ушбу тазкирадан келтирган.

4. Фазлий Намангонийнинг “Мажмуаи шоирон” мажмуаси (Қайюмий мазкур асарни “Мажмуат уш-шуаро” номи билан юритган-С.С.). Муаллиф XIX асрнинг биринчи ярмидаги Қўқон адабий муҳитига мансуб шоирлар ҳаёти ва ижодини ёритишда Фазлийнинг ушбу шоирлар тўғрисидаги фикрларини ҳам илова қилади, баъзан мажмуада ўша шоирлар таърифида Фазлий томонидан ёзилган маснавийлардан парчалар келтиради. Буни Махфий, Махзуна каби ижодкорлар ҳақидаги маълумотларда кўриш мумкин.

5. Турли адабий нашрлар. Тазкиранинг яратилишида газета ва журнал материаллари ҳам манба вазифасини бажарган. Қайюмий, жумладан, шоир Нозилнинг кўп баёзларда ҳўжандли деб кўрсатилганини, аммо шоир девонини учратмаганлигини ёзади ва “Машъала” журнаlining 1935 йил 1-сонида “Нозил Ҳўжандий” сарлавҳаси остида маълумот мавжудлигини айтиб, уни ўз таъкидига кўра, айнан келтиради (361-с.). Шунингдек, Қайюмий Нозима тўғрисидаги маълумотни “1957 нчи йилда чиққан хотин-қизлар журнаlining 2 нчи сонидagi М.Зокиров мақоласидан” кўчирганлигини (535-с.), шоир Оразий шеърларини “Ўзбекистон маданияти” газетасининг 1957 йил 47-сонидан (561-с.), Мутриб ижодидан намунани эса “Шарқ юлдузи” журнаlining 1958 йил 4-сонидан олганлигини (665-с.) қайд этади.

Қайюмий мазкур тазкирани яратишда юқорида номлари зикр этилган асарлардан ташқари “Баёзи маҳаллий” (1915), “Баёзи Махдий” (1915), “Совгаи Ҳис-

лат” (1913) каби баёзлардан ҳам фойдаланган. Шу билан бирга, Кўқон адабий муҳитига мансуб шоирлар ҳақида сўз юритишда турли авроки паришонларга, оғзаки маълумотларга ҳам таянган.

Тазкирани ўқиш давомида Қайюмийнинг ушбу асарни яратишда, ҳар бир шоир ҳақида аниқ, фактик маълумотлар беришда нақадар синчковлик ва изчилик билан изланганлиги ва тазкиранинг жуда бой мазмун касб этганлиги ана шу изланишлар махсули эканлиги яққол намоён бўлади.

Тазкирада шоирлар ҳақида берилган маълумотларни уларнинг мазмуни жиҳатидан қуйидаги таркибий қисмларга бўлиб тасниф этиш мумкин:

1. Шоирнинг туғилган ва яшаган жойлари ҳақида маълумот берилиши: “Вазир - Бу киши асли Хўқанд атроф ноҳияларидан Зоҳидонда туғилмиш, Дурманлардандур” (210-с). “Хижрат - Бу шоир Тошкент шаҳаридан...” (234-с). “Адо - Бу шоир асли самарқандли...”. “Риндий - Бу шоир 19 нчи аср бошларида Наманган шаҳрида туғилиб, Хўқанд шаҳрида нашъу намо этмишдур” (249-с).

2. Баъзи шоирларнинг туғилиб, яшаган жойлари ўша ернинг жуғрофий ўрни билан биргаликда кўрсатилиши: “Ийконий - ...Ийконий касабаси Туркистон шаҳаридан қирқ километр чамасида шаҳарнинг шарқ-жанубий томонда йўл устидадур. Шоир шул касабадан бўлуб ватанига нисбат ила Ийконий тахаллусининг ихтиёр этмишдур” (74-с). “Ақмал 1 - Бу киши Хўқанд шаҳарининг ғарб томонидаги Бойтуман номли қишлоқда имом бўлиб турган. Бундан олдин ғарб томондаги Хафалак қишлоғида турганда уйланган” (107-с). Шоирларнинг ташқи қиёфалари, портретларининг тасвирланиши:

“Сайкалий - Бу зўр қобилиятга эга бўлмиш зот кўринишда қотма, чуқки соқол, қорамтил пўстли, арриг гавдали бўлиб, бир кўзлари кўр эканлар” (61-с). “Даврон - оқ юзли, новча бўйли, қотмароқ кичик қора соқолли, қирра бурунли киши эди” (448-с). “Фурқат - Фурқатни кўринг-у бир ҳиндини кўринг, қорамтил

киши эди. Бурни сумак сингари эди. Шундай бўлса ҳам ёқимли кўринишли бўлиб, лекин жуда уйчан, кам кулки эди” (201-с).

4. Шоирларнинг ижтимоий фаолиятлари, касб-корларининг қайд этилиши: “Махвий - Бу киши хўқандли уламолардан, шаҳар фозилларидан бўлиб, кўп вақи қози бўлуб хизмат этмишдур” (79-с). “Акмал 1 - Илми рутбаси ошиб, ниҳоят шаҳарга келиб Шохлик мазор маҳаллада имом ва мударрис бўлуб, сўнгра мадрасаи Мирда дарсгўйлик этган. Кексайгач, аъламлик рутбасигача бориб етган олимлардандур” (107-с). “Нодир - Бу киши Хўқанд шаҳаридан бўлуб, Норбутабий давридан бошлаб сарой доирасидаги олимлардан, китобат хизматидаги ходимлардандур” (109-с).

5. Маълумотларда шоирларнинг шахсий ҳаётига доир воқеаларнинг баён этилиши: “Нола - Болалари орасинда икки нафар қизлари бўлуб, ҳусну малоҳатда ўз замонининг фариди экани маълум бўлди. Бу қизларни шуҳрати Хўқандгача етиб келиб Умархон қулоғига эшитилгач, хон одам юбориб ўзига суради. Бошда Гозихон тўра буларни ўз ерида нишонлиси бордур, ваъдага хилоф этиб хонга беролмайман деб истигнода бўлди ва узр айтиб рад этади эса ҳам охирда катта қизининг хонга никоҳ ўқишга мажбур бўлди” (117-с). Хотиф, Найирий хусусидаги материалларда ҳам бу ҳолни кузатиш мумкин. “Хотиф - ...Ниҳоят Мирзо Қаландар Мушриф ўз қизларининг бирини Хотифга бериб куёв этадурлар. Фақирлиқда яшаган шоирга бахт ёрий бериб, ҳусну малоҳатга эга бўлмиш қизга уйлангач, бу хотунга шундай мафтун бўладурки, хотунга манзур бўлиш учун этган ҳаракатлари бизга бу киши тўғрисида маълумот берувчи Мулла Абдусаттор Махдумнинг айлувларича, эру хотин ўртасидаги муомала бутун Исфарада латифа бўлиб, сўзлана бошлаган экан. Масалан: кўзада сойдан сув келтириш, ўтин ёриш, ҳовли саҳнини супуриш, хотинлар кир ювганда ўчоққа ўт ёкиш, сув қуйиб бериш, кир мағзбани олиб бориб ташлаш, кирни ёйиш каби ишларни этиш оддий иш бўлуб, хотунлар бирор

жойга борар бўлса, салла чапон ила дастурхонни кўтариб бориш, қайтурда бориб кутуб туруб, дастурхоннинг хотун олдида кўтариб маҳалла ва бозордан ўтиш шоир учун фахрий бир хизмат бўлган. Фазлу фазоил соҳиби бўлмиш шоирнинг ўзига ярашмаган бу қилиғи муҳаббат олдида ҳеч бир аҳамияти бўлмагандир” (218-219-с). “Найирий - Бутун ҳаётида бир ноқобил хотунга учраб турмушдан норози бўлиб доғу ҳасратларда ўтмишдур” (437-с).

6. Давр ижтимоий - сиёсий ва маданий ҳаётининг ёритилиши. Маълумотларнинг бу жиҳатини Мужрим, Даврон, Завқий каби шоирлар ҳақидаги материалларда кузатиш мумкин.

7. Муаллиф томонидан шоирлар ижодига муносабат билдирилиши. Қайюмий уларнинг истеъдодини улғулаш билан бирга, ўзининг баъзи шоирлар ижоди хусусидаги танқидий фикрларини ҳам баён этади. Баъзан эса шеърларни таълил ҳам қилади.

“Сайкалий - буюк шоир ва нозимдур” (61-с). “Фозий кучли шоир ва олим, фозиллардан бири бўлуб номи Муҳаммад Гозийдур. Кўп шеърлари бадиий кучга эга бўлуб, Навоийга эргашувчи шоирдур” (81-с).

“Дилафкор - Шоир “Саломнома”сида бундай дейдур:

*Айтакур албатта-албатта бу янглиғ арзи ҳол,
Андижонда соғ-саломат бор деб қил кийлу қол.
Кундузи дунё учун овораи ман аҳли ҳисол,
Қилди хасратдин Дилафкор сизларга арзи мақол,
Катта кичик еру дўсту ошноларга салом.*

Бу эса қуруқ сўзлар йиғиндисидан иборатдур. Дилафкорнинг шеърятда тутган йўли йўқ. Асосан навҳагар шоирлар жумласига кирадур.

*Эй кўнгил, айтиб худо зикрин жигарни реша қил,
Аввалу охир гуноҳингни пушаймон айлагил,*

деб ўзига насиҳат этадур. Бироқ ўз насиҳатини ўзи писанд этмай гуноҳга қараб юрадур. Исломиятда ҳаром бўлган бир амали кабиҳга юрадур” (337-с).

“Хавоий - Бадий кучга эга эмас. Шейрлари жуда оз кўринадур. Таклидчи шоирлардандур” (138-с).

8. Шоирларнинг ўзаро адабий алоқаларининг ифодаланиши: “Тажаллий - Адойи ҳаж этиш учун Хижозга Кашмир орқали борганда Фирқат ила кўришмиш. Му-соҳаба этиб Фирқатни Ёркандга Бомбай, Деҳли ва Кашмир орқали олиб ўтиб кетмишдур. Фирқат Ёркандда тургандан сўнгра, Тажаллийнинг Хўқанддаги фозиллар ва шоирлар ила хат воситаси ила алоқаси зиёдалашадур. Муҳийга ёзган рубойси машҳурдир. Муҳийнинг жавоби ҳам бордур. Хўқанд фозилларидан Мавлавий Йўлдошнинг Тажаллийга Хўқандга таклиф этиб ёзган рубойсига Тажаллийнинг тубандаги мазмунда айтилган бир рубойси бордур. Ул ундай катта, гавжум шаҳарларга мен ўзим сингганим билан, мени ҳар кунги оху воҳ, нола фиғонларим сифмайдур. Бизнинг сингари мажнунворларга Хутан саҳросигина имкон берадур, дейди” (298-299-с). Ибрат, Рожий, Фурбат каби шоирлар хусусидаги маълумотларда ҳам бу ҳол акс этган.

9. Шоирларнинг инсоний фазилатларининг этироф этилиши: “Шавкий - Фоят фозил, хуш суҳбат, улфат киши эди” (236-с.). “Мухсиний - Хушфел, серзавқ, очик чеҳрали, меҳмоннавоз, нотик, мусиқийшунос, хати настаълик ва шикасти бедилнавис ва Бедилхон, фозил шоир эди” (340-с.) “Даврон - нозик табиатли, озода таъбли, мурувватли, тўғри, ҳалол, оғир табиаатли, раҳмдил, хомуш, камгап, хушсуҳбат, лаёқатли киши эди” (448-с.).

10. Шоирларнинг китоблари ҳақидаги маълумотларнинг изоҳлар билан берилиши: “Дабир - Уратефа шаҳарига хон ила борганда йўлда чодирда туриб қолишга тўғри келган вақтда шахмат таълимоти ва тавсифи тўғрисида муфид бир китоб ёзмиш. Бу китобда фил, от, рух, пиёдалари роллари тўғрисида сўзлагани ҳолда номини “Таълимоти аскарӣя куймишдур” (247-с.). “Фурбатий -

1917 йилда хижрий ила 1331 нчи санада кичик бир илмий асари ила кичик 48 бетли брошюраси Тошканд шаҳарида тош босмада босилиб чиқибдур” (316-с.) ва ҳк

11. Ўтган шоирларнинг қабрлари қардалигининг қайд этилиши: “Махвий - Қатагон даҳасида Баковул маҳалласининг шарқи бўлмиш “Ғариб гуристон” номли қабристонда мадфундур” (79-с.). “Маъдан-қабри Пангоз қасабасида Мозор қабристониди мадфундур” (101-с.).

Тазкирада ҳаёти ва ижоди ҳақида аниқ ёки тўлақонли маълумот берилмаган шоирлар озчиликни ташкил этади. Аммо буларда ҳам Қайюмийнинг шоирлар хусусида маълумот бериш учун қанчалик эътибор билан тинимсиз изланганлиги аниқ акс этади. У баъзан эшитганларига таянади, баъзан ул фараз ва хулосаларини баён этади, баъзида эса ўзининг талаб даражасида етарли маълумотлар беролмаганлигидан ўқувчи олдида истихола этади. Залилий, Висолий, Азко сингари шоирлар хусусидаги мақолаларда бунинг яққол кўриши мумкин.

Эътиборга лойиқ томони шундаки, Қайюмий ўзи эшитган-билган шоирларни ўз назаридан четда қолдирмайди, улар ҳақидаги маълумотларнинг ҳажми ва харақтеридан қатъи назар, уларни ҳам тазкирага киритади. Бу ҳақ унинг ўзи “биз ўртага қўямиз” дейди ва “адабиёт ахллари тўлдирурлар” деб умид этади. Ҳудди мана шу нуқтаи назардан мазкур манбанинг илмий қиммати янада ортади ва у келгусида кўплаб илмий-тадқиқот ишларига янгидан-янги йўлланмалар беради.

Тазкирада шоирлар ижодидан намуна сифатида берилган шеърлар лирик турнинг қатор жанрларига мансуб бўлиб, улар жами 10259 мисрани ташкил этади. Жумладан, асарда 4996 мисра ғазал, 2300 мисра мухаммас, 120 мисра тарих, 246 мисра назира, 1650 мисра бошқа шоирлар ғазалларига боғланган мухаммас, 60 мисра рубоий, 4 мисра фард, 34 мисра қитъа, 23 мисра мустазод, 126 мисра дебоча, 426 мисра маснавий,

40 мисра мушоира, 82 мисра саломнома, 16 мисра со-
кийнома, 48 мисра мусаддас, 56 мисра қасида, 24 мисра
таржеъбанд, 18 мисра татаббуъ келтирилган. Кўрина-
дики, шеърларнинг катта қисмини ғазал ва мухаммас-
лар ташкил этади. Ғазаллар 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 16
байтлардан иборат, бироқ уларнинг асосий қисми 7
байтли ғазаллардир. Мухаммаслар ҳам ҳажми жиҳати-
дан турличадир - улар орасида 5, 6, 7, 8, 9 бандли
мухаммасларни учратиш мумкин. Уларнинг ҳам асо-
сий қисмини 7 бандли мухаммаслар ташкил этган.

Тазкирадаги бирча намуна шеърлар тўлиқ ҳолда
берилган. Баъзан Қайюмий шоирлар ижодидан аввал
тўлиқ намуналар, сўнгра уларнинг бошқа асарларидан
парчалар келтирган. Жумладан, Қиромийнинг Навоий
ғазалига боғлаган икки мухаммасидан биттаси тўлиқ (9
банд), иккинчисидан эса икки банд келтирилган (229-
с.). Ҳижлат II хусусидаги мақолада ҳам шу ҳолни кўриш
мумкин - Қайюмий унинг икки ғазалини тўлиқ бериб,
бошқа асарларидан парчалар келтиради (315-с.).

Намуна шеърларнинг бундай шакл касб этиши
Қайюмийнинг тазкира тузишдаги ўзига хос ёндашуви-
ни ва услубини белгилайди.

Тазкирада келтирилган намуна шеърлар сон жиҳа-
тидан ҳам фарқланади. Аксари ҳолларда улар икки ёки
учтадан берилган. Баъзан эса улар сони тўққизтагача
ортган. Масалан, Ғозий, Мунис, Равнақ ижодидан беш-
та, Маъдан, Гулханий, Увайсий, Амирий ижодидан
олтита, Фурқатдан еттита, Муқимийдан тўққизта на-
муна келтирилган. Бу эса, шубҳасиз, тазкиранинг бадий-
ий материалга бой бўлишини таъминлаган.

Тазкира жуғрофий жиҳатдан чекланган эмас. Унда
Кўқон, Тошкент, Фарғона, Бухоро, Самарқанд, Хо-
разм, Каттакўрғон, Ҳисор, Қарши ва бошқа жойларда
яшаб, ижод этган шоирлар ҳақидаги маълумотлар жам-
ланган. Қайюмий бу адабий муҳитларни ва уларга ман-
суб шоирларни маълум бир изчиллик, кетма-кетлик
асосида тасниф этмайди, балки уларни аралаш ҳолда
келтиради. Муаллиф шоирларнинг қареданлигини, қарер-

да “нашъу намо” этганлигини қайд этиб ўтади, холос, уларнинг қайси адабий муҳитдан эканлигига умуман урғу бермайди. Зеро, Қайюмий учун энг муҳими шоирнинг ҳаёт йўли ва яратган асарлари, унинг ўзбек адабиётига қўшган ҳиссасидир.

Жумладан, тазкирада Қўқон адабий муҳитига мансуб шоирлардан Махвий, Ғозий, Низомий, Амирий, Равнақ, Акмал II, Нодир, Фазлий, Гулханий, Нодира, Махзуна, Увайсий, Хон, Биймий, Муқимий, Фурқат, Музниб, Вазир, Махзун, Мунший, Музмар, Хотиф, Фоний, Қасрат, Зоҳид, Хижрат, Нисбатий, Маъюс, Манзур, Дабир, Гулшаний, Риндий, Хислат I, Тоиб I, Ахрор, Мирзо II, Асирий ва бошқалар ҳақида маълумотлар мавжуд.

Акмал II, Амалий, Девона II, Хисрав II, Висолий, Дилафкор, Шавкат, Дилкаш, Роик, Ҳожи, Максуд, Шоик, Сафий, Нодир III, Хислат II, Мискин, Зариф каби шоирлар Тошкентда яшаб ижод этган шоирлардир.

Фаргона адабий ҳаётида фаолият кўрсатган шоирлардан тазкирада Хувайдо, Носех, Шамс I, Қиёсий, Маъдан, Нола I, Шарифий, Рожий, Вафой, Обид, Сўфизода, Сирожий, Фурбат, Ҳайратий, Бегий, Омониёларни кўрсатиш мумкин. Бухородан эса Шамс II, Комил I, Мужрим, Толиб, Мурассаъ, Салмий, Бокий, Ожиз, Таржимон, Восифни; Самарқанд Фикрий, Хилмий, Важхий, Нажмий, Курбий, Ҳожи II, Сидкий, Васлийни; Хоразмдан Хоразмий, Мунис, Огаҳий, Феруз, Роғиб, Мирзо, Факирий, Девоний, Баёнй, Нишотий, Аваз, Рожий, Киромийни; Катта Қўроғондан Шавкий II, Мирий, Мадхий, Салоҳий, Зоръ, Аҳкарни; Хисордан Сайкалий ва Нозикни; Қаршидан Машрабни соний, Рамзий, Хотий, Қайюм каби шоирларнинг номларини келтириш мумкин.

Бу адабий муҳитларни ўрганиш, албатта, бир мавзудир. Биз бу ўринда фақат шуни таъкидламоқчимизки, мазкур муҳитларнинг барчаси биргаликда том маънодаги ягона ўзбек адабиётини яратган. Қайюмийнинг

мақсади ҳам, асарнинг гоявий мазмуни ҳам ана шу бир бутун, ягона ўзбек адабиётини холисона ёритишдир.

“Тазкирани Қайюмий” шеъриятнинг тури оқим ва йўналишларида ижод қилган шоирлар ҳақидаги маълумотларни ўзида жамлаганлиги жиҳатидан ҳам характерли бўлиб, ундаги бадиий материаллар нафақат лирик мавзудаги, балки тасаввуф ва маърифатпарварлик мавзусидаги асарлар силсиласини ташкил этади. Аҳмад Ясавий, Кул Сулайсон, Ийкониий, Шамс I каби шоирлар тазкирада тасаввуф йўналишидаги шоирларнинг вакиллари сифатида келтирилган.

Маълумки, XX аср бошларида туркий халқлар ўрта-сида маърифатпарварлик ҳаракати кучайган эди. Маърифатпарвар шоирлар мактаб, маориф ишини ривожлантириш, саводхонликни кенг ёйиш орқали халқнинг турмуш тарзини яхшилаш мумкинлигига, бунга эриши учун жаҳолатдан қутулиш лозимлигига даъват қилдилар. Улар халқнинг маданий савиясини оширишни ўзларининг олий мақсади деб билдилар ва бу йўлда фидокорлик кўрсатдилар.

“Тазкирани Қайюмий” да ана шундай шоирлар ҳақида ҳам маълумотлар берилгач, уларнинг шу мавзудаги асарларидан намуналар келтирилган. Тазкирадаги Хижрон, Тавалло, Ҳаёлий, Ахтарий, Ғофил, Лутфий II, Ҳислат, Камий, Сидкий, Васлий, Шавкат, Даврон каби қатор шоирлар ана шулар жумласидандир. Жуда катта ижтимоий-сиёсий мазмун касб этган XX аср бошларидаги маърифатпарварлик адабиётининг бу вакиллари ҳаёти ва ижодини мазкур манба асосида ўрганиш ҳам уларнинг адабиётда эгаллаган ўрнини белгилашга, ҳам мазкур адабиётнинг мазмун ва моҳиятини янада кенгроқ ёритишга имкон яратиши шубҳасиздир.

“Тазкирани Қайюмий”, юқорида қайд этилганидек, ўзбек адабиётининг жуда катта даврини қамраб олган. Асарни шу нуқтаи назардан ўрганганда, унда қуйидаги даврларга мансуб шоирлар ҳақида маълумотлар мавжудлиги аён бўлади:

1. XI-XIII асрлар умумтуркий адабиёт намояндалари. Махмуд Қошғарий, Юсуф Хос Ҳожиб, Аҳмуд Югнакий ва Рабғузийлар шулар жумласидандир.

2. XIV асрда ва XV асрнинг биринчи ярмида яшаб ижод этган шоирлар. Тазкирада бу авлод вакилларидаан Хоразмий, Кутб Хоразмий, Сайфи Саройи, Дурбек, Саййид Аҳмад, Амирий, Атоий, Саккокий, Лутфий ҳақидаги маълумотлар ўрин олган.

3. XV-XVII асрларда яшаб ижод этган шоирлар. Бу даврга мансуб намояндалардан Алишер Навоий, Хожа, Мажлисий, Бакоий, Машраб хусусидаги материаллар мавжуддир.

4. XVIII асрда яшаб ижод этган шоирлар. Асарда келтирилган Хувайдо, Носеҳ, Машраби соний, Мансур, Низомий, Шавкий I. Равнақ каби шоирлар бу даврга мансуб шоирлардир.

5. XIX асрда яшаб ижод этган шоирлар. Тазкирадаги Ғозий, Амирий, Қиёсий, Маъдан, Акмал I, Нодир, Фазлий, Нола I. Нодира, Махзуна, Увайсий, Хон, Ниёзий I, Жалолий, Азимий, Рожий, Вола I, Акмал II, Муштоқ, Вазир, Махзун, Файзий, Хотиф, Фоний, Рамзий, Қасрат, Зоҳид, Қиромий, Файёз, Афсус, Дабир, Ҳозик, Махмур, Махзун III, Шаҳзода, Физолий, Арший, Ғарибий, Шухрат, Девона, Мунис II, М|ирзо I, Валий, Мухаййир, Калтагоий, Биймий, Муқимий, Фурқат, Мушриф, Қорий, Мухсиний, Камий, Бердиёр, Юсуф, Муҳий, Азизлар, Насимий, Ушшоқ ва бошқалар шу даврга фаолият кўрсатган шоирлардандир.

3. XX асрнинг ўрталаригача бўлган даврда яшаб ижод этган шоирлар. Тазкирада мазкур давр шоирларидан Нодим, Тажаллий, Садоий, Махдий, Хазин, Фурбатий, Толий, Юсуф III, Дилафқор, Хилватий, Ваххож, Вола II, Партавий I, Пирим қори, Таслим, Писандий, Факирий, Муътасим, Куҳий, Зулулий, Муаззам, Нозима, Хоний, Асирий, Мустағраф, Партавий II, Манзиллий, Ҳайратий II, Оразий, Ниёз, Сулаймон кабилар ҳақидаги маълумотлар билан танишиш мумкин. Шунингдек, тазкиранинг сўнгги саҳифаларида асар муаллифи

билан замондош бўлган ва тазкира яратилган пайтда барҳаёт бўлган - Собир, Махжур II, Зарра, Чархий, Боқий, Фироқий, Жавдат, Первона II, Муфаззал махдум, Ҳабибий, Даврон II, Даврон III, Васфий, Мавзун, Хушёр, Шукрий, Акмал, Қиромий, Камий II - жами йигирмата шоир ҳақидаги материаллар берилган.

“Тазкираи Қайюмий”ни ўрганиш жараёни унда давр қамровининг ва жуғрофий ҳудудларнинг нақадар кенглигини кўрсатади.

Шу нарса алоҳида таъкидлаш лозимки, шоирлар шахси ва ижодига объектив ёндашув Пўлатжон Қайюмий учун ушбу асарни яратишда бош мезон бўлиб хизмат қилган. Асар муаллифи шоирлар шахсидаги ижобий ва салбий жиҳатларни ҳам, улар ижодининг ютуқ ва камчиликларини ҳам самимий, ҳолис эътироф этади.

Тазкиранинг яна бир муҳим жиҳати шундаки, унда адабиётимиз тарихига оид янги материаллар мавжуддир - Акмал II, Нисбатий, Тажаллий, Азизлар, Алмаий, Насимий, Дилафкор, Шахзода, Муътасим, Мустаффар шулар жумласидандир.

“Тазкираи Қайюмий” муаллифнинг илмий таҳлил ва хулосаларининг теранлиги, бадиий интеллектуал мушоҳадасининг кенглиги ва чуқурлиги жиҳатидан жуда ҳаракатерлидир. Бу нарса асарнинг ўқимишлилигида, маълумотларнинг мазмунида, фактик материалларга бойлигида яққол намоён бўлади. Мазкур фикрлар тазкиранавис маҳорати алоҳида таҳлил доирасига тортилиши лозим, деган хулосага келишимизга асос бўлади.

Ишончимиз комилки, XX аср ўзбек тазкиранавислигининг йирик намунаси бўлмиш ушбу асар адабиётшунослигимизни янги материаллар билан бойитишга хизмат қилади ҳамда эндигина илмий истифодага кирган бу манба юзасидан келгусида қатор илмий-тадқиқот ишлари олиб борилади.

Сайёра Самандарова,
Филология фанлари номзоди.

"Тазкиран Қаюмий" даги шоирлар

<i>Шоирлар</i>	<i>Китоб саҳифаси</i>	<i>Шоирлар</i>	<i>Китоб саҳифаси</i>
Навоий	8 с.	Баёний	597 с.
Аваз	382 с.	Бергий	417 с.
Адо	238 с.	Бердиёр	509 с.
Азиз	661 с.	Беҳжот	289 с.
Азизий	54 с.	Биймий	198 с.
Азизлар	556 с.	Биной	
Азимий	182 с.	Бобо Рожий	600 с.
Азко	520 с.	Бобур	49 с.
Акмал I	120 с.	Бокий	638 с.
Акмал II	202 с.	Боқий	457 с.
Алмай	331 с.	Важҳий	430 с.
Амирий I	18 с.	Вазир	236 с.
Амирий II	92 с.	Валий	543 с.
Арший	516 с.	Васлий	439 с.
Атоий (Отойи)	32 с.	Васфий I	419 с.
Асирий	436 с.	Васфий II	657 с.
Асирий II	574 с.	Вафой	250 с.
Афсус	281 с.	Ваҳҳож	525 с.
Ахтарий	605 с.	Видой	
Аҳмад Яссавий	20 с.	Висолий	371 с.
Аҳроп	309 с.	Вола I	197 с.
Аҳқар	448 с.	Вола II	527 с.
Бадийғий		Восиф	469 с.
Бақой	265 с.	Гадой	91 с.

<i>Шоирлар</i>	<i>Китоб саҳифаси</i>	<i>Шоирлар</i>	<i>Китоб саҳифаси</i>
Гулханий	135 с.	Зорий	312 с.
Гулшаний	284 с.	Зоҳид	258 с.
Дабир	283 с.	Зулулий	564с.
Даврон I	485 с.	Ибрат I	418 с.
Даврон II	656 с.	Ибрат II	
Даврон III	659 с.	Излат	256 с.
Девона I	345 с.	Ирфон	309 с.
Девона II	344 с.	Иффат	422 с.
Девона III	522 с.	Ийқоний	86 с.
Девоний	598 с.	Калгатоий	192 с.
Дилафкор	377 с.	Камий I	385 с.
Диловар	172 с.	Камий	575 с.
Дилкаш	404 с.	Камина	328 с.
Дурбек	28 с.	Камол	670 с.
Ёрий	316 с.	Касрат	254 с.
Жавдат	646 с.	Киромий I	261 с.
Жазбий	588 с.	Киромий II	673 с.
Жалолий	179 с.	Комий	674 с.
Завқий	489 с.	Комил I	188 с.
Залилий	77 с.	Комил II.	249 с.
Замирий	578 с.	Котиб I	547 с.
Зариф	476 с.	Котиб II	576 с.
Зарра I	389 с.	Куҳий	541 с.
Зарра II	635 с.	Лутфий I	30 с.
Зокир	349 с.	Лутфий II	609 с.
Зореъ	445 с.	Лайли	608 с.

<i>Шоирлар</i>	<i>Китоб саҳифаси</i>	<i>Шоирлар</i>	<i>Китоб саҳифаси</i>
Мавзун	665с.	Мийрий	232 с.
Мавлавий Охунд	417 с.	Мирзо I	532 с.
Мажзуб	185 с.	Мирзо II	374 с.
Мажлисий	36 с.	Мискин	473 с.
Мажруҳ	499 с.	Муаззам	566 с.
Макнун	278 с.	Мужрим I	259 с.
Манзилий	587 с.	Мужрим II	280 с.
Манзур	280 с.	Музмар	244 с.
Мансур	89 с.	Музниб	234 с.
Махмур I	299 с.	Мунис I	98 с.
Махмур II	504 с.	Мунтазир	326 с.
Махфий	141 с.	Мунший	241 с.
Махфий I	61 с.	Мурассаъ	452 с.
Машраб II соний	75 с.	Муслимий	614 с.
Машқий	610 с.	Мустағфар	582 с.
Маъдан	112 с.	Мутриб	596 с.
Маъюс	277 с.	Муфаззал	650 с.
Мақсуд	426 с.	Мухлис	611 с.
Маҳдий	342 с.	Мушриф	232 с.
Маҳдум		Мушнгоҳ	235 с.
Маҳжур I	442 с.	Муътасим	538 с.
Маҳжур II	634 с.	Муқимий	208
Маҳзун I	240 с.	Муҳаййир	545 с.
Маҳзун II	547 с.	Муҳиб	307 с.
Маҳзун III	369 с.	Муҳий	550 с.
Маҳзун IV		Муҳсиний	378 с.
Маҳзуна	153 с.		
Маҳмуд	26 с.		

<i>Шоирлар</i>	<i>Китоб саҳифаси</i>	<i>Шоирлар</i>	<i>Китоб саҳифаси</i>
Нажмий	430 с.	Оллоёр	59 с.
Найирий	474 с.	Омил	529 с.
Насимий I	355 с.	Омоний	416 с.
Насимий II	561 с.	Оразий	590 с.
Насир		Ошиқ I	288 с.
Насриддин	470 с.	Ошиқ II	468 с.
Ниёз	598 с.	Парвона	648 с.
Ниёзий I	178 с.	Партавий I	556 с.
Низомий	103 с.	Партавий II	585 с.
Нисбатий	273 с.	Пир	361 с.
Нишотий	264 с.	Пирим қори	530 с.
Ниҳоний	615 с.	Писандий	535 с.
Нодим	333 с.	Рабғузий	18 с.
Нодир I	122 с.	Равнақ	117 с.
Нодир III	437 с.	Равнақий	621 с.
Нодира	147 с.	Равшан	625 с.
Нозил	406 с.	Рамзий I	252 с.
Нозима	570 с.	Рамзий II	510 с.
Назук	165 с.	Рамзий III	462 с.
Нола I	131 с.	Рашидий	475 с.
Носеҳ	70 с.	Риёзий	409 с.
Носир	429 с.	Риндий	286 с.
Ноқис	329 с.	Рожий	196 с.
Нусрат	291 с.	Рожий	319 с.
Обид	412 с.	Рожий	477 с.
Огаҳий	144 с.	Рожий	410 с.
Ожиз	458 с.		

<i>Шоирлар</i>	<i>Китоб саҳифаси</i>	<i>Шоирлар</i>	<i>Китоб саҳифаси</i>
Роиқ	421 с.	Тоиб I	288 с.
Роиқ	463 с.	Тоиб II	327 с.
Роғиб	359 с.	Толиб	450 с.
Сабрий	423 с.	Толий	360 с.
Садой	340 с.	Турди	55 с.
Саййид Аҳмад	12 с.	Убайдий	48 с.
Сайфи Саройи	17 с.	Увайсий	159 с.
Сайқалий	71 с.	Узниб	392 с.
Саккокий	34 с.	Улфанг	308 с.
Салимий	455 с.	(мир) Умғод	292 с.
Салоҳий	445 с.	Умарий	612 с.
Сафий	432 с.	Утожий	66 с.
Сидқий	438 с.	Ушшоқ	73 с.
Сирожий	493 с.	Фазлий	125 с.
Собир	631 с.	Файзий I	275 с.
Солех I	45 с.	Файзий II	245 с.
Солех II	373 с.	Фалоний	466 с.
Соқиб	495 с.	Фаной	405 с.
Соҳий	560 с.	Фаной	276 с.
Субҳий	588 с.	Фақирий I	435 с.
(қул) Сулаймон	84 с.	Фақирий II	595 с.
Сулаймоний	622 с.	Фақирий III	537 с.
Суфизода	481 с.	Феруз	619 с.
Тавалло	601 с.	Фикрий	271 с.
Тажаллий	335 с.	Фироқий	426 с.
Таржимон	465 с.	Фиркат	640 с.
Таслим	532 с.	Фитрат фоний	225 с.

<i>Шоирлар</i>	<i>Китоб саҳифаси</i>	<i>Шоирлар</i>	<i>Китоб саҳифаси</i>
Хаёлий	604 с.	Шамс II	87 с.
Хижлат	952 с.	Шарифий	133 с.
Хилватий	381 с.	Шаҳзода	388 с.
Хислат I	287 с.	Шоиқ	427 с.
Хислат II	446 с.	Шукрий	668 с.
Хисрав	365 с.	Шухрат	521 с.
Ходимий	542 с.	Шавқий I	269 с.
Хожа	265 с.	Шавқий II	267 с.
Хоиб	423 с.	Шайбоний	42 с.
Хокий	544 с.	Шайдо	586 с.
Хомуш	387 с.	Шайдойи Даханий	587 с.
Хон	168 с.	Юнақий	23 с.
Хоний	572 с.	Юсуф	513 с.
Хоразмий	16 с.	Юсуф	514 с.
Хотий	453 с.	Юсуф	363 с.
Хотиф	246 с.	Қайюм	454 с.
Хумулий	514 с.	Қиёсий	110 с.
Чархий	636 с.	Қориқ	311 с.
Чокар	598 с.	Қорий Ваҳҳоб	414 с.
Чубин	305 с.	Қурбий	431 с.
Шавкат	400 с.	Юсуф	514 с.

<i>Шоирлар</i>	<i>Китоб саҳифаси</i>	<i>Шоирлар</i>	<i>Китоб саҳифаси</i>
Ғофил	606 с.	Ҳайратий I	402 с.
Ғурбат	496 с.	Ҳайратий II	589 с.
Ғурбатий	356 с.	Ҳижрат I	267 с.
Ҳабибий	654 с.	Ҳижрат II	599 с.
Ҳавоий I	420 с.	Ҳижрон	579 с.
Ҳавоий II	461 с.	Ҳилмий	428 с.
Ғофил	606 с.	Ҳозиқ	294 с.
Ғурбат	496 с.	Ҳожи I	425 с.
Ғурбатий	356 с.	Ҳожи II	432 с.
Ҳабибий	654 с.	Ҳувайдо	67 с.
Ҳавоий I	420 с.	Ҳусайний	52 с.
Ҳавоий II	461 с.	Ҳушёр	667 с.
Ҳазин	346 с.	Ҳушёр	667 с.
Ҳазиний	559 с.		

**Саҳифалар 2–3 рақамга узгарган.
Масалан, 8 с–10 с; 606 с–609 с.**

МУНДАРИЖА

I дафтар мундарижаси	64
II дафтар мундарижаси	193-194
III дафтар мундарижаси	394-398
IV дафтар мундарижаси	505-507
V дафтар мундарижаси	627-629
VI дафтар мундарижаси	677

**Пўлотжон Домулла
ҚАЙҮМОВ**

«ТАЗКИРАИ ҚАЙҮМИЙ»

Бичими 84 x 108 ¹/₃₂
Ҳажми 45,0 б.т. Адади *1000* нусха.
Буюртма № *96*